

TUDÁS MENEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem TTK
Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetének periodikája

IV. évfolyam 2. szám

2003. november

Tartalom	
AGÁRDI PÉTER	
Művészet és humanizmus, gyermekek és felnőttek a magyar ezredfordulón	3
HALMOS CSABA	
Európai alkotmány – szociális modell– szociális jogok	14
PAVLUSKA VALÉRIA	
A marketing sajátos természete a nonprofit szervezetekben	18
HOLLÓ JÓZSEF	
Szocializációs és vezetői folyamatok a hadseregben	27
KRISZTIÁN BÉLA	
A „kiegyenlített értékmérő-technika”	
a Balances Scorecard (BSC) alkalmazása a képzési folyamatokban	35
BODÓ BALÁZS	
E-learning módszertan-, tananyag- és technológiafejlesztés a felsőoktatásban	39
VÁLYI GÁBOR	
Agyfarm	47
M. CSÁSZÁR ZSUZSA	
A tudás szerepe a dél-dunántúli régió fejlődésében	57
BENE ADRIÁN	
A magyar Sartre-recepció torzulásának ideológiai gyökerei	65
BADA PÁL	
A kocka el van veszve	78
MAGYAR MIKLÓS – SÁRI MIHÁLY	
Az iskola és a család (a pedagógus és a szülő) „párbeszéde”	84
SZABÓ SZILVIA – KOLTAI ZSUZSA	
Interkulturális Nevelés – az „Europilot” projekt tapasztalatai	90
Új könyvek jegyzéke a PTE TTK FEEFI Könyvtárából	101
Abstrakt	102

Képanyag: a Fotógyakorlat című kurzus során készült hallgatói fotók.

Megjelent az OTKA T030398 számú kutatás részeként.



Szerkesztő bizottság: elnök: Halmos Csaba, PTE FEEFI tanszékvezető egyetemi docens; felelős szerkesztő: Bodó László tudományos munkatárs (bodo@human.pte.hu).
Tagok: Agárdi Péter egyetemi tanár, Gajdos Jenő, a Humánpolitikai Szemle főszerkesztője; Kleisz Teréz egyetemi adjunktus, Szamosközi István egyetemi docens Babes-Bolyai Egyetem–Kolozsvár, Vissi Ferenc személy- és munkaügyi igazgató.

Kiadja a PTE FEEFI

Felelős kiadó: Koltai Dénes intézetigazgató, tanszékvezető egyetemi docens.

Szerkesztőség: 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b.

ISSN 1586-0698

Nyomda: G&G Kft. Felelős vezető: dr. Gárván János ügyvezető igazgató

AGÁRDI PÉTER

Művészet és humanizmus, gyermekek és felnőttek a magyar ezredfordulón*

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy a pedagógusokra és a szülőkre egyaránt intenzíven ható kortárs „*felnőtt művészet*” néhány jelenségét, továbbá értelmezésük néhány „elméleti” dilemmáját mutassam be. Némileg indázó érveléssel teszem ezt, adalékokat inkább, mintsem rendszerszerűséget ígérve – de talán ezzel is szolgálva a pedagógusok, illetve a felnőttek önismeretét, szakmai munkáját. Az a régi-új *gyerek kultúra* ugyanis, amelyet a szülők, a család, az óvoda és az iskola s nem utolsósorban a tömegkommunikáció kínál, illetve átad, egyrészt világképében és nyelvezetében közvetlenül is formálódik az ezredforduló „felnőtt” kultúrája által (pozitív és negatív értelemben egyaránt). Másrészt: a gyermekeket nevelő–alakító felnőttek moráljára, kultúrájára, érzületére, szokásaira, beszédmódjára, ízlésére roppant erősen hatnak a nyilvánosság (főleg a tömegkommunikáció) életmintái, sztárjai, normarendszerei és diszkurzív terei, amelyek így majd szintén maradandó nyomokat hagynak a következő nemzedékek életvitelén, szocializációján, kulturáltságán. Elég csak az erőszak, az akcionizmus, illetve a tolerancia, az intimitás paradigmáira, a fogyasztói ember és a sikerember modelljeire, vagy éppen a demokratikus habitus és a szabatos, gazdag anyanyelvhasználat meglétére vagy hiánybetegségeire, a fesztelenség, a „lazaság” és a közönségesség mai jelenségeire utalnom.

Mit is kínál a jelen és a közelmúlt hazai művészete, illetve kulturális nyilvánossága az „átlag” magyar állampolgárnak? Melyek voltak az *elmúlt években a legnagyobb figyelmet kiváltott tényleges kulturális jelenségek, művek*? Elsősorban a *közönség, a befogadók, a társadalom felől* közelíték a címben jelzett összefüggéshez, de – legalábbis szándékom szerint – nem sértve az alkotások, a művészet autonómiáját. Bizonyosan nem tudok hideg objektivitással és teljes áttekintőképességgel válaszolni ezekre a kérdésekre, de talán mégsem teljesen önkényes és szubjektív, amit az alábbiakban főlemlíték. A címadó témakör – művészet és humanizmus – nemzeti kulturális „elfogultságú” és érdekeltségű megközelítése okán is elsősorban magyar műveket, törekvéseket hozok szóba, bár köztudott: a film-, televízió- és videó-kínálatban, a könnyűzenei piacon nem ők a dominánsak. Sőt minek tagadni: a külföldi példák (közöttük a „jó” és a „rosszak”) a kibővülő, sőt globalizált kulturális nyilvánosság erejénél fogva nem csak a hazai közönség és közízlés domináns befolyásolói, hanem az eredeti magyar kulturális termés számára is bevallott vagy látens mintákként szolgálnak.

(1.) Minden valódi vagy idézőjeles válsággal együtt is gazdag a „felhozatal” az új színházi és filmes nemzedékek terméséből. 2000–2001 sajátos „aurájában” tetten

*A tanulmány az *Óvodapedagógusok Konferenciáján* 2003. július 1-jén Kecskeméten tartott előadás és az azt követő eszmecsere nyomán 2003 őszén készült.

érhető már valamiféle „csoportos” – azaz nem „pusztán” az egyéni tehetségből fakadó – invenció és innováció.

Sajnos nem kap elegendő társadalmi, művészetkritikai és kultúrpolitikai figyelmet, tehát a kultúráközvetítő értelmiség – köztük a pedagógusok és a „véleményvezetők” – számára sem tömeges tapasztalat és evidencia a *magyar filmes újhullám*. Életérzésben, hangvételben, popularitásban persze igencsak sokfélék, egymással is feleselők az elmúlt években értéket alkotó új, többnyire első- és második filmek. Ám közös bennük az értelmiségi önsajnálát és ezoterizmus elutasítása, az új nemzedék kérdező komolysága, a fanyar iróniába csomagolt morális igényesség, esetleg a rehabilitált érzelmesség és humanizmus (pl. *Török Ferenc: Moszkva tér, Herendi Gábor: Valami Amerika*, az *Inforg Stúdió* darabjai, *Miklauzič Bence: Ébrenjárók*, *Pálfi György: Hukkle, Fliegauf Benedek: Rengeteg stb.*). Tudom, hogy igazságtalan minden efféle kiemelés, főleg a nem említettek szempontjából, a példákkal mégis érzékeltetni szeretném valamiképp, milyen „látványos” – részben generációs alapú – átrendeződés, hang- (illetve kép)váltás zajlik a magyar filmművészetben. Eközben az idősebb nemzedék egyik-másik nagy formátumú alkotója is felkavaró új művekkel kérdezi rá a XX–XXI. század fordulójára jelen- és múlttudatának, magyar és emberi identitásának a lényegére (*Jancsó Miklós, Szabó István*); *Almás Tamás* és más középnemzedékeliek pedig folytatják a „Magyarország felfedezése” filmes szociográfiáit – ha társadalmilag sajnos meglehetősen visszhangtalanul is.

Színházkultúránknak nem sikerült még kiheverni az elmúlt évtized (főleg az 1998–2002 közötti időszak) önkényeskedően udvari és voluntarista színházpolitikája okozta betegségeket (a maradandó, visszafordíthatatlan károkról, pl. az új *Nemzeti Színház* felépítésének és elindításának szappanopera-horrorjáról nem is beszélve), ugyanakkor fővároson és vidéken egyaránt aggasztó az elszürkülés és a kommercializálódás trendje. Mindennek ellenére humanista és művészi értelemben is van néhány említésre, megörökítésre, sőt népszerűsítésre méltó igazi, maradandó érték. Hadd utaljak csak a szaporodó modern táncszínházi és balett-produkciókra (*Bozsi Yvette, Ladányi Andrea, Juronics Tamás; Győr, Szeged, Pécs*), a kaposvári *Csikó Gergely Színház*, a budapesti *Katona* és *Radnóti* folyamatos teljesítményére, a *Beregszászi Illyés Gyula Színház* (*Vidnyánszky Attila*) Magyarországon is nyelvújító frissességére, a *Kréta Kör Társulat* (*Schilling Árpád*) avantgarde-jára, a *Pécsi Nemzeti Színház* *Spiró György-szériájára*, *Alföldi Róbert, Mácsai Pál, Zsótér Sándor* újításaira. S talán remélhető: *Jordán Tamás* emberpróbáló Nemzeti Színház-i kísérletének is lesz művészi és szélesebb érvényű kulturális hozadéka.

(2.) 2002–2003 egyik – ha nem a – legfigyelemreméltóbb „pozitív” művészet-szociológiai jelensége *Kertész Imre Nobel-díjának* fogadtatása és könyveinek nemzetközi és hazai sikere. Nem kell farizeus módon elhallgatni, hogy a könyvpéldányszámok hirtelen megugrása és a széles Kertész-diskurzus döntően a nemzetközi rangú díj teremtette és (szükségképpen) üzletileg is gerjesztett nyilvánosságnak, a „tekintély és presztíz” erejének köszönhető. Soha rosszabb „ügy” ne kapjon ekkora reklámozást és marketinget, ne érjen el ekkora piaci sikert! Mert még ha van is ebben a sikerben valami – legalábbis hazánkban szokatlan – „külsődlegesség”, mindez a jelen esetben valódi minőségről, sőt a humánus és a humanista irodalom győzelméről tanúskodik.

Az ez idáig itthon (is) alig, jóformán csak a szakmai körökben ismert Kertész-életmű, mindenekelőtt a *Sorstalanság*, illetve a *holokauszt* témája százezres nagyságrendű olvasóközönséggel találkozott. Ennek a találkozásnak a *magyar művelő-*

déztörténeti súlyát, közismereti és tudásszociológiai hozamát tovább növelte az a tény, hogy az antiszemitizmus és a „zsidókérdés” napjainkban még mindig feldolgozatlan traumákkal és előítéletekkel terhes magyar komplexus. Az olykor éles és esetenként hamis, méltatlan (de megfogalmazóinak fejére visszahulló) véleményeket is fölmutató hazai Kertész-viták és szócsaták maguk is hozzájárultak e regények, könyvek, illetve a problematika szélesebb földolgozásához, a *nemzeti önismeret* elmélyüléséhez, a barbarizálódás, az önkény és a megalkuvás, a helytállás és a túlélés, az *emberi humánus* változatai megújuló értelmezéséhez. Miként Kertész sikere, a korábbi irodalmi Nobel-díjasok közül *Gabriel García Márquez* folyamatos hazai népszerűsége és a portugál *José Saramago* könyveinek magyarországi megjelenése és olvasói fölfedezése szintén „közreműködött” a humanista esztétikai világkép és normarendszer vonzerejének növekedésében.

(3.) Szomorúan kell ugyanakkor regisztrálni, hogy az új évszázad első éveiben a legnagyobb társadalmi visszhangot és az igazi (tágra értett) kulturális – antikulturális? – fordulatot mégis csak a kereskedelmi televíziók valóságshow-i, a *Big Brother* és a *Való világ* produkálták. Szakmailag is izgalmas viták folytak s folynak róluk, nem is megyek bele a részletekbe. Annyit azonban feltétlenül jelezni kell, hogy ez a – szappanoperák, magamutogató sztárműsorok és „A leggyengébb láncszem”-típusú vetélkedők által előkészített, bevezetett – konjunktúra aligha menthető a plurális televíziózás reklámbevételektől motivált kereskedelmi kényszerével. S aligha a szexuális intimitás nyilvánossági normáinak a fölírása a fő probléma bennük. Megítélhetők egyfajta bumeráng-effektusként is, válaszul a médiának és a köznapoknak a 2001–2002-es választási kampányok alatti túlpolitizáltságára. Netalán a politikai osztályok tudatos „kikapcsoló” médiamanővere volt? Akárhogy is, bizonyos, hogy a sorozatok dömpingjében riasztó antihumanista tapasztalat az emberi méltóságot fölrugó „minden eladó”-magatartás normaként való rögzítése. Ami együtt jár a „középosztályba” emelkedés önáltató vágyának és a látszatedemokráciának a (teljesítmény nélküli) sztárrá válásban kiélt trivialitásával és alpáriságával. Arról nem is beszélve, hogy százezrek, milliók számára – a televíziók műsor-szerkesztési gyakorlata miatt is – hónapokon keresztül egyrészt ez volt a *kultúra*, másrészt ez lett a *valóság*; a túlpolitizáltság bosszúja mellett „köszönhetően” a média ezredvégi szerepváltásának is.

György Péter, akinek művészet- és médiaszociológiai munkásságára egyébként az arisztokratikus elitkultúra-kánon éles bírálata, a mediatizált populáris kultúra iránti hídépítő megértés és minőségérzékenység a jellemző, a *magyar televíziózás* e legújabb időszakának negatív mérlegét megvonva, mentalitástörténetileg is mélypontot emleget. A hazai televíziózás közel áll ahhoz – írja –, hogy a magyar bunkóság nagy műfaja legyen. A társadalom perifériájának, egyáltalán a valódi társadalmi konfliktusoknak, a szegénységgel és kirekesztettséggel való szolidaritásnak a képernyőkről való eltűnése, a pénz pénz általi dicsőítése s ezáltal – hadd tegyem hozzá: tisztelet a kivételeknek – nemzeti önképünk elsilányítása vált jellemzővé. (A mélypont. Televíziózás Magyarországon. =Filmvilág 2003. 5. sz. 16-19. p.)

(4.) A televíziózás e negatív fordulatával szemben van azért pozitív művészet-szociológiai tapasztalat is: a szaporodó *fesztiválok*, *kulturális tömegrendezvények* jelentős részének igényessége, kreativitása és humánus „küldetése”. Természetesen akad közöttük is silány, elüzletiesedett vagy éppen belterjes jellegű program, de a domináns és előremutató vonulat a kulturális modellek és ízlések között hidat alkotó és építő olyan változatoké, mint például az idén 11. óbudai *Sziget-fesztivál*, a kapol-

csi *Művészetek Völgye*, a megújult funkciójú *Millenáris park*, a *Zempléni Művészeti Napok* stb. Túl az ezeken bemutatott vagy bemutatandó alkotások felszabadítóan rekreációs vagy maradandóan katartikus szerepén, valamint az új-amatörizmus és a kreativitás példáinak terjedésén, örvendetes a tömeges kulturális együttlét közösségre, toleranciára és pluralizmusra, a kultúrák találkozására nevelő intenzitása is.

(5.) *Kertész Imre* kapcsán már szóba került az irodalom, de a *Sorstalanság* nem mai, hanem több mint negyedszázados alkotás, ha recepciója igazából ma válik is széleskörűvé. Lehetetlen mindazonáltal nem észrevenni: mintha újraerősödne napjainkban a *történetmesélés és az emberi sorsok* iránti olvasói, sőt alkotói érdeklődés. Mármost az igényes irodalmi kultúrában is, ahol éveken át mintha a posztmodern szövegirodalom mégoly kvalitásos, de kevesek számára átélhető változatai képeztek volna szigorú kánont. Természetesen nem valamiféle populista közérthetőség-igény szolgai teljesítését „üdvözlöm” ezzel a regisztrálással; még kevésbé beszélnék konzervatív irodalmi fordulatról. De arról igen, hogy mintha a korábbinál több „magas irodalmi” alkotás válna szélesebb körben is népszerűvé, nem utolsósorban amiatt, hogy az olvasók magukra, életproblémaikra, kérdéseikre ismernek – s „keresnek választ” – ezekben a művekben.

Az évtizedeken át (persze némileg igazságtalanul) „irodalmi író”-nak elkönnyelt *Esterházy Péter* monumentális regénye, a *Harmonia caelestis*, valamint a saját családbeli ügynök-drámától ihletett *Javított kiadás* megrendítő hatásában, népszerűségében aligha mellőzhető az életrajzi és történeti „valóságreferencia”, de maguk a regények is egyfajta „realista” fordulatról tanúskodnak az író pályáján. Annál elgondolkodtatóbb, hogy vajon *Wass Albert*, az itthon sokáig anatómia alatt állt amerikai erdélyi magyar korábbi évtizedekből való műveinek harsány kultuszában mennyi az indokolt kulturális jóvátétel, mennyi a szélsőjobbboldalivá lett gróf személye és politikuma iránti nosztalgia vagy kódolt azonosulás, mennyi a valódi erdélyi ízek iránti fogékonyság s mennyi a – bizony olykor nála is – giccsbe forduló transzilvánizmus és gravaminális nemzetieskedés olvasói érzülete.

Térjünk vissza azonban az igényes mai irodalomhoz. Aligha véletlen, hogy a családregegy lett (újra) a századforduló magyar prózájának „legdivatosabb” műfaja (*Závada Pál Jadvigája és Milotája; Vámos Miklós: Apák könyve és Sánta kutya; Rakovszky Zsuzsa: A kígyó árnyéka; Szabó Magda: Für Elise; Kukorelly Endre: TündérVölgy* stb.). Az erkölcsi nihilizmus állítólag rohamos terjedéséért a „nemzetiellen” liberalizmust és kultúrát felelőssé tevő sérelmi irodalomfelfogás nem is igazán tud mit kezdeni e sikerekkel, köztük a szinte rehabilitált „nevelődési regény” változataival: az „egyszerű olvasó” valódi sorsokra és humánus üzenetekre lelhet ezekben és más alkotásokban. Persze napjainkban nincs olyan „magasirodalmi” konjunktúra, mint amilyen az 1960–1970-es évek fordulóján, még a nagy televíziós térfoglalás előtt volt jellemző a magyar kultúrára. Sőt: az olvasottsági, főleg a szépirodalom-olvasási adatokban tükröződő „bessz” éppen hogy meglehetősen kulturális pesszimizmusra ad okot, ráadásul igencsak gyenge a kortárs és a klasszikus szépirodalom médiatámogatása (tévéjátékokban, adaptációkban stb. is). De ha van, ha lenne is „remény és esély”, legalább vegyük észre: komoly és nekünk szóló kortárs próza (s részben dráma és költészet) vár értő és szenvedélyes olvasókra, kultúráközvetítőkre. S akkor sem kell finnyáskodni, ha a lektűr és a minőség furcsa egyvelegei, avagy a könyvszakmai marketinggel megtámogatott pályakezdés fesztelen önéletrajziséga és nyelvisége aratnak időleges vagy tartós sikert. (Ez utóbbi két jellegzetes példája *Lugosi Viktória Ajvé* és *Gerlóczy Márton Igazolt hiányzás* című könyve.)

(6.) Lehetne értekezni a továbbiakban a mindent elöntő gépzene hatásáról, a vizuális környezet (ezen belül a reklámok, klippek, közterek, épületek, szobrok és emlékművek) világképéről és esztétikumáról, a múzeumi kultúra és az internet-használat terjedéséről, de nincs módom minderre kitérni. Egyetlen tömegkulturális jelenséget szeretnék még bemutatni, méghozzá egy szintén örvendeteset. Váratlan, százezres nagyságrendű népszerűséget és szakmai sikert hozott a *Mindentudás Egyeteme*. Ez a tömegeket vonzó élő előadási forma televíziós utóközvetítéseivel és digitális hozzáférhetőségével – nem utolsósorban a célratörően megtervezett propaganda okán is – mintha *rehabilitálná az élőszavas* (persze korszerűen illusztrált) *tudományos ismeretterjesztést*. Ami különösen revelatív művelődési tapasztalat, főleg egy olyan másfél-két évtized után, amelyben mind riasztóbb szkepszis, sőt ellenségesség övezte a tudományt a társadalom széles csoportjai, rétegei részéről.

Ami ezt a „tudományellenes” trendet illeti: vélhetőleg nem választható el a tudományba vetett társadalmi bizalom általános (háborúktól, pusztító éhínségektől, járványoktól, „az emberi természet javíthatatlansága”-nak tapasztalatától stb. is motivált) XX. század végi megrendülésétől, a rendszerváltások értékrend-romboló és –újraépítő tömeglélektani hatásaitól, az okkult tanok és tudománytalan nézetek, a miszticizmus és a parapszichológia terjedésétől. A tudományos szemlélet rehabilitálása, a felvilágosodás megtépázott, de mégis csak érvényes tradíciója, racionális humanizmusának a legújabb tudományos vívmányokkal hitelesített aktualizálása nélkül aligha lesz képes az emberiség és ezen belül az európai magyarság „túlélni önmagát”, illetve megválaszolni, megoldani az új és drámai kihívásokat. Nos éppen ennek esélyét mutatja a tradicionális ismeretterjesztésnek a *Mindentudás Egyetemében* is felcsillanó szokatlan konjunktúrája, ami annál ígéretesebb, mivel a budapesti (országos) sorozat mintájára, illetve ezzel párhuzamosan több vidéki városban, a helyi egyetemek szellemi potenciáljára építve is indultak hasonló sorozatok.

Bár az eddigiekben a kulturális *kínálati oldalra* tettem a hangsúlyt, esett szó a *befogadás, a recepció* esélyeiről is. A továbbiakban erre az utóbbi szempontra koncentrálni, józan felelősségérzettel kell utalni arra: igen sok aggasztó tünet terheli a mai magyar társadalom kulturális fogékonyságát, a művelődés tömeges mértékét és színvonalát. Részletezés nélkül utalok az 1995–1996-os művelődésszociológiai összegezésekre s a folytatódó kutatásokra, mindenekelőtt a Vitányi Iván, Hidy Péter, Harsányi László által koordinált vizsgálatok és a nemzetközi összehasonlító kutatások eredményeire. Nagy kérdés, hogy milyen eredményeket fognak hozni az éppen ezekben a hónapokban, 2003 őszén újrainduló művelődésszociológiai felmérések – az alábbiakban jórészt még a néhány évvel ezelőtti analízisek összegezésére vagyok kénytelen támaszkodni.

A rendszerváltással felszabadult a direkt állami-politikai irányítás és korlátozás alól a magyar kultúra; rohamosan terjednek (családi, személyes használatban is) az elektronikus és digitális médiumok. Kb. a háromszorosára nőtt a felsőoktatásban résztvevők száma és korosztályon belüli aránya. Viszonylag stabilan magas értéken, nagyjából 10-12 %-on maradt a felnőtt lakosságon belüli kulturálisan fogékony és kreatív réteg aránya. Ugyanakkor ezekkel a pozitív tendenciákkal egyidejűleg (ha bizonyára nem törvényszerű együttthatásként is) felzaklató negatív trendek is szemünkbe tűnnek. Számos adat és jelenség bizonyítja, hogy tágul a *kulturális olló* két szára közötti távolság, nő a kultúrával kapcsolatos regionális, társadalmi vagy éppen digitális esélyegyenlőtlenség. A hagyományos művelődési intézményrendszer – részben politikafüggő – megroppanása is szerepet játszik abban, hogy elvékonyodott

s részben *lecsúszott az ún. kulturális középosztály*. A szociológusok által ún. másodlagos (de nyitott) közönségnek nevezett felnőtt réteg aránya az elmúlt két évtized során 30-35%-ról 15-20%-ra csökkent. Az ún. passzív-nem olvasó életmódtípus követőinek mértéke viszont 8-10%-kal nőtt; a felnőtt férfiak 58%-a pedig az új évszázad fordulóján egyáltalán nem vesz könyvet a kezébe. A televíziózásra fordított idő – különböző számítások és adatok vannak forgalomban – már az átlagos napi 5 órát közelíti, sőt talán meg is haladja.

Természetesen nem egy korábbi művelődési modell, nem a tévés boom előtti könyvkultusz normáját és szabadidős szokásait, még kevésbé egy klasszikus humán, „akadémiai” műveltség előírásait „kérem számon” a mai viszonyokon. De szinte antropológiai törvény: a minőségi olvasás a digitalizáció korában is alapvető emberi feltétel és szükséglet. Ezért különösen sokkoló tény, tehát korántsem csupán ízlésproblémára vall, hogy *a magyar társadalom 40%-a kulturálisan passzív*, sőt a felnőttek 33%-a súlyos (további 43% szintén komoly) olvasási és íráshasználati nehézségekkel küzd. Egyes számítások szerint másfél millióra tehető hazánkban a funkcionális analfabéták száma. A kulturális leszakadás a roma származású magyar állampolgárok tömegeit különösen drámaian érinti.

Ez a széles tömegek szocializációs, innovációs-munkavállalói és demokratikus esélyei, illetve a nemzeti művelődés távlatából egyaránt roppant kockázat tekinthető ma – szerintem – *a közműveltség legnagyobb társadalmi dilemmájának*, s nem az – egyébként szintén kritikusan elemzendő – „amerikanizálódás”, nem a kulturális globalizáció, a pláza- és playback-kultúra, az sms-nyelv eszkalációja stb. A fentiekben adatolt kulturális polarizálódás és elszegényedés korántsem csupán a „szűkebben vett” művelődés szempontjából veszélyes, hanem a nemzet teljesítőképessége, politikai kultúrája, demokratikus működése és a magyarság jövője perspektívájából is.

Ezért sem közömbös, hogy – túl az iskolákon – a sokszínű kulturális (jelesül a tömegkommunikációs) kínálaton belül, a civil és intézményes felnőttképzésben, a társadalom szellemi közterein, a különböző művelődési kezdeményezésekben melyek a *domináns és mintaadó értékek, magatartásformák és kánonok*. Mert a szabadságnak, a pluralizmusnak is vannak azért – kell legyenek – pozitív nevelési „alakzatai”, paradigmái, főképp, ha a szabadságot – ez régi filozófiai vita – nem „valamitől való”, hanem „*valamire való szabadság*”-ként értelmezzük. Konkretizálva jelen időnkre: vajon a fogyasztói én, a „realitás”-nak hazudott közönségesség, a „létharcos” sztárkultusz-e a meghatározó (ha persze föl nem is számolható) társadalmi, kulturális minta, avagy a demokratikus, a kritikai személyiség és a felszabadult szórakozó én vonzereje a jellegadó. Ennek az alternatívának az eldöntésében, az egyes emberek és a közösségek *választásában* aligha eltúlozható a felelőssége és szerepe az oktatásnak, a pedagógusoknak, a kultúráközvetítőknél, a kritikusoknak, a hagyományos közművelődésnek, az egyházaknak, a kereskedelmi televízióknak, a kultúrafinanszírozásnak és a művelődéspolitikának (egyáltalán: az értelmiségnek és a politikai osztálynak).

Hogy napjainkban is lehet bízni a művészet humánus küldetésében (ha nem is megváltó vagy a Németh László hirdette életrecept-szerepében), azt megannyi kortárs példa bizonyítja. A fentiekben idézettek túl megint hadd említsek erre példákat a közelmúlt művészi kínálatából: a *Kispál és a Borz*, a roma rap vagy az *Anima Sound System* legújabb dalaitól Tarr Béla és Mundruczó Kornél filmjein, Dragomán György és Tar Sándor elbeszélésein át Jónás Tamás, Kovács András Ferenc, Térey János és Varró Dániel legújabb verseiig, avagy az István, a király c. rockopera

2003. július eleji, 300 000-es közönséget vonzó, fantasztikus érzelmi hozadéku csíksomlyói előadásáig (rend.: *Novák Ferenc*). A humanista folytonosság megújításának roppant érdekes képzőművészeti akciója volt az a botrányos projekt, amelynek jegyében a 2003-as 50. Velencei Biennálén két magyar fiatal, *Gálik András* és *Havas Bálint* (a „Kis Varsó” képzőművészeti társulás) megalkották a csak a fejről ismert egyiptomi fáraóné, *Nefretiti testét* és a bienálé idejére összeillesztették a Berlinből idehozott fejfel.

Vessünk a továbbiakban egy pillantást a címben jelzett kapcsolat (a művészet és humanizmus) *esztétikai, kultúraelméleti dimenziójára*. Művészet és humanizmus viszonyáról beszélni és írni némelyek szerint ma eleve avított szempontnak és frazeológiának tűnik fel. Részben érthető ez az ódzkodás, hiszen a művészetet politikai propagandává silányító, teológiai, illetve moralizáló eszközzé vagy/és pedagógiai didaxissá lefokozó felfogások visszahatásaként különösen jogosult a *művészet autonómiájának önvédelme*, funkcióinak állandó újraértelmezési kísérlete – kiváltképp a mostani század-, sőt ezredfordulón. Külön izgalmas kérdés, hogy a vajon a „hagyományos” művészeti kultúra XX. század végi funkcióváltásai, illetve a „*technikai*” és *mediális újítások* mennyiben szakítják vagy törik meg a művészi hagyomány és a művészetek társadalmi hálózatának eddigi folytonosságait, erőterét. Mert egyik oldalról kétségtelenül jellegzetes folyamat nálunk is a művészet ún. *deszakralizálódása*, a magyar nemzeti kultúrában különösen tisztelt váteszszerepének leértékelődése, az árucikké válás, s ezzel együtt a populáris-szórakoztató kultúra és az elitművészet számos alakzatának közeledése. Másik oldalról a konceptuális, multimédiás, digitális, hipertextuális és interaktív alkotások és „alkotások” olyan produktumai, sőt modelljei jönnek létre a hagyományos irodalom, képzőművészet, film, zene, színház stb. határait fölruháva, amelyek talán a művészet egész létét is megkérdőjelezhetik. Megítélésük, kritikai és esztétikai értékelésük szinte lehetetlen (bár vannak rá kísérletek); jelenleg inkább kevesek, de sok tekintetben figyelemre méltó kísérleti élvezetének tekinthetjük őket, miközben akár jelentős mértékben ki is tágíthatják a befogadói kört és a közízlést.

Mindazonáltal tudományos (és „kultúraélvező emberi”) szempontból legalábbis vitatható az új művészi jelenségekre és a posztmodern filozófiákra – gyakran pontatlanul – hivatkozó némelyik divatos esztétikai nézetrendszer, amely burkoltan, sőt nyíltan szembe fordul a humanizmus és a felvilágosodás művészetelméleti örökségével. Ezek szerint például: ahogy – úgymond – nincs történelmi haladás, csak „elbeszélések” (narratívák) egymásutánisága van, illúziók és utópiák intézményesülése, lelepleződése és egymással való konfrontációja, úgy a művészetnek sincs „természet adta” *emberi, társadalmi üzenete, jelentése, funkciója*, csak immanenciája, „nyelvi kontextusa”, alkalmi és személyes „olvasata”, korlátlan variabilitása.

Némely vulgarizált szaktudományi érvelés – még mindig az 1950-es éveknek, a sztálinizmus kora torz realizmus-normarendszerének a mai fantomjával viaskodva – egyenesen *kiiktatná a műélvezetből*, a műalkotások értékstruktúrájából, recepciójából és értelmezéséből *az ún. valósághoz fűződő viszony* szempontját. Több szakmunka tételeiből montíroztam össze azt az elméleti tézist (amelyet újabban illik tudományos mainstreamnek, közmegegyezésnek tekinteni), hogy – úgymond – „csak akkor részesülünk a művészet esztétikai élményéből, tapasztalatából, ha *az alkotás, a szöveg* jelentésének felfüggesztődik minden *valóságvonatkozása*; vagyis érdektelenné válik az alkotó személyisége, a mű társadalmi üzenete, a szerző vallomássága, illetve a befogadó viszonya az alkotás jelentéséhez”.

A kérdés persze bonyolult és ehelyütt nem lezárható, csakis alapos szakmai eszmecserekből megvitatható esztétikai dilemmákra utal. Természetesen ez a „főbiás” művészetelméleti álláspont is illetékes, ha – az én véleményem szerint – nem releváns is: a művészet szociológiai, társadalomlélektani hatását és különösen a művészeti nevelést illetően mindenképpen megkérdőjelezhető az igazságtartalma. Különösen az elmúlt 3000 év antik–zsidó–keresztény civilizációjának művészi és szociális tapasztalatai, valamint az ezekre reflektáló esztétikai eszmélkedés („*mimézis*”, „*katarzisz*”, „*emberi lényeg*”, „*szabadság*”, „*nembeli öntudat*”; illetve *Arisztotelész*, *Shakespeare*, *Hegel*, *Kant*, *Marx*, *Lukács György*) szellemi vívmányai tükrében lehet vitatni e posztmodern felfogás kötelező érvényét.

De ha mindezen értékállítások és tapasztalatok száműzhetők lennének is a művészeti múltba, mit kezdünk a *valóságvonatkoztatás*, az *emberi üzenet*, az *etikai hatás* realitása és számbavétele nélkül a kortárs művészettel? (Arról nem is beszélve, hogy a művészet hatásszerkezetéből nem iktatnám ki egyes műveknek adott esetben tudás- és művelődésszociológiai is figyelemre méltó *ismeretterjesztő szerepét* sem – a középkori freskóktól kezdve Jókai regényein át a filmes-televíziós adaptációkig. Bár ez a szerep valóban nem eredendően esztétikai, csupán kiegészítő funkcióra vall.) Ha az elit-művészet védelmére hivatkozva, a populizmustól és a kommercializálódástól elhatárolódva engednénk kiüzni ezeket a szempontokat a mai igényes művészet értékrendjéből és főleg befogadásának, megértésének övezetéből, akkor a *kínálati-fogyasztási terepet* és a *kulturális kanonizációt* végképp átengednénk az ezekkel az emberi funkciókkal visszaélő „kulturális bunkóság”-nak. Vagyis: az álságos giccsnek, a piaci-üzleti célú álművészet és sztárkultusz dömpingjének, a piár-kultúrának, az újsematizmusnak vagy egyenesen a valóságot hazudó és az emberi méltóságot kiárusító reality-shownak. E tekintetben nincs különbség tradicionális vagy posztmodern kommersz és blöff között. Mindenestre amennyire méltatlan és gondolati megújulásra való képtelenséget bizonyít a *posztmodern* szitokszóként emlegetése, hasonlóképp komolytalan a fogalom eleve föltilizáló, normatív, minden ezoterizmusra és „újításra” önigazoló ideológiát kínáló használata.

A fentiekben rekonstruált „posztmodern” álelméleti hozzáállásnak a – talán durva a minősítem: – kultúraellenessége is szerepet játszik abban az összetett folyamatban, amelyet sokan éreznek és tesznek szóvá kritikusan: ti. *a gyermekkultúra válságba kerülésében és intézményi, illetve intellektuális leértékelődésében*. Ahogy az egyik legsokoldalúbb és legkreatívabb kortárs magyar író, *Békés Pál* megfogalmazta: „Mindez pedig – legalábbis részben – a szellemi, művészeti elit felelőssége. Egyben önérdéke is. Hiszen könnyen belátható, hogy a négy síkon játszó, vendég-szövegekkel bélelt, komplex utalásrendszerekkel operáló, bölcsésszszívet dobogtató művek közönsége egyszerűen elfogy, ha a következő generációk nem kapják kézbe azokat a meséket, történeteket, regényeket, amelyek megilletik őket”. (Mi jár a gyerekeknek? Írások a gyerek-kultúráról. =Beszélő 2003. 6. sz. 97. p.) Az emiatt is egyre megoldhatatlanabb feladatok elé kerülő iskolai irodalomoktatás és művészeti nevelés (persze részben saját belső, szakmai problémái miatt) azután maga is hozzájárul *a felnőtt korosztály többsége kulturális recepcióképességének csődjéhez*. Ahhoz a fájdalmas „eredményhez”, amelyet egy tekintélyes irodalomtanár, *Arató László* így rögzített: „kulturális autizmus: a magaskultúra narratíváinak és metaforáinak befogadhatatlanná válása” (Tizenkét Tézis az irodalomtanításról. =Élet és Irodalom 2003. február 21. 4. p.).

Nem akarom steril elméleti fejtegetésekkel megterhelni mondanivalómat, ezért csak utalok rá: természetesen magának a „humanizmus”-nak a fogalma és jelentése is történelmileg alakul, változó tartalmakra vall. Mindazonáltal igenis van releváns értelme és jelentése a mostani századelőn, s korántsem pusztán vagy elsősorban a politika szókészletének archetipikus darabjaként. Hasonlóképp nem kisajátítható a „nemzet” sem, amelyet különösen gyakran „szokás” – kiváltképp a kultúra kapcsán – sérelmi, illetékességi vagy kirekesztő „alapon” torzítva, sőt önpusztítóan használni. Nem mentség rá, ha ez a „sérelem” akár jogos (pl. kisebbségi vagy globalizációs) félelmekből, veszélyekből fakad is.

Az elvi fölvetésen és a néhány idézett konkrét példán túl természetesen nem vállalkozhatom arra, hogy „fölsoroljam”, pontokba szedjem, tételekbe rendezzem, mit is értek humanizmuson a kortárs művészetben – mindössze az igényét szeretném fenntartani és nyomatékosítani ennek az emberi mértéknek. Bármennyire más is ez a világ, mint a rendszerváltás előtti, vagy akár a XIX-XX. századi, bármekkora funkcióváltáson ment-megy is át a humanizmus morális értékrendje és a művészet, a fenti – mégoly önkényes – kortárs művészi példák is azt sejtetik: napjainkban is jócskán *van aktualitása az emberség mértékének*. Ha más nem (de ez sem kevés): azoknak az új-régi társadalmi, emberi konfliktusoknak a katartikus művészi kihordását segítő, amelyek a kelet-európai újkapitalizmus világát, az egyének és a közösségek identitásának tömeges megrendülését kísérik. A glóbusz, a régió és a „globalizálódó” haza újra otthonossá, lakhatóvá tételének igénye; minden emberi nyomorúság és kiszolgáltatottság (akár fogyasztás-diktatúra) evokatív kritikája; az emberi, az európai és a nemzeti emlékezet, a folytonosságtudat érzékletessé avatása – nos mindez új-régi tétele és tétje a művészet, a kultúra humanizmusának, ha nem is feltétlenül a „küldetés” némileg patetikus értelmezésében.

Ma is „norma” lehet *Terentius*nak, az ókori latin komédiaírónak az ars poetica-ja: „Ember vagyok, semmi sem idegen tőlem, ami emberi” (*Homo sum, nil humani a me alienum puto*). Mint ahogy József Attila döbbenetesen friss hitvallása is 1931-ből: „Nem szükséges, hogy én írjak verset, de úgy látszik, szükséges, hogy vers írassék, különben meggörcsülne a világ gyémánttengelye” (*Irodalom és szocializmus*).

S ha már József Attila került szóba, feltűnő, hogy az ő költészete, illetve annak vonzereje, ihlető varázsa és tekintélye milyen megerősödve „vészelte át” a rendszer-változás éveit. Az elmúlt évtizedben – házilagos tartalomelemzések szerint – a *Két hexameter* vált a leggyakrabban idézett soraivá, szinte szállóigévé:

*„Mért legyek én tisztességes? Kiterítenek úgyis!
Mért ne legyek tisztességes! Kiterítenek úgyis.”*

Hogy miért pont ez a két sor lett népszerű, annak akár csak feltételezéseket megfogalmazó kibontása is messzire vezetne. Ám hogy ez a nyelvi-morális kanonizáció is a művészet humánus küldetésének mai és hazai elevenségéről vall: aligha kétséges.

Befejezésül visszatérek a gyermek- és felnőtt kultúra viszonyát intonáló kezdéshez. József Attila jó összekötő (visszavezető) szál: nemcsak komor-felnőtt, meglett-emberi „gyermeksége”, nem csak játékelmélete és játékihlete, nem csak „gyermekversei”, novellája okán. Hanem azért is, mert felnőtt versei szintén kedveltek, sőt – megzenésített változatban – egyenesen népszerűek a fiatalok, a gyerekek között. Ahogy Weöres Sándor, Lázár Ervin, Török Sándor, Nemes Nagy Ágnes, Veress Miklós, Horváth Péter vagy éppen Benedek Elek gyermekirodalma sem csak a 18 éven aluliaké, hanem – részben persze más konnotációkkal – a felnőtteké is. Min-

denesetre azok a szülők, pedagógusok, akiknek van igényes és szenvedélyesen emberi érdekű és hitű (azaz humanista) *felnőtt* kulturális élménye, s akiknek „gyermekkulturális ízlésében” pl. Janikovszky Éva, a rádiós Szabó Éva, Halász Judit, a klasszikus diafilmek és animációs mozik, továbbá *A Futrinka utca* , a *Mazsola* , a *Bors néni* vagy éppen a *Valahol Európában* meghatározó alapélmény (hogy most megint csak magyar példákat említsek), nos az ilyen felnőttek tovább, örökségbe is adják, áthagyományozzák ezt a világképet, igényt és kánont gyerekeiknek, unokáiknak, tanítványaiknak.

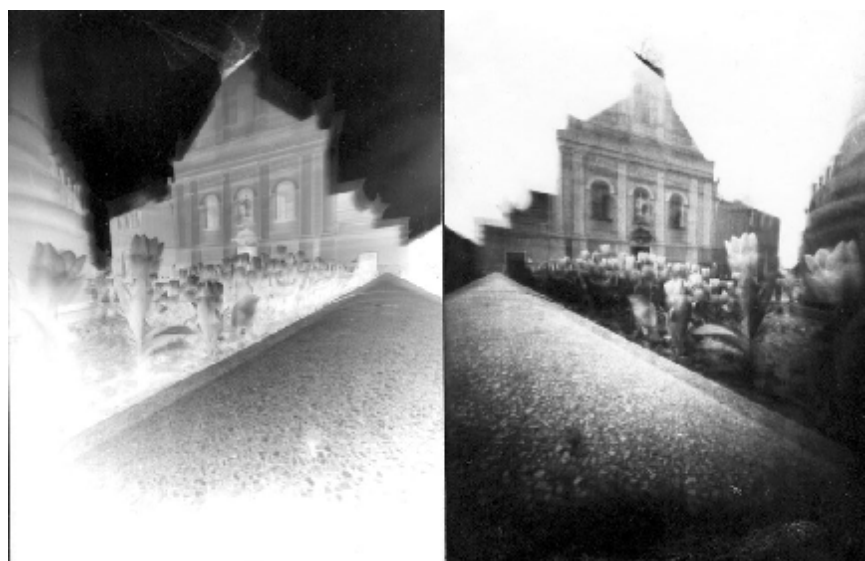
Akár a modern gyermekkultúra televíziós, digitális, interaktív változatait, technikáit, dramaturgiáját is érdeklődésükbe, beszédmódjukba, személyiségükbe építik, de nem sajnálják az időt attól, hogy teljes figyelemmel, átéléssel odaüljenek a gyerekek mellé *játszani, énekelni, beszélgetni, mesélni, fölolvasni* . Mert ez az a legelemibb *kultúraközvetítési alaphelyzet* , amely a csecsemőkortól (sőt már a magzat fejlődésének korai fázisától) kezdve a legintenzívebb és a leggazdagabb – életre szóló, mással nem pótolható – *emberi és esztétikai tapasztalatot* , valamint *érzelmi tőkét* halmozza föl. Mondhatnám úgyis: a humanizmus genetikus karakterré épülésének esélyével – ha nem is garanciájával.

Ez többet ér, mint akár a legjobb, leghatékonyabb alapfokú tantárgyi vagy fakultációs esztétikai nevelés – ami persze szintén fontos, de amelynek metodikája és egyáltalán, mai dilemmái végképp nem tartoznak írásom vállalt témái közé.

Hivatkozások és rövid szakirodalmi ajánlás

- AGÁRDI PÉTER: Kultúra és média a magyar ezredfordulón. Tanulmányok. Pécs, PTE TTK FEEFI, 2002. 263 p.
- AGÁRDI PÉTER: Kultúra, média és hatalom 2001-ben, avagy az ország négy részre szakadása. =Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): Magyarország politikai évkönyve 2001-ről. Bp., Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2002. I. kötet 468–479. p.
- ALMÁSI MIKLÓS: Korszellemv@dászat. [Esszék.] Bp., Helikon Kiadó, 2002.
- ARATÓ LÁSZLÓ: Tizenkét Tézis a magyartanításról. =Élet és Irodalom 2003. február 21. 4. p.
- BABARCZY ESZTER: Rohadunk. [A mai kulturális kánonról.] =Népszabadság 2003. június 14. Hétféje 5. p.
- CSEPELI GYÖRGY: Az én mediatizálása. =Kritika 2003. 2. sz. 12-14. p.
- DESSEWFFY TIBOR: Provokatív evangélium: kultúra az információs korban. =Kritika 2003. 9. sz. 15-17. p.
- ENYEDI NAGY MIHÁLY—FARKAS ZOLTÁN—MOLNÁR ADÉL—SOLTÉNSZKY TIBOR (szerk.): Magyarország Médiakönyve 2000–2001. Bp., ENAMIKÉ, 2001. I-II. kötet.
- ENYEDI NAGY MIHÁLY, POLYÁK GÁBOR, DR. SARKADY ILDIKÓ (szerk.): Magyarország médiakönyve 2002. Bp., ENAMIKÉ, 2002. I-II. kötet.
- ESTERHÁZY PÉTER: A Bermuda-háromszög. A 21. század nyelvéről. =Élet és Irodalom 2002. jan. 18. sz. 15., 20. p.
- GEREBEN FERENC: Olvasáskultúránk az ezredfordulón. =Tiszatáj 2002. 2. sz. 61-72. p.
- GYÖRGY PÉTER: A mélypont. Televíziózás Magyarországon. =Filmvilág 2003. 5. sz. 16-19. p.
- GYÖRGY PÉTER: *Memex. A könyvbe zárt tudás a 21. században. Bp., Magvető, 2002.*
- HARSÁNYI LÁSZLÓ: „Minek akarna valaki egy házmasterrel szövetséget kötni?”. Rádai Eszter beszélget H.L.-val. =Mozgó Világ 2003. 3. sz. 51-59. p.
- HELLER ÁGNES: Szüksége van-e az európai demokráciának a kulturális elite? = Kritika 1998. 12.sz. 4-7. p.
- HIDY PÉTER: Magyarország kultúrájának helyzete a századfordulón. [Kézirat.] Bp. József Attila Alapítvány, 2000. Internet-elérhetőség: www.jadat.hu.
- KABDEBŐ LÓRÁNT, KULCSÁR SZABÓ ERNŐ, SZEGEDY-MASZÁK MIHÁLY (szerk.): Tanulmányok József Attiláról. /Újraolvasó./ Bp., Anonymus Kiadó, 2001.

- KOLTAI TAMÁS: Nemzeti történet, avagy színház a cethal hátán. [Esszékötlet a Nemzeti Színház sorsáról és ügyéről.] Bp., Books in Print Bt., 2002.
- KORNIS MIHÁLY: Big Brother – avagy mit nem szabad tudni? =Kritika 2002. 11. sz. 3-8. p.
- KULCSÁR SZABÓ ERNŐ: Történetiség, megértés, irodalom. Bp., Universitas Kiadó, 1995.
- Magyar kultúra az ezredfordulón. [Előadások 1999. május 8-án.] Bp., Püski, 1999.
- Médiavalóság. *Tardos Róbert, Tamás Pál, Sükösd Miklós, Réz András* és mások előadásai az MTA Szociológiai Kutatóintézete és a Magyar Iparművészeti Egyetem 2002. december 10-i konferenciáján. =KÉK Kultúra és Közösség 2003. 1. sz. 5-70. p.
- Mi jár a gyerekeknek? Írások a gyerekkulturáról. =Beszélő 2003. 6. sz. 95-122. p.
- P. SZÜCS JULIANNA: Az eltűnt tekintély nyomában. Magyar képzőművészet – kurzusról kurzusra. =Népszabadság 2003. május 3. 10. p.
- P. SZÜCS JULIANNA: Lepel alatt. Írások a művészet és a tekintélyelvű társadalom kapcsolatáról. Bp., Helikon Kiadó, 2001.
- POSZLER GYÖRGY: Elbeszélések után vagy elbeszélések előtt. (Az esztétikai nevelés lehetőségéről vagy lehetetlenségéről – három tételben.) =Vigilia 1998. 2. sz.
- POSZLER GYÖRGY: Mi látszik a harmadik évezredből? Nemes illúziók. = 168 óra 2001. jan. 4.
- RADNÓTI SÁNDOR: A valóságműsorok tétje. =Magyar Narancs 2002. dec. 19. 56-57. p.
- TÓTH KLÁRA: A dolgok miértje; *Császai Lajos*: Kulturális csapdák; *Tóth Klára*: Ismétlődő csapdák; *Ács Péter*: Mi van? [Vita a valóságshow-król és a televíziós tömegkulturáról.] =Népszabadság 2003. június 24., július 10., július 14., július 21.
- TVERDOTA GYÖRGY: A József Attila-kutatás helyzetéről. Megjelenés előtt, kézirat. Bp., 2003.
- VÁRI PÉTER (szerk.): PISA-vizsgálat 2000. Bp., Műszaki Könyvkiadó, 2003.
- VÁRI PÉTER–AUXNÉ BÁNFI ILONA–FELVÉGI EMESE–RÓZSA CSABA–SZALAY BALÁZS: Gyorsjelentés a PISA 2000 vizsgálatról. =Új Pedagógiai Szemle 2002. 1. sz.
- VITÁNYI IVÁN: A magyar társadalom kulturális állapota. Az 1996-os országos vizsgálat zárójelentése. Bp., Maccenas K., 1997.
- VITÁNYI IVÁN: A nemzeti művelődés egyensúlya. =Népszabadság 2002. május 23. 12. p.
- VITÁNYI IVÁN: Népművészet a XXI. században? =Élet és Irodalom 2003. augusztus 1. 9. p.



Gál Georgina: Camera obscura

HALMOS CSABA

Európai alkotmány – szociális modell – szociális jogok

Az európai integráció fejlődésének egyik napjainkig is legvitatottabb kérdése a versenyképesség és a szociális biztonság egyidejű, harmonikus megvalósítása. A gazdaság területén elért valóban látványos eredmények- egységes belső piac, vámunió, monetáris unió- mellett nem volt a szociális témáknak olyan területe, amelyekben sikerült volna a teljes egységet biztosítani a tagállamok között. Vonatkozik ez a szociális dimenzió által átfogóan jellemezhető valamennyi területre. Ennek egyik legszemléletesebb példája a létbiztonság szempontjából meghatározó foglalkoztatáspolitikai. A Montánuniótól (1951.) kezdve Amszterdamig (1997.) eltelt közel fél évszázad az egyik tipikus példája annak, hogy a tagállamok számára kötelező erővel bíró alapszerződések megszületése bizony-bizony lassú és nehézkes. Talán ennek lehet cáfolata, ha a 25 tagállam –a 15 jelenlegi és a csatlakozó 10- egyhangú döntéssel jóváhagyja azt a nagyon fontos dokumentumot, amely minőségileg új fejezetet nyit az európai integráció történetében: egy új európai alkotmányos Szerződés, melynek egyik fontos fejezete az Unió Alapjogi Chartája.

A szociális jogok fejlődése

Az első dokumentum, amelyről említést kell tenni az Európai Szociális Karta, melyet az Európa Tanács fogadott el (1961.). Tartalmát és érvényesítésének jellegét egyaránt fontosnak kell tekintenünk. Az alapvető jogok széles skálája jellemzi:

- a munkához való jog, az igazságos, biztonságos és egészséges munkafeltételekhez való jog,
- a tisztességes díjazáshoz való jog,
- a szervezet alakítás és a kollektív alku joga,
- a gyermekek, fiatalok, nők megkülönböztetett védelme,
- a pályaválasztáshoz, szakmai képzéshez való jog,
- az egészség védelme, a társadalombiztosításhoz, szociális és egészségügyi segítséghez, szociális jóléti szolgáltatásokhoz való jog,
- a fizikai-szellemi fogyatékosok helyzetének javítása,
- a család jogai, az anyák és gyermekek szociális védelme.

Érvényesítésének fontos eleme, hogy az aláíró tagállamok számára kötelezettséget jelent a végrehajtása.

Az integráció történetében 1989-ben született meg a szociális jogokról szóló első dokumentum. (Az Európai Szociális Kartát az Európa Tanács hagyta jóvá, így nem közösségi anyag). A „Közösségi Charta a munkavállalók alapvető szociális jogairól” céljait, tartalmát tekintve sok tekintetben az Európai Szociális Karta jellegét hordozza magában.

A Charta alapvető szociális jogokat tartalmazó részeinek főbb elemei a következők:

- szabad mozgás, foglalkoztatás, bérezés,
- élet és munkakörülmények,
- szociális védelem,
- a kollektív szerződés,
- szakképzés,
- egyenlő bánásmód,
- tájékoztatási, konzultációs és részvételi jog,
- munkahelyi egészség és biztonságvédelem,
- gyermekek, fiatalok, idősek és fogyatékosok védelme.

Érvényesíthetőségének jelentős korlátja, hogy –eltérően az Európai Szociális Kartától– nem bír kötelező erővel. „Az Európai Parlament szándéka szerint a Charta a tagállamokra nézve kötelező érvényű jogi dokumentum lett volna, amit azonban megghiúsított az angol elutasítás. Ezért jogi szempontból olyan „ünnepélyes deklaráció” maradt, amely nehezen illeszthető a Közösség jogrendszerébe. Bár a „Charta” megnevezés kétségtelenül szimbolikus jelentőséget kölcsönöz a dokumentumnak, ám könnyen összetéveszthetővé teszi a szociális Kartával.”¹

Az európai alkotmányozási folyamat

2001. decemberében született meg a laekeni deklaráció: lényege, hogy reformokra van szükség, kidolgozásához pedig szélesebb alapokra kell helyezni a munkálatokat. E célból vezérelve új 105 tagú testület alakult, az Alkotmányozó Konvent. Tagjai a nemzeti parlamentek és kormányok képviselői, az Európai Parlament és az Európai Bizottság delegáltjai, a Régiók Bizottságának és a Gazdasági és Szociális Bizottságának a megfigyelői. Hazánk és a csatlakozásra váró tagállamok a tizenötökkel közel azonos jogosítványokkal rendelkezve vettek részt e fontos testület munkájában. A Konventben folyó munka ez év júliusában fejeződött be azzal, hogy elkészült az Európa jövőjét meghatározó „Szerződés egy európai alkotmány létrehozásáról”. Az alkotmányozási folyamatnak ez tekinthető az „első felvonásának”. Ez év október 4-én Rómában, az ún. kormányközi konferencián az anyag vitájával vette kezdetét az alkotmányozás következő szakasza. A menetrend szerint 2004. május 9-e lehet az ünnepélyes aláírás napja.

Európai szociális modell- az Unió alapjogi chartája

A Szerződés tervezetének II. része tartalmazza az „Unió Alapjogi Chartáját”, és ez az integráció történetében a szociális biztonság, emberi és szociális jogok új szakaszának kezdetét jelentheti. Tekintettel arra, hogy az alapjogi charta a Szerződés részeként szerepel, ezzel az aláíró tagállamok számára kötelező érvénnyel bíró dokumentumként határozza meg a tagállamok feladatait.

A II. rész *preambulumában* az értékek, célok, jelennek meg:

- a szabadság, biztonság és jog érvényesülésének középpontjába az uniós polgárt helyezi, összhangban a „polgárok közössége” megfogalmazással.
- korábban is megfogalmazott értékek is megjelennek, így a kiegyensúlyozott és fenntartható fejlődés, avagy az ún. négy szabadság elv megerősítése (árak, szolgáltatások, tőke, személyek szabad áramlása valamint a letelepedés szabadsága).

¹ Az Európai Unió szociális dimenziója (szerkesztette: GYULAVÁRI TAMÁS; Szociális és Családügyi Minisztérium 2000. június, Budapest, 31. oldal)

Az Alapjogi Chartában a következő lényeges jogok, szabadságok és elvek jelennek meg:

– *méltóság* (I. cím) és azon belül az élethez, a személyi sérthetlenséghez való jog, a kínzás és az embertelen vagy megalázó bánásmód és büntetés, valamint a szabadság, kényszermunka tilalma. (II. 1-5 cikk)

– *szabadságok* (II. cím) között a szabadsághoz és biztonsághoz való jog, a magán és családi élet tiszteletben tartása, a személyes adatok védelme szerepel; a házasságkötéshez és a családalapításhoz való jogot a nemzeti törvények alapján javasolja biztosítani; a szabadságok között megjelenik a gondolat, lelkiismeret, vallás, véleménynyilvánítás és tájékozódás, a gyülekezés és egyesülés, valamint a művészeti és tudományos élet szabadsága.

A jogok igen széles skálája között kell megemlíteni az oktatáshoz való jogot, mely kimondja a kötelező oktatáshoz való ingyenes részvétel biztosítását, az uniós polgárok jogaként rögzíti a munkavállaláshoz és a szabadon választott vagy elfogadott foglalkozás gyakorlásához való jogot, amelyhez biztosítani kell a szabad álláskeresés, munkavállalás, letelepedés és szolgáltatásnyújtás jogát, a vállalkozás szabadsága mellett elismeri a tulajdonhoz való jogot, a menedékjogot a vonatkozó genfi egyezmény (1951.július 28.) alapján.

– *az egyenlőség* (III. cím) a Charta egyik meghatározó alapelve; ennek részeként jelenik meg a tervezetben, hogy a „törvény előtt mindenki egyenlő”; tételesen felsorolja a legfontosabb diszkriminációs tilalmakat, így a nem, faj, szín, etnikai vagy társadalmi származás, genetikai tulajdonság, nyelv, vallás vagy meggyőződés, politikai vagy más vélemény, nemzeti kisebbséghez tartozás, tulajdon, születés, fogyatékoság, kor, szexuális irányultság alapján történő megkülönböztetést; rögzíti azt a fontos elvet is, hogy az Unió tiszteletben tartja a kulturális, vallási és nyelvi sokféleséget; végül az egyenlőség fontos része a férfiak és nők közötti egyenlőség biztosítása a foglalkoztatás, a munkavégzés és a díjazás területén; az Unió elismeri és tiszteletben tartja a gyermekek, idősek, fogyatékosok jogait. (II. 20-26 cikk)

– *szolidaritás* (IV. cím) a munkaerőpiac szereplőit érintő fontos jogokat és tilalmakat rögzíti, így a tájékoztatáshoz-konzultációhoz, a kollektív tárgyaláshoz, a munkaközvetítői szolgáltatások ingyenes igénybevételéhez, a tisztességes és igazságos munkafeltételekhez való jogot; a tilalmak és védelem szintén a szolidaritás szép kifejeződése, például az indokolatlan elbocsátással szembeni védelem, a gyermekmunka tilalma és a fiatalok munkahelyi védelme; a család jogi, gazdasági és szociális védelmet kell hogy élvezzen; a nemzeti jogszabályokkal és gyakorlattal összhangban rögzíti a szociális biztonsági ellátáshoz és szociális szolgáltatásokra való jogosultságot, az egészségvédelmet. (II. 27-38 cikk)

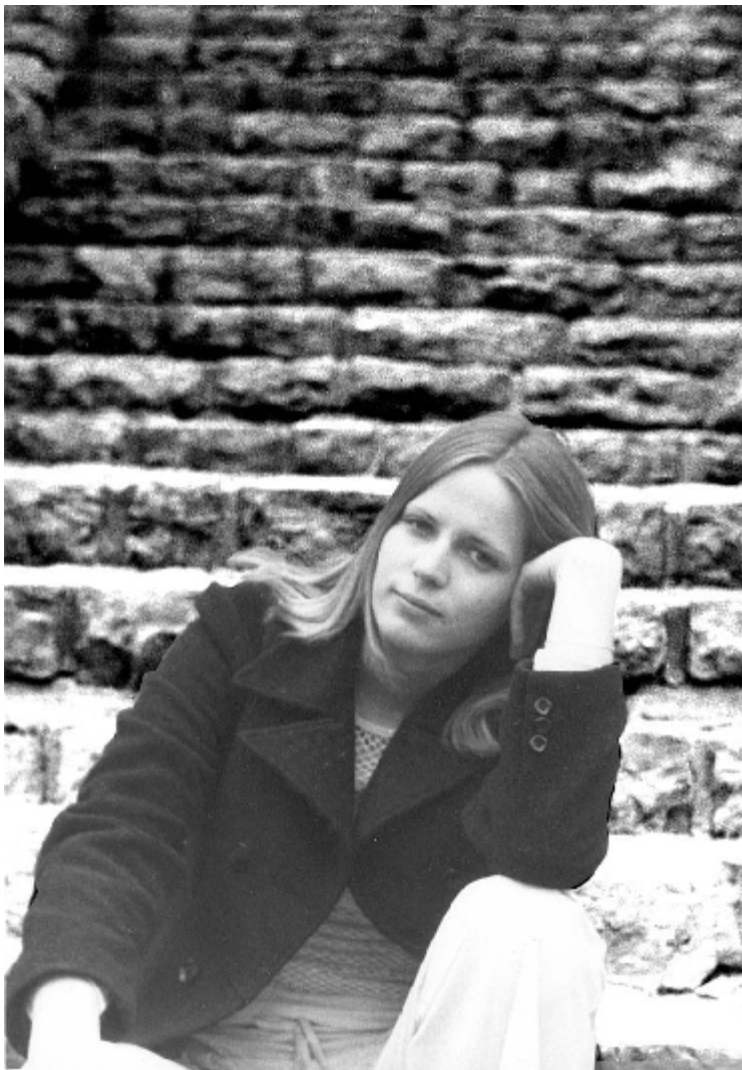
– *polgári jogok* (V. cím) lényeges eleme a választójog mind az európai parlamenti, mind a helyhatósági választásokon; biztosítja a megfelelő ügyintézéshez, a dokumentumokhoz való hozzáféréshez, a petícióhoz, a szabad mozgáshoz és tartózkodáshoz valamint a diplomáciai és konzuli védelemhez való jogokat. (II. 39-46 cikk)

– *igazságszolgáltatás* (VI. cím) elsődlegesen a hatékony jogorvoslathoz és tisztességes tárgyaláshoz, az ártatlanság védelme és a védelemhez való jogok biztosítá-

sát jelenti; kimondja a bűncselekmények és büntetések törvényességének és arányosságának elveit. (II. 47-50 cikk)

– *értelmezés és alkalmazás* (VII. cím) tekintetében az alkalmazási körre vonatkozóan rögzíti: „E charta rendelkezéseinek címzettjei –a szubszidiaritás elvének megfelelő figyelembe vétele mellett- az Unió intézményei, szervei, hivatali és ügynökségei, valamint a tagállamok annyiban, amennyiben az Unió jogát hajtják végre”. (II. 51-54 cikk)

Az Unió alapjogi chartájában rögzített értékek, célok, elvek és tilalmak a gazdasági-szociális kohézió eredményes megvalósulását segíthetik elő. Bizhatunk abban, hogy a döntéskor, akár kompromisszumok árán is, de valamennyi tagállam állampolgárainak javát szolgálja e fontos dokumentum.



Panta Kata: A jövő

PAVLUSKA VALÉRIA

A marketing sajátos természete a nonprofit szervezetekben

1. Marketing lehetőségek és dilemmák a nonprofit szervezetekben

Piacképességük megteremtése, megtartása és javítása érdekében a vállalkozások egyre komplexebben és egyre kifinomultabban alkalmazzák a marketinget, a piaci értékcserék lebonyolítóját, az üzleti kapcsolatok szervezőjét. A marketing – nyilván nem véletlenül – mára az egyik legfontosabb vállalati menedzsment-funkcióvá vált.

A marketing jelentőségét különösen alátámasztja az a tény, hogy a sikeresen működő szervezetek menedzsmentjében a marketing nem egy a sok funkció közül, hanem maga a karmester. A szervezetek kiegyensúlyozott működése érdekében ugyanis az egyes funkciókat nemcsak gondosan meg kell tervezni, de összhangot is kell teremteni köztük, hogy kialakuljon a funkciók szinergikus hatása. A modern menedzsment elméletében és gyakorlatában ezt a koordináló szerepet a marketing látja el. A marketing szemléletében egy közös vezérelv köti össze a szervezet különböző funkcionális területeit, ami nem más, mint a közönség megnyerésével és megtartásával elérni a szervezet hosszú távú céljait. Az egyes szervezeti funkciók ennek a meggyőződésnek a szellemében kerülnek meghatározásra, mégpedig oly módon, hogy a marketing az elemzési, tervezési (stratégia- és taktikaalkotási), végrehajtási és ellenőrzési tevékenységláncon keresztül kapcsolja a szervezetet külső környezetéhez.

A nonprofit szervezetek – hasonlóan a vállalatokhoz – ugyancsak szükségleteket és igényeket szolgálni képes termékeket, szolgáltatásokat, gondolatokat állítanak elő és/vagy közvetítenek, amelyek ugyanúgy cserékben, kapcsolatokban, elfogadásban válhatnak mások számára tényleges értékke. Tevékenységük eredményeképpen a nonprofit szervezetek is valamilyen *magatartási válaszreakciót* (Kotler 1991, 26. p.) próbálnak kiváltani a másik félből, ez pedig nem más, mint *a marketing általános értelemben vett célkitűzése*. A nonprofit szervezetek működésének központi kérdése a szervezeti célok kívánatos közönségének megtalálása, megszólítása és megtartása a marketingnek is elemi törekvése.

Ezek alapján azt gondolhatnánk, hogy a marketing éltető közege éppen a nonprofit szektor, de a tapasztalatok ennek inkább az ellenkezőjét mutatják. A fokozatosan professzionalizálódó nonprofit világban a menedzsment-funkciók közül még mindig éppen a marketing a legkevésbé elfogadott. Az ellenállás minden bizonnyal több okra vezethető vissza. Leggyakrabban a dologhoz kapcsolódó előítélet, a tudatlanság és az ismeretek hiánya, illetve a rossz és hamis adaptáció vezet elutasításhoz.

„A marketingnek a neve a halála” – mondta az egyik oktatási vezetőképzős hallgatóm egy iskolamarketing kurzuson, utalva arra, hogy a „market” szótó természetesen üzleti asszociációt vált ki a laikusokból. Kétségtelen, hogy sok más, a piachoz, pénzhez kapcsolódó jelenség (pl. minőségmenedzsment, pénzügyi menedzsment,

controlling stb.) neve talán barátságosabb az üzlet világán kívüli alkalmazáshoz, de az is tény, hogy ez az elnevezés már túlon-túl bevésődött, és a hozzáértőkben nem is kelt alapvető kétségeket.¹ A marketing elutasítása a nonprofit gyakorlatban valóban sokszor arra a tévhitre vezethető vissza, hogy a marketing tisztán üzleti funkció, ezért beszívargása a nonprofit szektorba egyet jelent a szervezetek üzletivé válásával.

Vitathatatlan, hogy a marketing a piac világában alakult ki, ott vált kifinomulttá, néha a manipuláció eszközévé és ott található meg a legszélesebb, legszínesebb eszköztára is. Kétségtelen tény az is, hogy a nonprofit szervezetek is akkor kényszerülnek a marketing „felfedezésére”, amikor az üzlet világának zord jelenségeivel, a források és a kereslet hiányával, illetve a versennyel kell megbirkózniuk. *Fel kell azonban ismerni, hogy a marketing alapelve (a kölcsönösségi elvű csereelmélet) és technológiája (a marketing menedzsment komplex folyamata) semleges, ez teszi minden területen alkalmassá egyenrangú felek kapcsolatának elősegítésére.* Persze az alkalmazók céljai és értékei függvényében bármilyen közegben lehet etikusan és etikátlanul is alkalmazni.

A marketinget a köztudat (leegyszerűsítő és helytelen módon) egyébként is hajlamos – nem kis részben a gyakorlat hatására – a vállalati értékesítéssel, a reklámozással, az eladásösztönzéssel azonosítani, melyek az üzleti tevékenységek körében is a legagresszívabb, legharsányabb jelenségek, így sokak ízlése szerint – belátható módon – távol állnak a nonprofit szervezetek éthoszáétól. Visszatetsző lehet, ha épp ez a szimplifikált, de igen zajos marketing honosodik meg a nonprofit szektorban, mert néhány intenzív befolyásoló eszköz (pl. reklám) mellett homályban marad a marketing komplexitása, analitikus, ugyanakkor szintetizáló, stratégiai jellege. Kifejezetten kerülendő az egyébként jól kidolgozott üzleti marketing mechanikus adaptációja is. A görcsös igyekezet helyett a nonprofit szervezetek sajátos karakteréből fakadó specifikus marketing-modellt kell a közös elvi alapokon felépíteni.

Szerencsére, a valóság ennél derűsebb képet fest. Mindennapi munkájában csaknem minden nonprofit szervezet alkalmazza valahogy a marketinget, legfőképp úgy, hogy használ bizonyos marketing-eszközöket. A szervezetek jelentős része ösztönösen fedez fel marketing-megoldásokat, vagyis nem tudatosul benne, hogy amit csinál, az valamiféle marketing, mert nincs is tisztában a szó jelentésével. Különösen jelen van a marketing a nonprofit szervezetek kommunikációs tevékenységében és a támogatásszervezésben, a *fundraisingben*. Lovelock és Weinberg írja, hogy amikor a 70-es években az elméleti és gyakorlati szakemberek kezdtek érdeklődni a nonprofit menedzsment tökéletesítése iránt, a menedzserek egy csoportja azonnal otthonosan mozgott a marketing témájában, minthogy már régóta ebben a szemléletben tevékenykedett. Néhány jól működő nonprofit szervezet menedzsere úgy értékelte, hogy ők már korábban is egyfajta marketing-gyakorlatot folytattak anélkül, hogy ennek tudatában lettek volna. Korábban is felhasználták és klienseik igényeinek és sajátos szempontjainak megértésére törekedtek, a lakosság speciális csoportjaira irányuló programok fejlesztésén dolgoztak, és minden tevékenységüket ezeknek a csoportoknak a karakteréhez szabták, vagyis nem próbálkoztak mindent mindenkinek nyújtani.

Ezek a menedzserek ügyeltek arra is, ha más szervezetek az övékéhez hasonló vagy azt helyettesítő szolgáltatást nyújtottak ugyanannak a célcsoportnak, akkor keresték a megfelelő válaszlépést. Igyekeztek a tevékenységeket koordinálni, hogy

¹ Az üzleti szférán kívüli területeken vannak törekvések arra, hogy barátságosabb elnevezések próbálják a helyettesítő szerepét betölteni: ilyen pl. a látogatóbarát múzeum vagy szolgáltató iskola elnevezés.

konzisztens rendszert teremtsenek, és külső segítséget is igénybe vettek, ha az nagyobb hatásfokkal vagy alacsonyabb költséggel párosult. Folyamatosan értékelték a programok megvalósulását, és az értékelés fényében módosították a megoldásokat.

Lovelock és Weinberg megállapítása szerint a marketing elvek, stratégiák és eszközök tudatos alkalmazásából azok a menedzserek tudják a legtöbb előnyt kiváncsolni, akik korábban ösztönösen már alkalmazták a marketing alapelveit. Őket nem kell meggyőzni a marketing alkalmasságáról. (Lovelock-Weinberg 1994, 8. p.)

2. A marketing alapelve és technológiája – avagy a marketing mint szervezeti filozófia és mint menedzsment funkció

Mi is hát a marketing, amit néha – kicsit eltúlozva, hiszen a marketingben sincsenek csodák – varázsszernek mondanak?

A modern marketing a szervezet működését a fogyasztói, felhasználói igények kielégítésén, az elégedettség megteremtésén, az ajánlat elfogadtatásán keresztül integráló eszköz a szervezet hosszú távú céljai elérése érdekében. A marketing közvetlen célja a szervezet számára fontos közönség azonosítása (kialakítása) és az ajánlattal történő megnyerése, megtartása, illetve bővítése. A marketing tehát nem más, mint az egyéni és szervezeti szükségletek és igények kielégítését szolgáló értékek létrehozásának és cseréjének folyamata.

A marketing tulajdonképpen két különálló, de szorosan összefüggő jelenség együttese: egyszerre *filozófia* és *funkció* vagy másképpen egyszerre működési alapelv és technológia.

1- A marketing mint szervezeti filozófia

az a közös értékrend, közös szellemiség és hit, hogy a fogyasztói elégedettség megteremtése, *a közönség megnyerése és megtartása a szervezeti siker eszköze*. A fogyasztó melletti elkötelezettség kiterjed a szervezet minden szereplőjére, ez a tevékenység vezérelve, hajtóereje. A marketing tehát szervezeti kultúra, szervezeti magatartás is egyben.

2. A marketing mint menedzsment funkció

olyan menedzsmentfolyamat, mely a szervezeti célok és források figyelembe vételével a fogyasztói igények és elvárások meghatározására és kielégítésére törekszik. A marketing a cserekapcsolatok szervezésének rendszeres, összehangolt cselekvési sémája: elemzési, tervezési, végrehajtási, ellenőrzési tevékenységek láncolata. *Funkcionális értelemben a marketing olyan híd, amely cserekapcsolatok által harmonikusan összeköti a szervezetet külső környezetével, jelentős figyelmet fordít igénybevevőire, célközönségére, illetve a szervezeti sikert befolyásoló egyéb szereplőkre, tényezőkre és segít a menedzsmentnek a versenytársakkal szembeni legelőnyösebb pozíció kialakításában*. A marketing az a menedzsment funkció, amely a legszorosabban és legharmonikusabban illeszt egy szervezetet külső környezetéhez, beleértve nemcsak a jelenlegi és jövőbeli célközönséget, hanem a források biztosítót és más fontos szereplőket is.

A marketing mint komplex menedzsment-folyamat a következő főbb lépéseket foglalja magába:

1. Helyzetértékelés, helyzetfeltárás, a marketing lehetőségek elemzése

A mikro- és makrokörnyezet megismerése, elemzése: eredmények, erőforrások értékelése, a célterületek közönségeinek megismerése (fogyasztói magatartás vizsgálata), piackutatás (igény és elégedettségvizsgálat), versenyanalízis, piaci előrejelzés, tágabb környezeti hatótényezők vizsgálata.

2. Célcsoport-meghatározás

Célcsoportok felkutatása, elemzése és szelektálása. A célcsoportok vonzerejének meghatározása, célcsoportválasztás, a célcsoport részletes információi

3. Marketingstratégiák kialakítása

Azon kérdések megválaszolása és tudatosítása hogy mely piacon és hogyan, milyen megoldásokkal jelenjen meg a szervezet. A marketingstratégia az ajánlat lényegi, alapvető karakterének meghatározása az alternatív versenyajánlatok figyelembe vételével. Kialakításának lépéssorozata:

segmentáció $\Rightarrow$ célcsoportválasztás $\Rightarrow$ pozicionálás.

4. Marketingprogramok tervezése

A marketingstratégia programszerű megfogalmazása, a teljes értékajánlat részletes kialakítása. A marketing-mix – a célközönséget leginkább befolyásolni képes eszközkombináció.

5. Végrehajtás - kivitelezés, megvalósítás

6. Ellenőrzés - értékelés, visszacsatolás

A modern marketing központi gondolata az értékcseré, a kapcsolat (értékcserék sorozata). Specifikus célja az ügyletek, a kapcsolatok kialakítása, befolyásolása, elősegítése és értékelése, ezért mindenekelőtt annak a jelenségnek – a magatartási válaszreakciónak, a fogyasztói magatartásnak – a feltárására támaszkodik, melynek hatására az emberek elfogadnak, fenntartanak vagy elvetnek bizonyos magatartásmintákat, illetve magukévá teszik azokat a gondolatokat és hiteket, amelyek e magatartásminták kialakulásának feltételei.

Az üzleti szervezetek esetében a magatartásminták értelmezése egyszerűbb, hiszen azok „csupán” a reménybeli fogyasztók vásárlási döntéseire, illetve a termékek használatával vagy a szolgáltatások igénybevételével kapcsolatos szokásaikra vonatkoznak. A nonprofit szervezetek is érintettek lehetnek vásárlási és használati szokások megismerésében, jellemző törekvésük mégis az, hogy az emberek olyan különböző magatartásmintákat fogadjanak el, melyek igen széles palettát alkotnak a választásokon való részvételtől a szűrővizsgálatok igénybevételéig, a környezetvédelemtől a másság tolerálásáig, az energiatakarékoságtól a sérültek foglalkoztatásáig, az abortuszhoz való jogoktól az abortusz tilalmáig. Ezekben a területeken megismerni a válaszreakciók (az értékcserék, a kapcsolatok) kialakulásának mozgatórugóit minden bizonnyal sokkal összetettebb feladat.

3. A nonprofit marketing sajátosságai

A jelentős nonprofit hagyományokkal rendelkező Amerikai Egyesült Államokban a marketing tudatos alkalmazásának gondolata a nonprofit szervezetek körében egy cikksorozatban született meg már az 1960-as évek végén és az 1970-es évek elején. A nonprofit szervezetek ösztönös marketing-gyakorlatára több szakíró is felfigyelt: *Kotler és Levy (1969)*, *Kotler és Zaltman (1971)*, illetve *Shapiro (1973)*. Ettől kezdve nonprofit marketing mind az elmélet, mind a gyakorlat területén rohamos fejlődésnek indult. Részben a marketing izgalmas ígérete volt az a kiváltó erő, amiért sok nonprofit szervezet menedzsere Amerikán kívül is sietve felkarolta az új elméletet és felfedezte lehetőségeit.

A jelenségnek sajátos lökést adott az a körülmény, hogy a nonprofit szervezetek egyre gyakrabban néztek szembe a forráshiány és a verseny vesztes hatásával is. Az 1990-es évekre a nonprofit marketing már igen széles körben elfogadottá vált a fejlett világban, az évtized pedig a jelentős kiterjedés és az elmélyülés időszaka lett. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a nonprofit marketing jelentős hatékonysága és széleskörű alkalmazhatósága a gyakorlatban is bebizonyosodott, másrészt pedig azzal, hogy a változások egyszerre új kihívások elé állították a nonprofit szervezeteket, ugyanakkor kitágították a működés terét is:

- a megváltozott politikai rendszer számos országban – köztük hazánkban is – a közszolgáltatások felé terelte a nonprofit szektort;
- a társadalmi légkör változása sok országban kedvező környezetet teremtett az önkéntesség növekedésének (Kelet-Közép-Európában a demokratikus átalakulás);
- a nemzetközi szervezetek a társadalmi marketingnek egyre nagyobb szerepet szánnak;
- a nonprofit szervezetek hagyományos támogatási forrásai egyre jobban beszűkülnek – korábban az állami támogatások, a vállalati és a magánadományok voltak a fő források, ma egyre inkább a szolgáltatások értékesítése és a kiegészítő marketing bevételek kerülnek előtérbe.

A profitszférában kialakult marketinget a nonprofit szervezetek menedzselésében is az tette alkalmassá, hogy a marketing tárgya, lényegi eleme – az értékcsere – a nonprofit szervezetek működésének is alapvető jellemzője. A nonprofit szervezetek működése sem más, mint cserék és kapcsolatok összessége, márpedig a cserét bizonyos alapelvek szervezeti formától függetlenül általában jellemzik.

Mind a profit, mind a nonprofit szervezeti forma esetében igaz, hogy

1. sajátos céljaik (a vállalat a profitszerzés; a nonprofit szervezet a misszió teljesülése, a forrásszerzés) elérése érdekében *másokra irányuló tevékenységet folytatnak, ami egy másik fél számára értéket hordozhat* (termék, szolgáltatás, eszme, magatartás stb.), szeretnék ha azt a másik fél olyan értékesnek tartaná, hogy azt önkéntesen elfogadva megfelelő áldozatra vállalkozna;
2. az elfogadásra kínált dolgokért a *másik féltől a maguk számára értékes áldozatot várnak* (pénz, idő, energia, értékek, magatartásminták feláldozása, megváltoztatása, szellemi, lelki azonosulás stb.);
3. *a felek kommunikációképesek* és át tudják adni, amit felajánlottak;
4. az elfogadás a felek *szabad döntésének, választásának* – nem valamilyen külső kényszerítő erő hatásának – az eredménye;

5. a szabad választás folyamatában *a másik fél pozitív reakciója* akkor alakul ki, ha az ajánlat számára vonzó, igénykielégítő és legalább olyan értékes, mint áldozatának mértéke;
6. a tranzakció létrejötte érdekében olyasmint, és/vagy úgy kell felkínálni, ami *felkelti a másik fél érdeklődését*, amit értékesnek tart, elfogad és ezért önként vállalkozik a szervezet számára kedvező döntésre: a kapcsolatra, a cserére;
7. az ajánlat kialakításakor arra is tekintettel kell lenni, hogy a másik fél döntési folyamatában *mérlegre teszi az alternatív (a versenytársi) ajánlatokat is*.

A csereelmélet általános értelmezése a nonprofit szektoron belül is lehetőséget adhat a korábban csak az üzleti cserét segítő marketing alkalmazására. Bár a nonprofit marketing kialakításakor éppen a marketing alapelveire támaszkodhatunk, mégis óvakodnunk kell attól, hogy az üzleti világ vagy más nonprofit szervezetek konkrét marketing-gyakorlatát kritikátlanul, minden megfontolás nélkül átvegyük. Ami működőképes és elfogadható a piacok szervezésében, a profit világában, nem biztos, hogy adekvát a nonprofit környezetben.

Az sem feltétlenül igaz, hogy egyes nonprofit szervezetek sikeres marketing-menedzsmentje hasonló eredményekkel jár más szervezeteknél. A hatékony marketing-menedzsment egyszerre és együttesen veszi figyelembe a nonprofit szervezetek természetére, illetve a hatékony menedzselésre vonatkozó ismereteket. Ezért az egyszerű adaptációt mindig nagy óvatossággal kell kezelni, hiszen a nonprofit szervezeteket számos fontos, lényegi különbség igen markánsan el is különíti – miközben számos tulajdonságukban hasonlítanak a profitcélú szervezetekhez. A nonprofit szervezetek karaktere, célrendszere, belső mechanizmusaik és külső kapcsolataik alapvetően mások, más értékekben, más tevékenységekben öltenek testet.

Jellegét tekintve minden nonprofit szervezet egyazon modellnek valamilyen konkrét esete. A nonprofit szervezeti modell lényege, hogy a szervezet működésének központi kérdése, közvetlen célja valamilyen közösségi szükséglet és igény kielégítésére alkalmas javak, (a társadalom egyes csoportjainak vagy egészének fontos és értékes termékek, szolgáltatások vagy gondolatok) önkéntes biztosítása, amelyben meghatározó integráló és koordináló mechanizmus az anyagi és szellemi szolidaritás, nem pedig a forrásgyárapító kereskedelmi ügylet vagy a jog és a politika eszköze.

A nonprofit szervezetek működése olyan – elsősorban etikai – vezérelvekre épül mint az önkéntes szolidaritás, a nagylelkűség, az emberbaráti szeretet, a „hétköznapi” demokratikus részvétel, az egyéni kiteljesedés, a függetlenség, a bizalom, a közösségi újjáéledés, a környezeti tudatosság, a társadalmi párbeszéd, a partnerség, a tolerancia stb. Ez a sajátos motivációs bázis teszi alkalmassá a nonprofit szektort arra, hogy a társadalmi működés vázát alkotó piaci és állami szektor mellett meghatározó tényezővé váljék a társadalom „finomszövetének” kialakításában. Az egyéni szükségletek minél teljesebb kielégítésében, mely mindenki számára valódi anyagi jólétet, biztonságot, igazi kötődést, értékeket, szabadságot, ugyanakkor harmonikus együttélést, együttműködési készséget, bizalmat, részvételt és befogadást, valódi „otthont” biztosít. (Miszlivetz 1999, 179. p.)

A fentiekből következően a nonprofit szervezeteknek sok olyan feladatot kell teljesíteniük, amely a vállalati menedzsmentben egyáltalán nem jellemző (ilyen pl. a fundraising, önkéntesek toborzása, társadalmi változások irányítása), vagyis számos

területen egyszerűen hiányoznak a marketing-minták. Nem lehet uniformizált, egységes marketing megoldásokban sem gondolkodni, mert a szervezetek igen sokfélék.

Következtetésünk tehát az, hogy a marketing általános elve és technológiája átültethető a nonprofit szektorba, de a sajátosságok a marketing-stratégiák és a marketing-programok szintjén már önálló modellek, illetve specifikus megoldások kialakítását kívánják.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy menedzselési szempontból két kulcskérdés kör határozza meg, mit tehet a menedzsment a nonprofit szervezetekben, hogyan alakíthatja a marketing döntései karakterét.

1. Kulcskérdés, hogy *a szervezet milyen kapcsolatban van környezetével*. Ha forrásai akárcsak részben is támogatásokból származnak, akkor külön marketing stratégiát kell kialakítani a források megszerzésére és a források felhasználására. A folyamatos forrásbiztosítás érdekében nemcsak a végső felhasználókra, hanem a támogatókra vonatkozó marketing tervet is meg kell fogalmazni. Ha önkéntesek bevonásával működik, a célközönségek száma kibővül egy újabbal, hiszen az önkéntesekkel való együttműködés napi feladatokat jelent. A nonprofit szervezetek mind tevékenységük, mind forrásaik kapcsán jobban kötődnek a közérdekhez, így nagyobb közfigyelem irányul feléjük, amelyet szintén nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ennek következtében a nyilvánosság sokkal fontosabb szerepet kell, hogy kapjon a marketing stratégiák és programok körében.

2. Kulcskérdés, hogy *milyen a nonprofit szervezetek által befolyásolni kívánt cserék természete*.

A marketing-stratégia kialakításában alapvető szempont, hogy a megnyerni és megtartani kívánt közönség milyen áldozatok árán milyen hasznokhoz juthat a cserében. A nonprofit szervezetek kapcsolataira fokozottan jellemző, hogy a közönség a gazdasági költségek mellett nemcsak idő- és energiaáldozatot hoz, hanem igen gyakran gondolatok, értékek, világnézetek, magatartásminták feláldozására is kényszerül, amelyekért cserébe szintén nemcsak gazdasági, hanem társadalmi és lelki haszonhoz is juthat. A vállalatokra tipikusan jellemző „gazdasági áldozatokért gazdasági haszon” jellegű tranzakciókkal szemben a nonprofit szervezetek kapcsolatai igen változatos költség/haszon kombinációkban jelennek meg, amelyek természetesen más kezelési módot is igényelnek.

A marketingnek széles alkalmazási lehetőségei vannak a nonprofit szektorban. Ezek egyes esetekben alig különböznek a vállalkozások stratégiájától és taktikájától, hiszen sok szervezet primer tevékenységként terméket vagy szolgáltatást ad el a jövedelem megszerzése érdekében. Az alapítványi iskolák tandíjat, a múzeumok, a színházak belépődíjat, a közhasznú társaságok szolgáltatási díjat kérnek, az egyesületek pedig tagdíjat szednek. Vannak olyan szervezetek is, amelyek az értékesítést kiegészítő jelleggel folytatják. A profit és nonprofit marketing éles elhatárolása ezért néha igen nehéz. A szervezetek sajátos természete és a cserék sajátos jellege azonban számos sajátos karakterjeggyel ruházza fel a nonprofit marketinget, amelyeket nem árt szem előtt tartani a marketing stratégia és a marketing programok kialakításakor.

1. A nonprofit szervezetek ajánlatai elsősorban szolgáltatások és magatartásminták, nem pedig kézzel fogható termékek. A klasszikus üzleti marketing modellek

helyett ezért a szolgáltatások és a gondolatok marketing modelljeinek alkalmazására van elsősorban szükség.

2. Mivel a legtöbb nonprofit törekvés megfoghatatlan társadalmi és pszichológiai előnyöket foglal magába, nehéz az ajánlat bemutatása. Még akkor sem biztos, hogy hagyományos marketing eszközökkel hatásosan közvetíthetők a tényleges előnyöket, ha fizikai elem is része a csere tárgyának.

3. További gondot okoz, hogy a nonprofit marketing gyakran olyan áldozatokra kéri az egyes fogyasztót, melyek csak kicsi vagy semmilyen hasznot nem eredményeznek számára, ezért az ajánlatok nem igazán meggyőzőek. Ilyenkor célszerű az egyéni hasznosságon túlmutató előnyöket hangsúlyozni. Gyakori, hogy az áldozathozatal eredménye sem egyértelmű, nem tapasztalható látható megerősítés. A magatartás fenntartásához pozitív megerősítés kell.

4. A nonprofit szervezetek általában igen bonyolult magatartási kérdésekkel foglalkoznak, ezért nagy tömegű információt és mélyebb magyarázatot kell a fogyasztók felé kommunikálniuk.

5. A piaci szektorban általában lehetséges az ajánlat megváltoztatása, a fogyasztói igényekhez való rugalmas igazítása. A nonprofit szektorban ez gyakran nehéz vagy lehetetlen. (A véradásnak egy módja van.) A dolog másik oldala, hogy bár a csere alapvető fizikai és magatartási aspektusai ugyan nem változtathatók meg, a marketing-mix egyéb elemei – a „csomagolás”, a közvetítés módja – viszont igen.

6. Az ajánlatok természetéből az is következik, hogy feszültség van a szervezeti célok és a fogyasztói elégedettség között. A célközönséget a nonprofit szervezetek sokszor olyan dolgok elfogadására kérik, melyek iránt az meglehetősen közömbös, sőt igen gyakran egyértelműen elutasító. Az üzleti marketing ritkán küzd azokkal, akik ellenségesek az ajánlattal szemben, a nonprofit marketing ellenben gyakran ilyen feltételek között mozog. Ez a tény meglehetősen összetetté és így drágává teszi a marketing programok megvalósítását, hiszen a megnyerés sokkal több erőfeszítést igényel.

7. Az ajánlatok és a fogyasztó döntések természetéből következik, hogy nehéz megbízható kutatási eredményeket elérni a fogyasztói magatartásról, mert a vizsgálatok gyakran olyan kérdésekre irányulnak, melyek az egyének személyiségének legmélyebb rétegeit kutatják. Ilyenkor az emberek sokkal hajlamosabbak pontatlan, önigazoló, elvárt válaszokat adni. Kevés a szekunder adat is a nonprofit közönség jellemzőiről. A nonprofit szervezetek ezért igen gyakran sötétben tapogatóznak marketing-programjaik kialakításakor, nagyobb erőket kénytelenek fordítani az előkészítő, elemző munkálatokra.

8. A nonprofit szervezetekre nem a pénzbeli, hanem inkább a társadalmi célok dominanciája jellemző. Ez a karakterjegy lehetetlenné teszi a siker vagy a bukás pénzben való kifejezését, és általában is igen megnehezíti az eredményesség mérését, így a marketing alkalmazásának hatásosságát. A célok és az eredmények objektiválásának nehézsége a stratégiák közötti választást is sokkal bizonytalanabbá teszi. A marketing-döntéshozók ezért kénytelenek a szubjektív módszerek jelentősebb alkalmazására.

9. A vállalatok csak akkor bocsátkoznak csereügyletekbe, ha a vevő fizetőképese, így primer tevékenységük egyben a forrásszerzés mechanizmusa is. A nonprofit szervezetek sajátossága éppen az, hogy primer tevékenységük nem jövedelemszerzési céllal történik, ezért általában szükségük van külső források megszerzésére. A nonprofit státusz ugyanakkor lehetőséget is ad a források egyoldalú bevonására.

Mindebből az következik, hogy a nonprofit szervezeteknek legalább két közönsége van, a forrásbiztosítók és a kedvezményezettek köre, így megduplázódnak a marketing-funkciók is.

10. A két alapközönség mellett igen gyakran más csoportokat is be kell vonni a marketing-programok körébe. Fontos például a politikai döntéshozók, a média, a szószólók, az önkéntesek, a közvélemény megnyerése is. A többszörös közönség tovább bővíti a marketing feladatokat.

11. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a nonprofit szervezetek sokkal inkább ki vannak téve a nyilvánosság ellenőrző hatásának, mint az üzleti élet szereplői. A nonprofit szervezetek által vállalt társadalmi célok, illetve a közpénzekből való részesedésük a közfigyelmet nagyobb érdeklődését váltja ki. A nyilvánossággal való nagyobb törődés egyébként is javíthatja a szervezetek megítélését. A marketing eszköztárában ezért kitüntetett szerepe lesz a közönségkapcsolatok ápolásának, a Public Relations-nek.

Felhasznált irodalom:

- ADIRONDACK, SANDY (1999): Mindennapi receptek civil szervezeteknek. Kézikönyv nonprofit vezetőknek. NIOK Alapítvány – Soros-NIOK Iroda. Budapest. 165 p.
- Alapfokú kézikönyv civil szervezetek számára (1998). Szerk.: Török Marianna és Vincze Krisztina. NIOK Alapítvány – Soros-NIOK Iroda. Budapest. 162 p.
- KOTLER, PHILIP (1991): Marketing management. Elemzés, tervezés, végrehajtás és ellenőrzés. Bp. Műszaki Könyvkiadó. 625 p.
- KOTLER, PHILIP - LEVY, SIDNEY J. (1969): Broadening the Concept of Marketing. = Journal of Marketing. January. 10-15. p.
- Kotler, Philip - Zaltman, Gerald (1971): Social Marketing. An Approach to Planned Social Change. = Journal of Marketing. July. 3-12. p.
- MCLEISH, BARRY (1997): Sikeres marketingstratégiák nonprofit szervezetek részére. Co-Nex Könyvkiadó Kft, Budapest. 246 p.
- MISZLIVETZ FERENC (1999): A civil társadalom nyomvonalai az új európai térben. = Magyar és európai civil társadalom. Szerk.: Csefkó Ferenc – Horváth Csaba. MTA RKK Dunántúli Tudományos Intézete – Pécs-Baranyai Értelmiségi Egyesület, Pécs. 178-193. p
- ROSATI, ANGELA (1997): Adománygyűjtési technikák itthon és külföldön. NIOK Alapítvány. Budapest. 103 p.
- SCHWARTZ, PETER (1993): Menedzsment a nonprofit szervezetekben. Közösségfejlesztők Egyesülete. Budapest. PAROLA füzetek. 105 p.
- SHAPIRO, BENSON (1973): Marketing for Nonprofit Organizations. = Harvard Business Review. September-October. 223-232. p.
- SMITH, BUCKLIN et Associates (1997): Átfogó nonprofit menedzsment. Co-Nex Könyvkiadó Kft. Budapest. 295 p. Nonprofit kutatások 5.

HOLLÓ JÓZSEF

Szocializációs és vezetői folyamatok a hadseregben*

„Ha a civilek engedik, hogy a katonák ragaszkodjanak a katonai normákhoz, végül majd maguk a nemzetek is megváltásra és biztonságra lelhetnek, ha magukra nézve is kötelezőnek fogadják el ezeket a normákat.”

S. P. Huntington

Előadásomban a felnőttképzés egy speciális, kiemelten fontos, mégis sokszor háttérbe szoruló területével, a katonai andragógia sajátosságaival, ezen belül a vezetői döntésekkel és az intuíció katonai vetületével kívánok foglalkozni.

A témával összefüggésben azonban nem kerülhető meg, hogy néhány gondolatot ne szenteljek a civil társadalom és a hadsereg viszonyának.

Figyelmükbe ajánlom Huntington ezzel kapcsolatos felfogását, ami pontosan kifejezi egyrészt a civil-kontroll elsőbbségét, másrészt a katonai normák nélkülözhetetlenségét, összességében pedig a nemzet és a hadsereg egymásra utaltságát. Szó sincs arról, hogy a hadsereg az „állam az államban” szerepre törekedne, mindössze azt kell elfogadni, hogy a katonai szolgáltatnak vannak olyan sajátosságai, amelyeket nem lehet megkerülni.

A hadsereg szükségességéről, összetételéről, a sorkatonai szolgálat 2006. évben való eltörléséről különböző nézetek és vélemények láttak, illetve látnak napvilágot. Mindezekről lehet vitatkozni, különböző álláspontot kifejezni, de alapvetésként kell elfogadni, hogy az Alkotmányban és több törvényben rögzített, hogy hazánknak szüksége van hadseregére.

A téma bonyolultsága, relatív újszerűsége, a tapasztalatok tudományos igényű elemzésének hiánya, valamint a civil- és katonatársadalom felfogásbeli különbözőségei miatt nehéz egyértelműen megítélni a civil-kontroll kérdéskörét.

Empirikus tapasztalatok alapján megállapítható, hogy a magyar katonatársadalom egészében egyfajta mentális változás érzékelhető a fegyveres erők civil-kontrolljával kapcsolatos gondolkodásban. Fontos tapasztalat, hogy a gondolkodási súlypontok, illetve a jogszabályi és a struktúramódosulás tényei nem közvetlenül fedik egymást.

Az 1980-as évek végétől Kelet-Közép Európában alapvetően változtak meg a gondolkodási súlypontok. Történelmi utat kellett megkezdeni, bejárni, gondolkodást újítani, változtatni. De ahogy Konfucius, az ókori bölcs is mondta: a leghosszabb utazás is az első lépéssel kezdődik.

Útjára indult az a fajta gondolkodás, miszerint a kontrolállók is további kontroll-fokozatok hatása alatt állnak, magyarul: a politikai kontroll egyfajta társadalmi kontroll alatt is áll.

* A III. Országos Neveléstudományi Konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

A civil társadalom felismerte, hogy a rendszerváltás után a hatalmi pozíciókba került értelmiség meglehetősen távol áll a védelmi ismeretektől, amelynek oka a szektor korábbi zártsága volt. A katonák sem voltak felkészülve arra a szerepre, amelyet a civil-kontroll megkövetelt. Olyan alternatív tanácsadói, mindenki számára megfelelő döntéshozók szerepe ez, amelyet korábban nem gyakoroltak. Megkérdésedett reflexeket kellett csiszolni, finomítani, cizellálni.

Az elmúlt években a civil-kontroll erőteljes aktivizálódása tapasztalható. Közvetlen kapcsolat jött létre a civil-kontrollt tervező és az annak intézményesítéséért felelős politikai szektor, illetve az azzal kapcsolatos szakértői garnitúra között.

Ez a katonai oldalon is egyfajta aktivizálódáshoz, esetenként radikális változásokhoz vezetett. Megfigyelhető tendencia a fegyveres erők partneri viselkedésének alakulásában a civil kontroll követelményeihez való igazodás.

Az a bezártság és elzárkózásra való törekvés, mely korábban a katonai szférát jellemezte, meggyőződésem szerint ma már a múlté.

A felnövekvő, és a középkorostályt elérő hivatásos állomány főiskolai, egyetemi tanulmányai során megtanulta és megértette a célokat. A hivatásos állomány azonosult azzal a gondolkozással, hogy nyitni kell a civil szféra felé. Felismerte azt, hogy a nemzeti érdekek mellett nemzetközi érdekek is motiválják ezt.

Sorra véve azokat a területeket, ahova a civil-kontroll hatása már elért, megállapítható, hogy az a Magyar Honvédség állandó állományának meghatározó többsége egyetértésével találkozunk.

Sok energiába került annak elfogadtatása, hogy a Magyar Köztársaság haderejét egy kisebb, de még hatékony, technikailag korszerűen felszerelt és kiválóan képzett, sokoldalúan felkészült katonákból álló hadsereggé formáljuk. Többen kétségbeesetten féltették és féltik állásukat, családjuk megélhetését és ez érthető, mert a hadsereg korábbi jellege nem tette lehetővé mindenki számára a polgári életben jól konvertálható, működőképes diplomák megszerzését.

A hivatásos állomány döntő része csak a hadsereghez, a „katonáshoz”-hoz értett, ahhoz viszont magas szinten. A szerkezet- és a korosztályváltások következtében a kételkedők és bizalmatlanok elhagyták a pályát, a megmaradók azonosultak és alkalmazkodtak, a fiatal korosztály pedig belenőtt ebbe a szemléletbe.

Úgy ítélem meg, e területen a civil-kontroll, az állami érdek és a perspektívák egyeztetése megteremtette azokat a feltételeket, melyekkel a ma és a következő évtizedek magyar hadserege, hivatásos és szerződéses állománya jó közérzeti feltételekkel készülhet pályájára, és amikor az idő úgy kívánja, a pályaelhagyásra.

Ebben nagy szerepe van a nők nagyobb létszámú megjelenésének, az állomány- és rendfokozati arányok megváltozásának, az önkéntes hadsereg feltételei megteremtésére való törekvésnek, az állami munkaerőpiacra történő nyitás feltételei biztosításának.

A Magyar Köztársaságban a civil katonai kapcsolatok kedvező helyzetét *Chris Donnelly* egy megszívlelendő ajánlásával tudnám legérzékletesebben bemutatni: „Ha egy országban nincsenek problémák a civil katonai kapcsolatokkal és a fegyveres erők demokratikus kontrolljával, akkor abban az országban demokrácia sincs.”

Hazánkban még hosszabb távon is működni fog egy olyan szervezet, amelyben az állampolgárok ezreit részesítik speciális felnőttképzésben, s ez a honvédség. A sorkatonai szolgálat megszüntetésével, az önkéntes, szerződéses és hivatásos katonák képzése lesz a speciális feladat. Ennek alátámasztására idézek az 1997. évi, az UNESCO által Hamburgban szervezett V. Nemzetközi Felnőttoktatási Konferencia

nyilatkozatából. Eszerint „a felnőttoktatás nem korlátozódhat kizárólagosan az oktatásügyi minisztériumok tevékenységi területére, hanem minden minisztériumnak be kell kapcsolódnia a felnőttek tanulásának támogatásába és felelősséget kell vállalniuk, hogy megteremtik a lehetőséget az egész életen át tartó tanulás számára.”

A téma vizsgálatát és elemzését illetően feltétlenül szükséges röviden szólni a polgári oktatás és a katonai képzés összehasonlításáról.

Miközben a polgári szféra öröndetesen táguló – bár még nem kifogástalan – palettát kínál a tanulni, fejlődni vágyó felnőtteknek, többnyire figyelmen kívül hagyják, hogy több tízezer egyenruhás magyar állampolgár is szeretne részt venni ebben a folyamatban.

Vannak persze nagyon erős intézményi kapcsolatok – többek között – polgári felsőoktatási intézményekkel; az oktatási tárca „jóindulatú semlegességgel” viszonyul gondjainkhoz, de nagy általánosságban azt lehet mondani, hogy a Honvédelmi Minisztérium és a Magyar Honvédség eléggé magára hagyva próbálja megoldani a képzési problémáit.

A hadsereg képzési rendszere meglehetősen összetett, szerteágazó és nagyon sajátos. Ebben a rendszerben a néhány napos tanfolyamtól kezdve, a hadtudományi doktorandusz képzésig minden megtalálható, beleértve a tömeges idegennyelvi-oktatást is. Egy időben több ezer fő vesz részt valamilyen szintű oktatásban.

A képzéssel, oktatással kapcsolatosan jelentkező probléma, hogy a honvédelmi tárca nem kap megfelelő pénzügyi támogatást erre a célra, így valamennyi feladatot az országgyűlés által megszavazott honvédelmi költségvetésből kell megoldani.

A másik nagy problémakör a katonai képzettség polgári elismertsége. Mindig is törekedtünk arra, hogy – a lehetséges mértékig – közelítsünk a polgári oktatáshoz, intézményeink váljanak a hazai oktatási rendszer integráns részévé. Károsnak tartottuk a több évtizedes elzárkózást a polgári közép- és felsőoktatástól. Képtelenségnek tartottuk, hogy miközben például a világon senki sem kérdőjelezi meg a Bundeswehr-egyetemek, vagy a West Point-i Akadémia diplomáit, nálunk vitatott kérdés volt egy hivatásos tiszt diplomájának értéke, a tiszthelyettesek végzettsége pedig a hadseregen kívül sehol sem számított.

Az elmúlt évtizedben ezen a területen sikerült jelentősen előbbre lépünk, ha nem is minden képzési forma tekintetében.

A hadseregben folyó különböző képzésben résztvevők között a 18 évestől az 50 évesig sokfajta korosztály található, ebből adódóan megjelenik a felnőttképzés teljes problematikája.

Ebből a problémahalmazból néhány sajátosságot szeretnék kiemelni:

– Általában nincs probléma azokkal a fiatal hallgatókkal, akik közvetlenül az érettségi után, vagy ahhoz közel kezdik meg a felsőfokú tanulmányaikat. A hazai felsőoktatásba történő integrálódással, hallgatói önkormányzatok megjelenésével azonban kissé fellazultak a katonás életrend korlátai, a hallgatók a korábbiakhoz képest több jogot, nagyobb szabadságot kaptak. Némi vita után a hallgatók és az oktatók egyaránt elfogadták, hogy a túlzott engedmények károsan hatnak a katonai pályára való felkészülésre. Ebben mérvadó volt a NATO-országok példája, ahol a tisztképző intézményekben rendkívül erősek a fegyelmi és teljesítménybeli követelmények.

– Más jellegű problémák mutatkoznak azoknál az idősebb tiszteknél, akik több – esetenként sok – év kihagyás után nyelvtanfolyamot, kiegészítő egyetemi tanulmányokat folytatnak, vesznek részt továbbképzéseken. A gondot az jelenti, hogy sokáig

kiestek a tanulási folyamatból. Gyakorlatilag „újra meg kell tanulniuk tanulni”. Általában is igaz erre a korosztályra, de a munka mellett tanulóakra kiemelten, hogy nyomasztják őket a családi, munkahelyi problémák. Oktatásuk éppen ezért speciális módszereket, nagyfokú empátiát és türelmet igényel.

– Felmerül egy sajátos probléma is; a katonák között egyre több a nő. A különböző tanfolyamokon az edzett férfiakkal együtt vesznek részt a hölgyek is, akik gyakran egy-két kisgyermeket hagytak otthon. A katonai kiképzés során egyrészt megerősítő fizikai követelményeknek kell eleget tenniük, másrészt ott parancsokkal, vezényszavakkal irányítanak. Néha ezt igen nehéz összeegyeztetni a hölgyek iránti udvariassággal. Szeretném azonban leszögezni, hogy hölgyek általában jó katonák. Fegyelmezettebbek, kitartóbbak, szorgalmasabbak és türelmesebbek, mint a férfiak. De ha baj van néhányukkal, akkor az elég nagy port ver fel, mert panaszkodóbbak, makacsabbak a férfiaknál.

A következőkben a katonai pedagógia és a katonai andragógia helyét és szerepét kívánom felvázolni a tudományok rendszerében.

A katonai pedagógia – álláspontom szerint – nem önálló tudomány, hanem része a neveléstudománynak (a pedagógiának), ezen belül alkalmazott pedagógia. Tárgya: az állomány nevelésének és oktatásának, képzésének elmélete és gyakorlata. Alkalmazza a pedagógia egyes ágazatainak eredményeit és tapasztalatait a katonai képzés és szolgálat sajátos körülményeihez adaptálva. Szoros kapcsolatban van a katonai pszichológiával, valamint a hadtudomány ágazatai közül a katonai vezetés elméletével és gyakorlatával.

Véleményem szerint a katonai andragógia elmélete még a kialakulás stádiumában van, átfogó munka ebben a témában még nem jelent meg. Gyakorlata azonban élő, napi valóság a Magyar Honvédségben. Az a sajátos – bár nem egyedülálló – helyzet alakult ki, hogy a gyakorlat megelőzte az elméletet, hiszen rendszeres kutatás tárgya a hadseregben a sajátos körülmények közötti (és szinte naponta változó helyzetben) keletkező problémák, megoldások.

A fentiekhez kapcsolódó fontos terület a humánerőforrások mozgósításának és a vezetés kultúrájának összefüggése.

Minden egyszemélyi parancsnoklásra épülő, hierarchikus vezetési rendszer – ilyen a katonai vezetés – különösen kényes, konfliktusteremtő momentumokat tartalmaz. A döntési és végrehajtási folyamat során egyéni érdekek szorulnak háttérbe, sérülhet a személyiség, hiszen a parancsot minden körülmények között végre kell hajtani.

A parancsnoki, katonai vezetői munka az általános vezetői tevékenységtől eltér abban, hogy a meghatározott hierarchiában, korlátozott struktúrában megszabott feltételek között kell tevékenykedni, a parancsnok ezt nem változtathatja meg, de az eredményességért felelősséggel tartozunk. A részcélok kitűzésekor is egy felsőbb szinten alapvetően meghatározott feladatrendszerben gondolkodhat, a végrehajtó személyi állomány is adott. Vezetői tevékenysége tehát elsősorban a gondjaira bízott szervezet működtetését jelenti.

A Bundeswehr számára írt vezetési segédkönyv a következők szerint fogalmaz:

„...a katonai vezetés... más emberek viselkedésére gyakorolt iránymutató, szabályozó és dinamikus ráhatás, amelynek során anyagi, valamint lelki-szellemi eszközök alkalmazásával meg kell valósítani a célkitűzést.” Némileg leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy a parancsnokra, a katonai vezetőre erőteljesen korlátozás nehezedik, mint bármely más típusú irányításra.

Döntéseiben számtalan tényező korlátozza. Mindenekelőtt maga a feladat, a célkitűzések, amelyek megvalósításáért személyes felelősséggel tartozik. Befolyásolják az aktuális előljárói elvárások, de a beosztottjai érdekei és elvárásai is. Korlátokat szabnak a végrehajtás feltételei és körülményei, a különböző írott és íratlan normák, de döntéseit befolyásolják az alárendelt szervezet képességei és lehetőségei is. Bármelyik befolyásoló tényezőt sérti meg döntésével, azonnal előtérbe kerül a személyes felelősség.

A hadtudomány és a katonai vezetéselemélet régóta ismeri ezeket az összefüggéseket, más – a politikai szférájába tartozó – okok mellett részben ezért volt általános szabály a korábbi évtizedekben, hogy a feladatszabás, a parancs a célok meghatározása mellett kiterjedt a végrehajtás módszereinek és részleteinek meghatározására is.

A NATO-csatlakozással paradigmaváltás történt, elfogadottá vált az az irányzat, hogy a célt, a feladatot kell „csak” megszabni, a módszereket és a részleteket a végrehajtóra kell bízni.

Még napjaink katonai vezetését is foglalkoztatja az a *dilemma*, ami a szervezés- és vezetéstudomány egész történetében végighúzódik, hogy vajon mi igazából a *vezetői hatékonyság* megvalósításának eredményes útja.

Az egyik lehetőség a szervezetet és az embert egyaránt eltárgyasító, szinte csak eszköznek tekintő *racionális, bürokratikus elvekre épülő modell*, annak enyhébb és merevebb változataival. A másik lehetőség a *humanisztikus modell*, amely kiemelt jelentőséget tulajdonít az interperszonális kapcsolatoknak, a tevékenységgel összefüggő emocionális, motivációs jellemzőknek. Természetesen ismerjük a vezetési stílusok másfajta felosztását is, például a pszichológiában és a pedagógiában inkább elfogadott autokratikus, „laissez-faire” (vagy közömbös) és demokratikus stílust.

Könnyű lenne azt mondani, hogy egyértelműen a humanisztikus vezetési modell és a demokratikus vezetési stílus a célravezető. A hadtudomány és a gyakorlati tapasztalat azonban egyaránt azt mutatja, hogy ezek – bár bizonyos helyzetekben nem nélkülözhetők – *nem alkalmazhatók korlátlanul* a katonai tevékenységben. Harc-helyzetben, illetve az arra történő felkészülés során *van létjogosultsága* a racionális, bürokratikus modellnek és az autokratikus vezetési stílusnak.

Napjainkban azonban, a viszonylag biztonságos katonapolitikai helyzetben, a Magyar Honvédség átalakításának bonyolult és emberek ezreit fájdalmasan érintő folyamatában *előtérbe kell helyezni a humanisztikus vezetési modellt*. Ebben a folyamatban a katonai szervezet zárt, hierarchikus struktúrája ellenére nyitott szervezatként kell vizsgálni, hiszen különös figyelemmel kell lenni a társadalom elvárásaira és az ország lehetőségeire.

Ebben a helyzetben a vezetés hatékonyságát jelentősen befolyásolja, hogy az alkalmazott módszerek, a vezetők személyisége, emberi magatartása mennyire kelt a személyi állományban biztonságérzetet. A szakértelem és a humánus az, ami a véleményalkotást elsődlegesen befolyásolja. Ha a katonai vezető a kritikus környezet számára e két jellemző mentén „hiteles” személyiségnek tűnik, akkor kialakulhat a bizalom érzése iránta s ez a biztonságérzet alapja lehet.

Egyértelműen törekedni kell a bizalom és a biztonságérzet kialakítására, mert e nélkül állandósul a „lobbyszás”, az érdekek ütköztetése, a bizalmatlanság, a személyes teljesítmény visszafogása, ami végső soron az adott szervezet teljesítőképességének stagnálásához vezet.

A bizalomnak, mint alapvető szükségletnek a beosztottak vezetésében kiemelt szerepe van. A vezetés iránti bizalom a vezetettekben olyan *magasabb rendű motí-*

vumok, késztetések kialakulását segíti elő, mint a csoporthoz tartozás érzése, az önbecsülés és elismerés iránti szükséglet, amely a hatékony tevékenység eredményes belső ösztönzője lehet.

A honvédséghez bevonuló fiatalok és az ott szolgáló tisztek tiszthelyettesek felnőtt személyiségek. Ez azt jelenti, hogy szükségleteik és azok hierarchiája már kialakult, bár – ha lassan is – változik még. Adottságaik már szintén nem változtathatók, de képességeik (ismeretek, jártasságok, készségek fejlesztésével) viszonylag gyorsan formálhatók.

Ideális az lenne, ha minden katonai vezető tisztában lenne azzal, hogy milyen módon kell figyelembe venni az irányítása alá tartozó személyek szükségleteit. Ennél már csak az lenne kívánatosabb, ha az adott vezetők lehetőséget és eszközt is kapnának ennek teljesítésére.

Visszatérve a vezetési modellekhez, említést kell tenni a vezetési stratégiáról, ami több mint egyfajta modell. A vezetési stratégiát az határozza meg és adja meg jellegét, hogy minek tekinti az irányítása alá tartozó embereket, mire helyezi az elsődleges hangsúlyt a vezetői tevékenységben.

Emlékeztetőül felidézem ezen vezetési stratégia típusokat:

- racionális;
- társas igényű;
- önmegvalósító és
- „komplex” embermodellel dolgozó.

Tapasztalataim szerint „tisztá” vezetési stratégiák és modellek nincsenek, mégis azt kell mondanom, hogy napjainkban inkább a racionális embermodellel dolgozó vezetési stratégia jellemző, ritkán észlelhető a katonai tevékenységben – bár előfordul – a beosztottakat személyiségként kezelő stratégia.

Szólnom kell a *modern hivatásos katoná* funkcionális jellemzőiről is. A hivatásos katonák – a közhiedelemmel ellentétben – nem alkotnak homogén csoportot, társadalmi réteget.

A hadseregben megkülönböztethetünk státuszcsoportokat és funkcionális csoportokat. Az egyes csoportok különböznek egymástól az alábbiak szerint:

- felelősség;
- illetékesség;
- hatalom;
- etikai és egyéb elvárások;
- képzettség;
- rendfokozat;
- illetmény (fizetés);
- életszínvonal;
- munkakörülmények;
- kulturális szokások.

Mindez azt jelenti, hogy a hivatásos és szerződéses katonák egységes társadalmi pozíciója csak *elvontan* létezik. A valóságban az egyes konkrét státusz- és funkcionális csoportoknak alakul ki konkrét társadalmi pozíciója. Szélsőséges példával megvilágítva nyilvánvaló, hogy nem azonos az életnívója egy több diplomás tábornoknak és mondjuk egy szerződéses tizedesnek, ebből eredően meglehetősen erőltetett lenne egységes társadalmi pozícióról beszélni.

Egyetlen dolog van, ami összefogja a sok tekintetben különböző csoportokat, nevezetesen az, hogy minden csoport minden egyes tagja része egy olyan szervezetnek, amelynek fő- és speciális feladata – minden más szervezettől és csoporttól eltérően – az ország biztonságának és védelmének szavatolása. Minden egyes katona ezen feladat végrehajtásának kisebb-nagyobb részterületéért felelős, ez az, ami közös az eltérő státusz és funkcionális csoportokban.

Az egyének szerepkörei a közös, nagy feladaton belül már különbözőek, attól függően, hogy milyen rész hárul az adott egyénre az ország biztonságának és védelmének szavatolását szolgáló emberi, tárgyi, eszközbeli, szellemi struktúrák megszervezéséből és készenlétének, illetve működtetésének biztosításával.

A szerepkörök különbözősége és sokszínűsége a katonától sajátos szakszerűséget követel meg, amelyre a katonai professzionalitás elemei jellemzőek.

Huntington szerint a katonai hivatás sajátos többlettel rendelkezik más foglalkozásokhoz képest. Ezt a hivatás három alapvető elem adja:

- speciális illetékesség;
- univerzális felelősség;
- testületi jellegű működés.

Végezetül a katonai ítéletalkotásról, döntéshozatalról és intuícioról.

A korszerű katonai vezetélméletben a legfontosabb feladat a *problémamegoldás* és a *döntés kérdése*. A döntéseket a parancsnok hozza, tehát ő a döntéshozó.

A katonai döntéshozó olyan személy, akinek szinte egyetlen pillanat alatt kell választania, IGENt vagy NEMet mondania, JOBBRát vagy BALRát, hogy mikor veti harcba csapatait, mikor ad tűzparancsot, merre halad, melyik útra lép. A döntési problémát azok a cselekvések, vagy választási lehetőségek adják, amelyek közül egyet ki kell választania. Természetesen ezeknek a cselekvéseknek a lehetséges eredményei, vagy kudarcai, következményei, bizonytalansága vagy feltételes valószínűsége determinálja a problémát, illetve a megoldás további lehetőségeit.

A megoldást, amelyet a döntéshozó önmagában elfogad, befolyásolja saját attitűdje, normái, szokásai, értékítélete, műveltsége, információi stb. A katonai döntés egy komplex folyamat, amely tartalmazza a feltárás és az elemzés fázisait, amely megelőzi a döntés végső pillanatát és a konklúziókat és az ezt követő értékelési folyamatot is magában foglalja.

A parancsnoknak fel kell készülnie arra, hogy választ kapjon, vagy adjon, hogy mi a probléma, hogy milyen alternatívák vannak, s figyelemmel kell kísérnie a döntések végrehajtását.

A katonai feladat-végrehajtás, vagy probléma megoldás szigorúan szabályozott és az úgynevezett parancsnoki munkák sorrendjében szabályzatban rögzített, irányított, monolit rendszerű.

Ennek ellenére logikailag jól rendezett, magában foglalja és megköveteli a döntéshozótól a cselekvés elérhető alternatív lehetőségeinek széleskörű vizsgálatát. Tisztázza a megvalósítandó célokat, a szolgálni kívánt értékeket, a pozitív és negatív következményeket és biztosítja a döntéshozót, hogy új releváns információkat keresen, amelyeknél az alternatívák újra értékelhetők, lehetőséget ad a végleges döntés meghozatala előtt a revidálásra.

A harcászat a hadműveleti művészet, a hadászat mint a hadtudomány részterületei egyértelműen modellek alapján próbálják felkészíteni a jövő „hadvezéreit”, katonai vezetőit. A történelemből vett és választott harci cselekmények sémái alapján

absztrakciók eredményeként, szimulációk segítségével terep- és térképmodellek készítésével a múlt, jelen és jövő harcászati helyzetszituációi generálhatók, melyek egyfajta tanulási lehetőséget jelentenek, de nem tanítanak meg dönteni, ugyanis a döntést modellezni lehetetlen!

A modellek nem összefüggéseket tárnak fel, hanem csupán kiragadott részeket egy-egy harci illusztrációból. Itt csupán rendező elveket, főbb lépéseket tudunk felvázolni, sémákra, mintára, tapasztalatokra (történelmi, helyi háborúk, konfliktusok, tanulás, tanítás problémája). Viszont ahogy azt *Mérő László* az *Észjárásunk* című művében írja a minták aktívan irányítják az észlelést a gondolkodást, vagy ahogy Pollányi Mihály írja: „Az elraktározott ismeret teszi az embert később képesé az elkötelezettségre, vagyis az értékek felismerésére.”

Ez a típusú felkészítési rendszer a katonai karriermodell része, amely például a tisztek képzésében a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem befejezése után a kötelező továbbképzési rendszerekbe is beépül.

Felmérések, vizsgálatok sora azt bizonyítja, hogy a mai világban mind nagyobb igény mutatkozik az intuitív döntéshozatal iránt. Azt is bizonyították, hogy a végkiemetelekkel terhes, labilis világunkban gyakran azok a legsikeresebbek, akik a leghatékonyabban támaszkodnak erre az intuitív funkcióra. Mérhető, hogy megnőtt a kockázati tényező, ugyanakkor a katonai vezetőknek a korábban biztosnak látszó egzisztenciák labilitása miatt gyakran az „ár ellen” kell mozognia. Szükséges a kreatív innováció, amely az integrált gondolkodási és észlelési folyamatok, a ráció és az intuíció segítségével vezeti a döntéshozót, a parancsnokot.

Határozottan kijelenthetem, hogy kézzelfogható változás megy végbe a hadügyi reformok kapcsán a katonai döntéshozatal mechanizmusában is.

Tisztán látható, hogy egy új és erősebb vezetési-cselekvési minta van kibontakozóban. Úgy ítélem meg, hogy a katonai gondolkodásban, a megismerés folyamatában az intuitív funkció kiemelt szerepet kap, főleg abban a tekintetben, ahogyan az egyszemélyi parancsnok dönt, vagy dönteni kényszerül. A tapasztalat, a tudás, a gondos elemzés, az értékelés és a teljes kép látásának képessége együtt jelentik a háttérrel, amelyből az intuíció táplálkozhat.



Lőrincz Katalin: Portré

KRISZTIÁN BÉLA

A „kiegyenlített értékmérő-technika” a Balances Scorecard (BSC) alkalmazása a képzési folyamatokban*

Az oktatás, képzés olyan speciális szervezetrendszer, melynek minden tagja részt vesz a folyamatban, makro- és mikrodöntések sokaságát hozva (1. ábra). Ezért a gazdaságban alkalmazott stratégiai elvek, tervezési és emberierőforrás-gyakorlat mára az oktatás/képzés részét alkotja. A szakmai képzés minőségi alakítására is különböző intézkedések történnek. Ezek technikai, szervezési köre széles körben ismert csakúgy, mint azok a pedagógiai erőfeszítések, amelyek a képzési folyamat sajátosságai szerint alakulnak. A szakmai pedagógiában is tért hódítanak azok az eljárások, amelyekkel a gazdaság hatékonysági céllal avatkozik be a folyamatokba. Többek között ezek közé tartozik a Balanced Scorecard (BSC), a Kiegyensúlyozott Mutatószámrendszer, amelynek alkalmazásáról számos ismerettel rendelkezünk.¹ A BSC² a gyakorlatban olyan összesített beszámoló, amely rendszerint bemutatja az adott szervezet által legértékesebbnek és használhatónak tartott eredmény/siker-területeket³ a folyamatos hatékonyság érdekében.



* A III. Neveléstudományi Konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata. Budapest, 2003. október 10. Hasonló elemzéseink egyik előzménye: Tevékenységelemzés Checkland-módszerrel. BKL Bányászat, 1988. 6. sz. pp. 395-400. Tanfolyami tananyagelemzés Checkland módszerrel. Szakképzési Szemle. 1993. 3. sz.pp. 15-25. Minőségfejlesztés a szakképző intézményekben. Szakképzési Szemle. 1999. 3 pp. 341-352.

¹ A BSC módszer elsőként a pénzügyek körében jelent meg, ebben a pénzügyi folyamatok, a vevők és a munkatársak fejlődésének, kapcsolatának irányításában elért teljesítményt értékeli. Kaplan, Robert S. Lowes and Norton, David. P.: The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Boston, Harvard Business School Press, 1996

²Vö., pl. Hoványi Gábor: Globális kihívások, menedzsmentválaszok. Budapest. KJK. 2001. pp. 243-245.

³ Lawton, Robin: Hozzuk egyensúlyba Kiegyensúlyozott mutatószámrendszerünket. Minőség és Megbízhatóság. 2003. 4. p.213.

Elméleti alapok

A képzés sikeres működésének alapja a stratégiaalkotás, ennek gyakorlati megvalósítása. A stratégia lényege a hosszú távon fenntartható minőségi szakmai képzés tartalmi és szervezeti irányítása a mindenkorai szükségleteknek megfelelően. A Balanced Scorecard (BSC, a kiegyensúlyozott stratégiai mutatószámrendszer) olyan módszer, ami számszerű mutatókkal (1. táblázat) és a célmeghatározásokkal segíti a stratégiát és küldetést lefordítani a képzési folyamatra. A BSC alapgondolata, hogy a klasszikus tanulási eredményeket az igénybevevők kellő motivációja és megelégedettsége növelésével lehet elérni. Ezt a szellemi erőforrások és a működési folyamatok állandó fejlesztése teszi lehetővé. A BSC négy különféle, de egymással szorosan összefüggő nézőpont szerint csoportosítja a mutatókat, figyelembe véve az érdekeltek elvárásait és a képzési folyamat adottságait. A BSC a folyamat egésze teljesítményét vizsgálva, feltárja, mekkora volt működésének meghatározott szakaszában.

1. táblázat Tudásalkalmazási funkciók mint mutatószám-alkotók

Tudás	Funkciók Kritériumok		Működések	Az értékelés	
				tevékenységei	feladatípusok
Isme- retek	Gyakorlati alkalmazás	Orientáció	Felismerés	Azonosulás, kivá- lasztás, illesz- kedés	Felelet-választás
Operá- torok		Kommunikáció	Felidézés	Közlés	Kiegészítés, fogalmazás
		Átalakítás -külső tudással	Külső szabály, minta követé- se	Tárgyak, infor- mációk átalakítá- sa adott minták, szabályok szerint	Konstruálás
		Átalakítás -belső tudással	Rutin, belső szabály követése	A jelentés kiegé- szítése	Konstruálás
Isme- retek	Megismerő alkalmazás	Értelmezés	Felfogás	A jelentés kifejté- se	Kiegészítés. fogal- mazás esszé
		Magyarázat	Megértés	Az összefüggések kifejtése	Kiegészítés fogalmazás
Operá- torok		Generálás: -dedukció -indukció	Deduktív és induktív gondolkodás	<u>Deduktív:</u> Rendszerezés, kombinációk, következtetés, bizonyítás <u>Induktív:</u> Probléma- megoldás,	<u>Deduktív</u> Kiegészítés, fogalmazás, konstruálás <u>Induktív</u> Szabály konstruálás

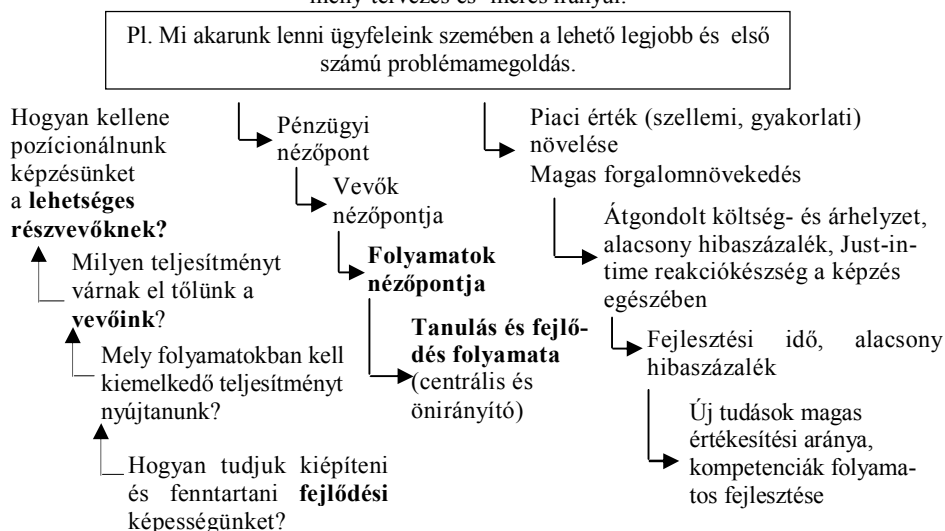
a/ a képzésben résztvevők tulajdonosi és igénybevevői oldaláról a pénzügyi (költségvetési) teljesítménymutatók, a jövedelmezőség (Measured Operating Income, MOI),

b/ a képzésben résztvevők (vevők, ügyfelek) a képző szervezet által nyújtott teljesítményben és a szolgáltatások minőségében érdekeltek. Ezért a mérési mutatók összeállításában pontosan körülírandó, kik a lehetséges résztvevők, igénylők, majd az elvárások szerint szükséges különféle csoportokba sorolni azokat. A képzésben hozzáadott érték itt jelenik meg (Economic Value Added, EVA),

c/ a hozzáadott érték a humán erőforrás körében (People Value Added, PVA). A piaci feltételekhez alkalmazkodó képzés a szervezetektől állandó tanulást és változást kíván. Itt szerepelnek azok a mutatók, melyekkel a résztvevők elégedettségét, eredményességét, a feladatokhoz szükséges releváns információ rendelkezésre állását és a motivációs rendszert tartalmazza.

A KÉPZÉS BSC NÉZŐPONTJAI FELÉPÍTÉSE

A négy közelítés központi kiindulópontja a tudástranszfer, a képzés víziója, amelyre a stratégia és a célmeghatározás, illetve a teljesítmény-tervezés és -mérés irányul.



d/ a képzés szervezett és folyamatos, korszerű biztosítását a képző szervezetek biztosítják. A megfelelő működési folyamatok és pénzügyi keretek nyomon követhetők. Ez a képzést igénybevevők (vevők) körének fejlesztésében elért hozzáadott érték (Customer Value Added, CVA).⁴

A BSC mutatószámok két csoportja: a/ eredmény- vagy követő (lagging-), b/ teljesítményt biztosító vagy előrevetítő (leading-) mutatók. Az előbbiek a már elért teljesítmény mérésére szolgálnak, ebből lemérhető, mennyire sikeres a kitűzött cél megvalósítása. A teljesítményt biztosító mutatók a közvetlenül befolyásolható, mérhető tényezőket jelentik. Megmutatják a szükséges beavatkozások várható hatását a teljesítményre, ezzel megalapozva a szervezet változtatási teendőit.

A BSC egyensúlyra törekszik a képzés fontos mutatói valamint a kritikus működési folyamat és a tanulást jellemző mutatók között. Segítségével a képző (szervezet) arra tud összpontosítani, ami az eredményesség számára fontos.

A mutatók összeállításával jutunk el olyan mátrixhoz, melynek soraiban a folyamatok, oszlopaiban pedig a követelmények szerepelnek. Ez a BSC-technika is egyike azoknak, amelyek a szakmai-pedagógiai elemzés-fejlesztés-ellenőrzés hármasára épülnek. A szakképzés irányítása dönti el, melyik mutatórendszer a legal-

⁴ Hoványi (2001) im. p.243.

kalmasabb az eredményes szakképzés folytatására. A szakmai tartalmak változása, a képzések, továbbképzések minőségének fenntartása érdekében a BSC négy szempontja mellé beillesztendő az oktatási (Pedagogical Value Added, PVA) és technológiai (Technology Value Added, TVA) fejlődésben lépéselőnyt vagy -hátrányt kifejező hozzáadott érték mutató is. A képzési folyamat elemzésével állapítjuk meg a lehetséges mutatószámokat olyan mértékben, hogy azok értékelhetőek legyenek (2. táblázat).

A BSC mutatóinak száma

Hány mutató legyen?

(Kaplan és Norton)

Megfigyelési pontok:

min. 4, de lehet több is, attól függően,
hogy a képzés milyen területeket tart kiemeltnek.
6-7-nél ne legyen több, mert a rendszert
áttekinthetlenné teszi.

Célok:

megfigyelési pontokként 3-4 a cél,
de maximum 16-20 legyen.

Mutatók:

célonként lehet több is, de nem több, mint 3.
Összesen 25 mutatónál ne használjunk többet.

A különböző képzések rendszerében alkalmazott BSC tapasztalatainak elemzése azt mutatja, hogy noha a BSC a képzési stratégia lebontásának egyik eszköze, a BSC kialakításával gyakran stratégiai elemzések, a tudásigény lehetséges prognosztizációja is megtörténnek. A BSC-hez alkalmazandó mutatók akkor megfelelőek, ha a mutatók egy része az adott képzések más területein is fellelhető, így előtérbe kerül az összehasonlítás valamint a legjobb gyakorlat (best practice) megismertetése is. A BSC említett négy megközelítését nem mindig szükséges alkalmazni, számuk csökkenthető. Egy nonprofit szervezet esetében a pénzügyi nézőpontnak nincs akkora súlya, így elhagyható. Esetenként növelhető, mint pl. a felnőttképzés átképző feladatainak tervezésénél. A BSC esetében jellemzően jelenik meg az egyediség, az adott szervezetre, képzési folyamatra alakított mutatószámrendszer alkalmazása.

BODÓ BALÁZS

E-learning módszertan-, tananyag- és technológiafejlesztés a felsőoktatásban*

A Didakta program¹ tanulságai

1. Bevezetés

Az Apertus Közalapítvány 2002 elején írta ki a négy csomagból álló tananyag- és módszertanfejlesztési programját. A csomag pályázatait a közoktatás, a felsőoktatás és a szakképzés területein támogatta e-learning tananyagok előállítását, illetve egy negyedik pályázat keretében az előbbi programokat támogató módszertani kutatási feladatok elvégzéséről szolt.

A felsőoktatásban széles körben bevezethető e-learning tananyagfejlesztés feladatát a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Szociológia és Kommunikáció Tanszéke, Az ELTE Művészetelméleti és Médiakutató Intézete és a Mimóza Kommunikációs Stúdió Kft. Didakta elnevezésű konzorciuma nyerte el. A pályázatban megfogalmazott célkitűzés 24 darab, a felsőoktatásban széles körben bevezethető e-learning taneszköz kifejlesztése volt.

A pályázat elkészítésekor sor került az egyes intézményekben rendelkezésre álló erőforrások számba vételére. E munka során szembesültünk azzal a ténnyel, hogy ugyan léteznek általános jellegű e-learning módszertani anyagok, ám ezek alig tartalmaznak megállapításokat arra nézvést, hogy azonosíthatók-e a felsőoktatás (a magyar felsőoktatás) környezete által diktált eltérések az általános módszertani tudásban.

Mivel a tananyagfejlesztési pályázatok sajnos együtt startoltak a módszertanfejlesztési pályázattal, így e kérdést részben magunknak kellett megválaszolnunk. Így történhetett, hogy a tananyagfejlesztésen túl a konzorcium technológia- és módszertanfejlesztési kutatás-fejlesztési feladatokat is vállalt, melyek egy a tananyagok előállításához nélkülözhetetlen felsőoktatás-specifikus módszertani háttér, és az annak megfelelő technológiai platform kialakításáról szoltak.

2003 áprilisára a konzorcium befejezte munkáját. Elkészült a felsőoktatási intézményekben zajló taneszköz-fejlesztési munka során nélkülözhetetlen EDU 3.0 módszertani tanulmány, létrejött egy e módszertani alapon fejlesztett technológia, illetve elkészültek a tananyagok is.

* A cikk a Didakta program keretében kifejlesztett „EDU 3.0 Az e-learning módszertani kérdései” című anyag fontosabb megállapításainak összefoglalója. Ezúton szeretnénk köszönetet mondani az EDU 3.0 kidolgozásában részt vevőknek: Benda Klárának, Csapó Benőnek, Fekete Zsombornak, Gács Annának, Márczy Imrénnek, Mátay Mónikának, Nahalka Istvánnak, Sipos Lászlónak, Szakadát Istvánnak, és mindenekelőtt Komenczi Bertalannak. A teljes módszertani útmutató szabadon hozzáférhető a <http://mokk.bme.hu/kutatas/didakta/index.html> címen.

¹ A Didakta programot az Apertus Közalapítvány támogatta.

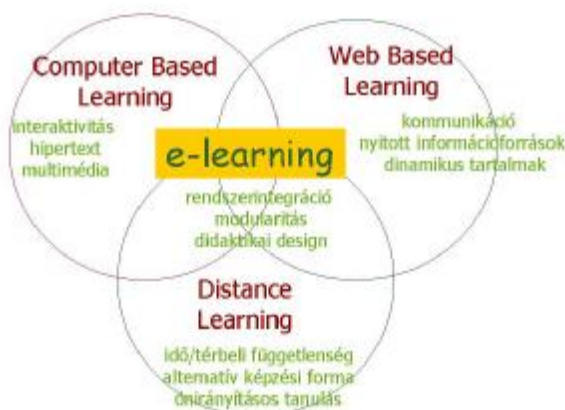
Az elkövetkezőkben az elmúlt hónapokban megtett utat szeretnénk röviden rekonstruálni az e-learning általános fogalmától a felsőoktatásban felmerülő speciális kérdéseken keresztül a technológiában és a tananyagokban testet öltött lehetséges válaszokig.

2. E-learning bevezetés, definíció

*„Sajátos szimbiotikus tudással kell számolnunk:
az ember és a számítógépe képez egy sajátos tanuló-,
és egy hatékony problémamegoldó rendszert. ...
Az egész dolgot egy új kontextusban, nem a tanuló ember,
hanem a tanuló ember-gép együttélés viszonyában kell végiggondolnunk.”*

Csapó Benő: Az információtechnológia szerepe a jól szervezett tudás kialakításában.
Előadás. Informatika-Pedagógia-Internet regionális konferencia, Pécs, 1999.

Először is tisztázzuk az e-learning fogalmát! Legszűkebb értelmezése szerint az e-learning számítógéppel, illetve az infokommunikációs technológiákkal támogatott tanulást jelent. Ez a definíció egészíthető ki, illetve szűkíthető tovább a különböző oktatási rendszerek –a technológiai fejlődés által lehetővé tett- átalakulásával, illetve a tanulás és számítógép integrációjával.



Forrás: EDU 3.0

2.1 Tudásreprezentáció a digitális médiumon

Az e-learning fentebb vázolt összefüggésrendszerét több szempontból is meg tudjuk közelíteni. Az egyik lehetséges megközelítés az lehet, hogy hogyan jelenik meg a hagyományos formában létező tudás az elektronikus, hálózati alapú médiumon. Ebből a szempontból azt a kérdés, hogy milyen jellegzetességekkel bír a hagyományos, textuális formában kódolt és a tanuló-tanár interakcióban, illusztrációkban, kísérletekben kiegészülő tudást az internetmédium sajátosságaihoz igazító fordítási folyamat.

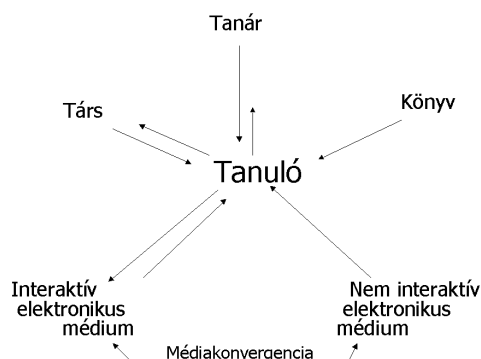
E kérdés megválaszolásához a médium – a hálózati kommunikációs infrastruktúra, a hipermediális információszervezés – alapos ismeretére van szükség, mely ismeret egyéb forrásokon keresztül ma már többé-kevésbé rendelkezésre áll, azaz ismer-

tek azok az alapvető információszervezési sajátosságok –a kép primátusa a szöveg felett, a hipertextualitás értelmes, kezelhető keretek közé szorítása, a képernyő sajátosságai diktálta formai követelmények stb. –, melyek mentén jól vagy éppen rosszul szervezettnek tekinthetünk valamely tudást az internetes, számítógépes környezetben.

Éppen ezért azt gondoljuk, hogy a végeredményt illetően jobban járunk, ha a tanulás folyamatára, s e folyamat alakváltozásának megfigyelésére helyezzük a hangsúlyt, annak a képességnek, s az azt befogadó kontextusnak a vizsgálatára tehát, melyre az ember egész életén át támaszkodik, s mely folyamat korról-korra, technológiai környezettől és tudástól függően más és más jelleget ölt.

„Az ember folyamatosan észleli, feldolgozza a környezetéből származó információkat, belső neuronális és kognitív struktúrái ezen információk alapján nyernek megerősítést vagy módosulnak. Az ember emellett képes volt a kulturális tapasztalatátadás hatékony társadalmi és technológiai eljárásainak és eszközeinek kialakítására. Az emberek össze tudják gyűjteni, és át tudják adni egymásnak kognitív erőforrásaikat” (Tomasello, 2001).

A tudásszerzésnek különféle módjai ismeretesek, az autonóm tudásszerzés és a társas környezettel folytatott interakciókon keresztül történő, esetleg informális tanulás között számtalan különböző tanulási szituációt különböztethetünk meg egymástól. Mivel bennünket ezúttal az iskolai, azon belül a felsőoktatásban zajló oktatás körülményei érdekelnek, ezért azokat a szituációkat tárgyaljuk részletesen, melyek a tanár-tanuló interakciójának, és a különféle külső memóriaeszközökre épülő autonóm tanulásnak valamilyen kombinációi. Ez azt is jelenti, hogy ezúttal lemondunk olyan érdekfeszítő, de e tanulmány kereteit meghaladó tanulási szituációk értelmezésétől, amit egy anyanyelven feliratozott idegen nyelvű televízióadáson keresztüli nyelvtanulás, vagy éppen a gyermekek társas szocializációja jelent.



Forrás: EDU 3.0

A továbbiakban az e-learning formák áttekintése kapcsán azt vizsgáljuk, hogyan változik a tanár, a tanulók, a különböző szövegek és multimediális formában megjelenő információk viszonya, illetve az ezeket keretbe foglaló tanulási környezet az e-learning infokommunikációs eszközrendszerének megjelenésével.

A külvilág nyelvi, a tanáron és társakon, környezeten keresztül megnyilvánuló reprezentációja a legősibb és egyben leghatékonyabb módja a tudásátadásnak. A face-to-face, ritmikus, sokdimenziós, szélessávú információfolyam a szóbeliségen alapuló kultúra jellegzetességeit hordozza magán, az információk különféle meta-kommunikációs (vizuális, nonverbális) jelzésekkel egészülnek ki. Az érzelmi han-

golttság, a folyamatos interakció és visszacsatolás hatásai alól a kommunikációban részt vevők nehezen tudják kivonni magukat. A tanár és tanítvány közti szóbeli kapcsolat alaptípusai: a párbeszéd, az előadás, a dialógus formájában feldolgozott téma még nem is felétlenül igénylik az írott szöveget.

A külső, mobil információtárolók – ezek közül elsőként a könyv- lehetővé tették a tanártól és iskolától független tudásszerzést. Ebben az esetben a személyenként változó tudás az önirányításos, egyéni, autonóm és saját ütemét követő tanulás eredményeképpen áll elő.

Az infokommunikációs eszközök az információkat korábban nem megtapasztalható rendszerbe szervezik. A multimédia megjelenésével az e térbe helyezett tudás esetében már csak korlátozottan érvényes az a tétel, hogy a tudás befogadását az írott szöveg vezérli. Átalakul a szöveg fogalma: a latin *texere*, *textum* (sző) *textus* (szövés, szöveg) *textilis* (szövött) jelentésekből kiindulva nem szövegről, hanem különböző verbális, vizuális és textuális elemek sajátos kapcsolatáról van szó. Az így létrejött szöveg korábban ilyen formán össze nem kapcsolható információhordozókból (dokumentumokból, illetve dokumentum szegmensekből, multimediális elemekből) sző önálló jelentést, mely meghaladja az elemek összességét, hiszen az összekapcsolások mikéntje hozza létre a korábban nem ismert új asszociációkat, összefüggéseket, kapcsolatokat, tehát a tudásszervezés új minőségét.

Azt a kérdést, hogy lehet-e személyre szabott szövegeket kínálni a tanuláshoz, azaz meg lehet-e találni a tanuló mindig változó individuális világához a megfelelő elérési útvonalat Seymour Papert, illetve Alan Kay teszi fel. Ám a nagy ígéret, azaz a használó előzetes tudásához, felkészültségéhez igazodó, saját tanulási utat kialakító rendszer még nem látszik elérhető távolságban, azaz egyelőre nem ismeretes olyan rendszer, mely ezt az ideát meg tudta volna valósítani.

3. A ma reálisnak tetsző e-learning alternatívák

Ha azt tekintjük célnak, hogy olyan e-learning megoldások szülessenek, melyeknek legalább minimális esélyük van a mai magyar felsőoktatás talajában való megkapaszkodásra, az ideák kergetése helyett a realitásokkal kell szembe néznünk. Ma a következő, a felsőoktatási rendszer által elfogadhatónak tűnő e-learning formákról beszélhetünk:

1. Virtuális előadás
2. Önálló tanulásra alkalmas webalapú tananyag
3. Virtuális szeminárium

Ezek az alaptípusok általában kevert formában jelennek meg, és ez az állapot szerencsésen egybevág a pluralista tanulási környezet elfogadásával a felsőoktatásban. A pluralista tanulási környezet a konstruktivista tanulási környezet eszközrendszerét egészíti ki az instrukcióra épülő, hagyományosnak tekinthető szemlélettel. El kell fogadnunk, hogy az egyes módszerek eredményessége az oktatás céljától, tartalmától, a tanulók előképzettségétől, tanulási preferenciáitól, általában az oktatás feltételrendszerétől függően változik, így hol az instrukciós, rendszerkövetítő, hol a konstrukciós, szituációs tanulási feltételrendszer biztosítása a kedvezőbb a tanulás hatékonyságát illetően.

„A hagyományos, rendszerkövetítő oktatási módszert akkor célszerű alkalmazni, ha egy új témakör bevezetéséről vagy egy szakterület áttekintéséről van szó, vagy ha jól körülhatárolt és konkrét tudástartalmakat szándékozunk átadni. Ha nem ismer-

reték átadása a cél, hanem készségek, jártasságok, attitűdök kialakítása, vagy a tanuló komplex problémamegoldó képességének fejlesztése, akkor szituációs tanulási környezetet célszerű biztosítanunk. Azonban ebben az esetben is szükség van időnként arra, hogy instrukcióval, verbális, orientációs segítséggel lendítsük tovább a megakadt önálló tanulási folyamatot. Ekkor lehet számítani arra, hogy a tanulás "önjáróvá" válik, a tanuló átveszi a folyamat irányítását, és vállalja a felelősséget annak eredményességéért." (EDU 3.0)

Az oktatás objektivista, tradicionális gyakorlata és a konstruktív pedagógia közötti választás tehát nem csupán értékválasztás, hanem az adott oktatási célnak, kontextusnak megfelelő adaptáció is, akárcsak az a kérdés, hogy az adott szituáció megengedi-e az e-learning eszközök alkalmazását. A tanulási környezet hiába biztosít tág teret a tanuló öntevékenységeinek, hiába mutat fel valóságghű problémahelyzeteket, hiába főszereplője a tanuló a folyamatnak, ha például az átadandó tudás szerkezete nem alkalmas ilyen transzformációra.

4. Az e-learning bevezetése kapcsán felmerülő némely kérdés

A továbbiakban azokat a szempontokat szeretnénk vázlatosan áttekinteni, melyek segítségével eldönthető, hogy az adott szituációban érdemes-e e-learning megoldások bevezetésében gondolkodni.

I. low tech tanulás/tanítás – high tech tanulás/tanítás

Az e-learning tananyagfejlesztés első lépése a célcsoport meghatározása, melynek egyik legfontosabb szempontja a számítógépes, internetes jártasság. Teljesen felesleges high-tech tananyagot adni olyan célcsoportnak, mely nélkülözi az elsajátításhoz szükséges számítógépes jártasságot, vagy még inkább, a minimálisan szükséges jártasságon túl nem mozog megfelelő biztonsággal a digitális térben. Mivel egyetlen tananyag sem koncentrálhat egyszerre a számítógépes jártasság és az adott tudás átadására, így az előbbi adottságként kell kezelnünk, ráadásul nem csak a tanuló, de a tananyagot fejlesztő, frissítő, fenntartó tanár, az azt oktató tutor oldalán is. Ez az e-learning bevezetése körüli dilemmákban alapvető szempont a legkomolyabb, leglassabban leküzdhető szűk keresztmetszet is egyben.

II. tantárgyak szerinti tanórai haladás vs. projekt munka

A hagyományos felsőoktatásbeli curriculumokban is egyre nagyobb teret nyernek azok az órák, melyek a gyakorlattal szoros összhangban projekt szemléletben gondolkodnak, s tehetik ezt azért, mert készségek, képességek átadása céljuk. Lapszerkesztés, vagy műszaki mérési gyakorlat, gazdasági terv összeállítása vagy műalkotás tervének kidolgozása, mind diszciplinán belül megtalálhatók azok a problémák, melyeket első látásra könnyű projektként újradefiniálni. Ám még ilyen egyszerűnek látszó esetekben sem árt magunknak feltenni a kérdést: pontosan mit nyerünk az elektronikus kommunikációs eszközök használatával a hagyományos konzultációs alkalmakhoz képest? Az új média által kínált folyamatos jelenlétnak köszönhetően ugyan a tutor folyamatosan elérhető, hiszen nincsenek térbeli és időbeli korlátok, ám ez nem jelenti azt, hogy ezzel párhuzamosan nőtt volna a tutor kapacitása, azaz az az idő és energiamennyiség, amit egy-egy diákra, projektre szánni tud.

III. frontális tanítás vs. csoportmunka

Ugyanez a helyzet a frontális tanítás és a csoportmunka közötti dilemma esetében. Az elektronikus kommunikációs csatornák ugyan szélesre tárják a csoportmunka előtt a teret, -nem egy e-learning technológia kifejezetten a csoportmunka támogatására jött létre-, ez azonban jelentősen átszervezi a tutor időbeosztását, és ami ennél jóval fontosabb: alapvető feladatait Mindkét fenti esetben a korábbinál intenzívebb jelenlét mellé a hagyományos oktatói szereptől radikálisan eltérő képességeket kell a tutornak felmutatni. Egy csoport munkájának –sokszor projekt-szemléletű- támogatása olyan feladat, mely sokkal közelebb áll a klasszikus projektmenedzserhez, mint az egyetemi oktatóhoz.

IV. formális tanulás – informális tanulás

A Didakta program keretében elkészült tananyagok tesztelése során az derült ki, hogy a hallgatók az e-learning taneszközöket olyan internetes tartalomforrásokként kezelték, melyek képesek betölteni az internetes forrásokkal szemben érzett bizalmatlanság nyomán keletkezett autoritás-deficitet. A hallgatók beszámolóiból az derült ki, hogy az e-learning tananyagok pontosan azt a hitelességet képesek megadni, ami hiányzik a hagyományos internetes forrásokból, azaz az ellenőrzöttséget, megbízhatóságot, hallgatói szempontból 'kanonizáltak'. Ez pedig azt is jelenti, hogy az e-learning tananyagok készítői könnyen egy sajátos in-between szerepben találhatják magukat, ahol az információk előállítása, szerkesztése helyett csupán azok hitelesítése az igazi feladat. Nem egy általunk vizsgált e-learning megoldás csupán az interneten szabadon fellelhető információk intézményi pecséttel hitelesített gyűjteménye. Mivel nem egy nagynevű amerikai egyetem publikálja tananyagait a weben, de egyébként is számtalan jó minőségű tartalom érhető el szabadon, felmerül a kérdés, kell-e egyáltalán saját tananyag fejlesztésével vésződni?

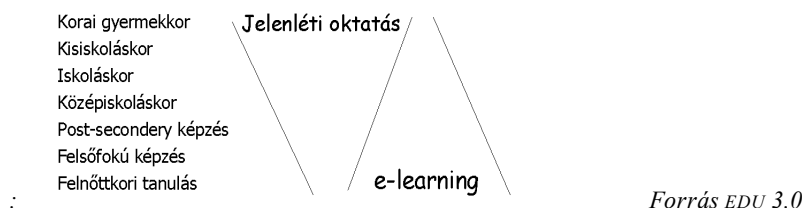
V. iskolai számítógép használati kultúra – otthoni számítógép használati kultúra, iskolai tanulási kultúra – otthoni tanulási kultúra

Amikor a számítógépet szeretnénk tudásátadásra használni, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azokat az ismérveket, ahogyan ezt az eszközt jellemzően felhasználják. Jelentős különbség van a könyvolvasás, a hagyományos tanulás, és a számítógép használat körülményei között. A könyvtárat, a lehetőleg minden külső ingertől megfosztott, néma olvasást a számítógép esetében a multitasking, az egyszerre kinyitott tucatnyi ablak és szoftver váltja fel, ahol egyszerre több, egymást átfedő képernyőn, több szálon követhetők a szerző által kijelölt különböző bejárési utak. Illúzió lenne azonban azt gondolni, hogy a tananyag mellett nincs nyitva egy-egy chat ablak, fórum, a témához egyáltalán nem kapcsolódó email, a zenelejátszó szoftver, és esetleg egy félbehagyott játék a kikapcsolódás idejére. A tananyagra szánt figyelem sokfelé szóródik, a tanulásra fordított idő különböző, a tanuláshoz csak részben kapcsolódó tevékenységek időszilánkjából áll össze.

VI. face to face tanítás-tanulás – távoktatás/távtanulás

Talán a fentiekből már kiderült, hiba lenne az e-learninget a tanári mesterség gépesítéseként, algoritmizálásaként felfognunk, melynek köszönhetően egy idő múlva a tanárra már nem is lesz szükség. Még ha a tanulást szolgáló tartalmak és a tananyagot közvetítő dinamikus, interaktív szoftveres alkalmazások egyre adaptívabbak

lesznek is, és a szoftverek új generációi automatikusan, emberi közreműködés nélkül is képesek lehetnek a folyamatok koordinálására vajon következik-e mindezekből, hogy a tanár ma még nélkülözhetetlen segítő szerepe a tanulási folyamatban elenyészik?



Forrás EDU 3.0

Véleményünk szerint mégha a fenti ábra jól is jelzi az e-learning és a jelenléti oktatás arányának változását a különböző képzési szinteken, az is nyilvánvaló, hogy a tanár soha, semmilyen körülmények között nem lesz gépekkel, mégoly intelligensen elkészített e-learning tananyagokkal, taneszközökkel helyettesíthető. De talán azt is sikerült belátnunk, hogy miért nem lehet Clifford Stoll amerikai asztrofizikusnak, számítástechnikai biztonsági szakértőnek igaza akkor, amikor azt állítja, hogy: *.....biztosan tudom, hogy a számítógép nem alkalmas arra, hogy jelentősen hozzájáruljon a tanulás hatásfokának megjavításához. Az utóbbi 50 évben számos új eszköz jelent meg az iskolában, de semmi sem olyan fontos, mint egy jó tanár. Ami valójában számít a tanulási folyamatban : a jó tanár és a motivált diák. Nem fontos, hogy még a számítógép is ott legyen.*

Irodalom

- CSÁNYI VILMOS: Humánetológia. Budapest, Vincze Kiadó, 1999.
- CSÁNYI VILMOS: Kultúra és globalizáció. In: 2000.
- CSAPÓ BENŐ: Az információtechnológia szerepe a jól szervezett tudás kialakításában. Előadás. Informatika-Pedagógia-Internet regionális konferencia, Pécs, 1999.
- DERTOUZOS, MICHAEL: What will be: how the new world of information will change our lives. – New York : Harper Collins Publishers, 1998.
- Education, Training and Research in the Information Society. A National Strategy for 2000-2004. <http://www.minedu.fi/julkaisut/information/englishU/welcome.html>
- KAY, ALAN: Observations about children and computers. 1994. ARL Research Note # 31
- KOMENCZI BERTALAN: Hiányzó láncszem? Virtuális mezovilág: Az iskolai könyvtár. In: Agria MEdia '98, Eszterházy Károly Főiskola, 1999. Eger.
- KOMENCZI BERTALAN: Iskolai könyvtár az információs társadalomban. In: Könyv és nevelés. II. évf. 2001/4. szám.
- KOMENCZI BERTALAN: Off line- Az információs társadalom közoktatási stratégiája. Új Pedagógiai Szemle, 1999/7–8.
- KOMENCZI BERTALAN: On-line. Az információs társadalom és az oktatás. Új Pedagógiai Szemle, 1997/7-8
- NAHALKA ISTVÁN: A tanulás. In: Falus Iván (szerk): Didaktika (Elméleti alapok a tanítás tanulásához). Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999.
- NAHALKA ISTVÁN: Konstruktív pedagógia – egy új pedagógia a láthatáron. In: Iskolakultúra, 1997/2-3-4.
- NAHALKA ISTVÁN: Modellek és pedagógia. In: Báthory-Falus (szerk): Tanulmányok a neveléstudomány köréből. Osiris Kiadó, Budapest, 2001

- NYÍRI KRISTÓF: A gondolkodás képelmélete. In: Mobil információs társadalom. Szerk: Nyíri Kristóf. – Budapest : MTA Filozófiai Kutatóintézete, 2001.
http://www.uniworld.hu/nyiri/ELTE_2000_conf/tlk.htm
- PAPERT, S: Mindstorms. Children, Computers and Powerful Ideas. York: Basic Books. 1980.
- PAPERT, S: The Children's Machine: Rethinking School in the Age of the Computer. N. York: Basic Books. 1993.
- PAPERT, SEYMOUR: Learning through Building and Exploring. Multimedia Today Interview, 1996/A
- PAPERT, SEYMOUR: Obsolete Skill Set: The 3 Rs. Literacy and Letteracy in the Media Ages.
<http://nswt.tuwien.ac.at:8000/info-boat/papert-3rs.html>
- PAPERT, SEYMOUR: The Connected Family. Bridging the Digital Generation Gap. Atlanta: Longstreet Publishing, 1996
- PAPERT: Észrengés. A gyermeki gondolkodás titkos útjai. – Budapest Számalk, 1988.
- PIAGET, J.: Válogatott tanulmányok (Kiss Á. Szerk).–Budapest : Gondolat, 1970.
- PLÉH CSABA: A kognitív architektúra módosulásai és a mai információtechnológia. – In: Mobil információs társadalom. Szerk: Nyíri Kristóf. – Budapest : MTA Filozófiai Kutatóintézete, 2001
- PLÉH CSABA: Bevezetés a megismeréstudományba. – Budapest, Typotex, 1998.
- PLÉH CSABA: Tudástípusok és a bölcsészstudományok helyzete: a tudáslétrehozás és a tudásfenntartás problémája. In: Világosság, 2001/7-9
- STOLL, CLIFFORD: Silicon snake oil: second thoughts on the Information Highway. – New York : Doubleday, 1995.
- TOMASELLO: Gondolkodás és kultúra. – Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- White Paper on education and training. URL: <http://europa.eu.int/comm/education/infos.html>



Szamosi Szilvia: Kert

VÁLYI GÁBOR

Agyfarm

A tudományos kommunikáció, publikáció és kutatás kollaboratív modellje on-line környezetben

Bevezetés

Az internet mind az együttműködések létrehozásának és fenntartásának költségeit tekintve, mind a kommunikáció sebességét illetően nagyságrendekkel kedvezőbb feltételeket teremt a tudományos információáramlás és együttműködések korábbi infrastruktúrájához képest, és lehetővé teszi, hogy a tudásipar dolgozói földrajzi, intézményi, diszciplináris korlátaikon (Nyíri, 2000) messze túlmutató szakmai kapcsolatokot létesítsenek.

Az új lehetőségekhez ugyanakkor új kihívások is társulnak: ahhoz, hogy a tudományos kutatók kommunikációját és a együttműködéseiket optimálisan kiszolgáló on-line platformot hozzunk létre, tisztában kell legyünk kommunikációs igényeikkel, valamint meg kell értsük az off-line és az on-line közösségek működése közötti különbségeket. Ezek után hozhatjuk csak létre azokat a szolgáltatás architektúrájába kódolható eszközöket, amelyek az egyes felhasználóknak megmutatják a számukra releváns partnereket és tartalmakat, a közösségi tudástermeléshez való hozzájárulásra motiválnak, és megakadályozzák a rendszer parazita illetve destruktív használatát.

A dolgozat első fejezete az interneten zajló tudományos kollaboráció már létező formáit ismerteti, a második fejezet az on-line környezetben zajló közösségi tudástermelés problémáit vázolja föl, az utolsó fejezet pedig az Agyfarmot, a BME Szociológia és Kommunikáció Tanszékén működő Média Oktatási és Kutató Központ, az MTA SZTAKI Operációkutatási és Döntési Rendszerek Kutató Labor, illetve a La Frutta Elettronica által fejlesztett, a magyar egyetemi kutatók együttműködésének elősegítését célzó szolgáltatást ismerteti.

1. Tudományos együttműködés az interneten

Akiket a mai személyi számítógép és az internet előképeit megálmódó gondolkozóknak tartunk, saját korukban utópikusnak ható tudástárákat és tudásszervezési eszközöket vizionáltak. *Vannevar Bush*, *Ted Nelson* és *Douglas Engelbart* álmai¹ mára részben valóra váltak: a globális hálózatba kötött számítógépek ma – a „fejlett” nyugati társadalmak jelentős része, a harmadik világ lakosságának csekélyebb hányada számára – hozzáférhetővé és bővíthetővé teszik a Föld számtalan pontján tárolt multimediális, hipertextuális archívumok tartalmát. Az internet megjelenése hasonlóan forradalmi változást jelentett a személyközi kommunikáció terén is: a

¹ A memóriatechnológiák szellemtörténetével kapcsolatban lásd György Péter illuminatív könyvét (György, 2002).

relatív olcsó, valós idejű² és időben eltolt³ információcserét is lehetővé tevő médium ma magától értetődő eszköze a közvetlen kollégáinkkal folytatott közös munkának, és természetesnek tűnik, hogy segítségével napi kapcsolatban állunk akár kontinensekkel odébb érő rokonainkkal, ismerőseinkkel és partnereinkkel. Bár az internet nyilvános fórumain zajló kommunikációban alig több, mint egy évtizede még nem volt jellemző a tudományos közösség jelenléte⁴, mára – nem utolsósorban a könnyen kezelhető grafikus böngészők megjelenésének és a személyi számítógépek fejlődésének köszönhetően – a tudósok, kutatók, oktatók és diákok birtokba vették a világhálót.

Mindennapi kommunikációs igényeik természetes eszköze az e-mail (Koku et al, 2000), a tudományos szférán belüli információáramlás bevett eszközei a különböző levelezőlisták, on-line fórumok, a szakirodalmak felkutatására pedig legalább olyan gyakran használjuk a különböző internetes keresőket, mint a könyvtárak katalógusait. Ebben a fejezetben az internet tudományos célú használatának két jól ismert változatát – az *e-publishing* és az *e-learning* – rövid említése után bővebben ismertetem a világháló alkalmazási lehetőségeit a kutatók és tudósok közötti együttműködésekben.

Ma már szinte minden vezető tudományos folyóirat tartalma hozzáférhető – ingyenesen vagy fizetség ellenében – a hálózaton, és megjelentek a csak on-line elérhető elektronikus folyóiratok is. Az internet nem csak gyorsabb és olcsóbb médiuma a tudományos folyóiratok kiadásának, de korábban nem látott lehetőségeket nyit a cikkek multimediális tartalmakkal történő illusztrálására vagy kapcsolódó tartalmak felé mutató hiperlinkek elhelyezésére. Az internet nyújtotta újszerű lehetőségeknek is köszönhető, hogy előfordulnak olyan szakfolyóiratok is, melyek elektronikus kiadása tartalmában eltér a nyomtatott verziótól (Hitchcock et al, 1996).

Az *e-publishing*⁵ mellett az *e-learning* – az elektronikus alapokra helyezett oktatás – is egyre nagyobb teret nyer⁶. Bár kétséges, hogy létrejön-e valaha egy általánosan elfogadott egységes keretrendszer, módszertan illetve tananyag-archívum, ma már hazánkban is több on-line kurzust kínálnak különböző oktatási intézmények⁷. Az egyes e-learning rendszerek által kínált szolgáltatások a tananyag digitális formában történő közrebocsátásától a tanulás közösségi modelljeit – a diákok közötti együttműködés, közös problémamegoldás – támogató funkciókig terjednek. A közösen feldolgozandó dokumentumokhoz kapcsolódó⁸ vagy azoktól független fórumok,

² Chat és instant messenger alkalmazások.

³ E-mail, fórumok, hírcsoportok, weblapok, weblogok.

⁴ Hernád István a kilencvenes évek legelejének tudományos célú internethasználatát jól dokumentáló írásában (Harnad, 1990) a következő okokat sorolja fel: „1. A tudományos kommunikációval kapcsolatos bevett elképzelések korlátozzák képzelőerőnket. 2. A számítógép még nem elég könnyen kezelhető ahhoz, hogy a tudósok és kutatók többsége használni kezdje. 3. az elektronikus hálózatokon jelenleg folyó viták szellemi színvonala a legritkább esetben lelkesítő. Sok tudós és kutató vonakodik komoly gondolatokat, időt és figyelmet szenteljen a netnek a 4. plágiumokkal, 5. szerzői jogokkal, 6. a tudományos eredményekhez fűződő tudományos elismeréssel és előmenetellel, 7. kéréstlen reklámlevelekkel és 8. a biztonsággal kapcsolatos, első ránézésre elfogadható félelmek miatt.”

⁵ Az elektronikus folyóirat-kiadás problémáiról, lehetőségeiről, gazdasági háttéréről és lehetséges jövőjéről jó áttekintést ad Rob Kling és Lisa Covi cikke (Kling és Covi, 1995).

⁶ A virtuális egyetem víziójával kapcsolatban lásd Nyíri, 1999a és 1999b)

⁷ A BME Szociológia és Kommunikáció Tanszéke, az ELTE Művészetelméleti és Médiakutatási Intézete és a Mimóza Kft. által fejlesztett Co-edu/Tudásháló rendszer, illetve a MATÁV Médiaintézet on-line képzései csak két sikeres, általam jobban ismert és kiragadott példa. Az Apertus Közalapítvány számos hasonló fejlesztést támogat hazánkban (Bodó Balázs szóbeli közlése).

⁸ Lásd például (Gay, 1999)

valós idejű chat-találkozók⁹ illetve videó-konferencia alkalmazások¹⁰ által létrehozott „virtuális osztályterem” szociális környezetbe helyezik a diákokat, így növelhetik az egyének motivációját, segíthetnek a technológiai környezettel kapcsolatos idegenkedés és az újszerű tanulási módszertan elsajátítása okozta frusztráció leküzdésében, illetve a problémák közös megoldásában (Haythornthwaite et al, 2000).

Az internet tudományos célú használatában a közösségi kommunikációt támogató platformok nem pusztán a technológiai környezet humanizálását szolgálják. A tudástermelés természetesen kollaboratív, együttműködésre épülő tevékenység: még a legindividuaisabb kutatói / publikációs munkára épülő tudományágakban sem megkerülhető a kutatók, oktatók és diákok mindennapos együttműködése, kommunikációja a tudományos szféra intézményeinek - kutatóintézetek, tanszékek, kurzusok, szakkollégiumok, konferenciák, folyóiratok, könyvkiadók – szervezésében, működtetésében illetve az ezekről történő híradásban. Koku és társai egyetemi *campus*-on belüli, illetve egymástól nagy távolságra dolgozó kutatókat összekötő hálózatokat vizsgálva úgy találták, hogy az e-mailt egyaránt használják a helyi kommunikációban és a távoli kollégákat tömörítő szakmai közösségekben folyó szakmai munkában (Koku et al, 2000) és információcserében. A személyközi kommunikációt kiszolgáló e-mail, illetve a közösségi információcserét támogató – az internet nyilvánossága számára nem olvasható, zárt – levelezőlisták és hírlevelek mellett a tudományos információcsere és kapcsolatépítés fontos eszközei a nyilvános közösségi fórumok is.

A kollaboratív tudástermelés – imént már felsorolt – hagyományos off-line intézményeit a „láthatatlan kollégiumok” tagjainak kapcsolathálója köti össze. A kifejezés a tudományos elitek azon informális csoportjait jelöli, amelyek fő szerepet játszanak a tudományágakon belüli és az azok közötti információáramlásban¹¹. Cronin a következőket tartotta a láthatatlan kollégiumok előnyeinek a tudományos kommunikáció formális csatornáival szemben: „az információ frissessége; az információ specializációja; lehetőség arra, hogy mások egyes kutatásokat/írásműveket megvalósításuk/létrehozásuk korai fázisában értékeljenek, saját gondolataikkal segítsenek; az egyes elképzelések interdiszciplináris áramlásának lehetősége” (in Gresham, 1994:38). A láthatatlan kollégiumok hátrányait Gresham egyrészt elitista, zárt természetükben látja, hiszen e kapcsolatháló magját a személyesen is viszonylag rendszeresen – főleg konferenciák, vendégelőadások keretében – találkozó tudósok és kutatók alkotják. Az intézményileg vagy földrajzilag távol élő kollégáik jelentősen nehezebben juthatnak ugyanazokhoz az információkhoz. Ez összefügg azzal a ténnyel, hogy a nagyobb távolságokon átívelő láthatatlan kollégiumok fenntartása – a személyes találkozók igénye miatt – költséges. Gresham az internet megjelenését forradalmi változásnak tartja a láthatatlan kollégiumok működése terén, hiszen mind az on-line közösségi platformokon (levelezőlistákon, hírcsoportokban, fórumokon¹²) folyó tudományos témájú *e-konferenciák*, mind az e-mail lehetőséget nyújt a földrajzi, illetve intézményi akadályok miatt korábban a perifériára szorult kutatóknak és tudósoknak, hogy bekapcsolódjanak a egy-egy tudományos szakterület vérkeringé-

⁹ Lásd például (Haythornthwaite et al, 2000)

¹⁰ Lásd például (Gay és Lentini, 1996)

¹¹ Diana Crane definíciója, in (Nyíri, 1995)

¹² Gresham cikke (Gresham, 1994) jó áttekintést ad az on-line konferenciákat lehetővé tevő rendszerek történetéről.

sébe: időben értesüljenek konferenciákról, pályázatokról, kiadványokról és publikációkról, folyóiratokban még nem publikált eredményekről, informálják a szakmai közéletet saját tevékenységükről, eredményeikről, illetve személyes kapcsolatot hozzanak létre és tartsanak fent saját szakterületükön dolgozó, földrajzilag távol élő kollégáikkal¹³.

Az e-konferenciákon szerveződő láthatatlan kollégiumokba Gresham megfigyelései szerint mind a tapasztalatlanabb kutatóknak, mind a nőknek könnyebb bekapcsolódniuk, mint off-line megfelelőikbe. További előnyükként hozza fel, hogy gyorsabb bennük az információáramlás, függetlenebbek az egyes résztvevők földrajzi távolságától és fenntartásuk olcsóbb. Gresham kitér arra is, hogy az e-konferenciákon zajló kommunikáció textuális természete annak archivációját és visszakereshetőségét is lehetővé teszi (Gresham, 1994).

A kognitivistá Hernád István a tudástermelés szempontjából forradalmi jelentőségűnek tartja az e-konferenciákon zajló munkát. A tudományos eredmények és elméleti elképzelések az on-line fórumokon nagyságrendekkel gyorsabban eljuttathatók a szakmai közösséghez, mint a hagyományos off-line intézményrendszeren (konferenciákon, folyóiratokon és könyveken) keresztül. Ez lehetőséget biztosít szakmai viták lebonyolítására és eredményeik integrálásába az egyes cikkek végleges formába öntése előtt. A folyóiratokhoz leadott kéziratok rendszerint csak hosszú hónapok után kerülnek nyomtatásba, s mire a megjelenést követő vita kialakul a szerző rendszerint már újabb témát talált, így az on-line vita kétségtelenül hatékonyabb a tudományok előbbvitale szempontjából. Az internet on-line vitafórumai ráadásul lehetőséget adnak olyan apró gondolati egységek, ötletek közrebocsátására, megvitatására és kidolgozására is, amik korábban nem jutottak tovább a munkahelyi beszélgetések nyilvánosságán. Hernád szerint a tudományos írás e laza formájának (*scholarly skywriting*) köszönhetően a tudományos elképzelések megvitatásának sebessége így közeledhet az emberi gondolkodás tempójához, s így a tudástermelés új, hatékonyabb módja jöhet létre.

Paul Thagard az együttműködésben résztvevő felek közötti kapcsolat fajtái szerint a szűkebb értelemben vett – kizárólag a közösen folytatott kutatások, illetve közösen jegyzett publikációk illetve kutatások esetére értett - kollaboráció következő típusait különíti el: 1) megbízó és munkavállaló közötti; 2) tanár és diák közötti; 3) egyenrangú hasonló tudományos háttérű egyének közötti; 4) egyenrangú eltérő tudományos háttérű egyének közötti. Thagard a kollaboráció e típusai által létreho-

¹³A Gresham által végzett kérdőíves felmérés alapján az e-konferenciák résztvevői az alábbi célokra használják a tudományos közösségi fórumokat: „1. Kommunikáció a kutatók, tudósok nemzetközi közösségével, (különösen hasznos a földrajzilag elszigetelt kutatók számára); 2. Az egyénnel közös érdeklődésű, specializációjú kutatókkal, tudósokkal folytatott kommunikáció; 3. Az egyén saját specializációján kívüli területeken dolgozó kutatók, tudósok megkeresése; 4. Szakirodalmi források, szövegek és bibliográfiai információk felkutatása; 5. A tudományterületen megjelent új publikációk bemutatása és megvitatása; 6. Kutatási célú találkozások és interjúk szakértőkkel; 7. Publikáció előtt álló cikkek cseréje és kritikája; 8. Kutatási és publikációs együttműködések folytatása; 9. Oktatási tippek – syllabusok, tankönyvek, stb. – cseréje; 10. Tanács kérése kutatásban és terepmunkában járatosabb kollégáktól; 11. Tanácsok és bibliográfiai információk gyűjtése szakdolgozathoz; 12. A tudományos szférán kívüli témák követése és megvitatása (a Usenet hírcsoportokon); 13. Friss beszámolók, felfedezések és publikációk értékeléseinek olvasása; 14. Tájékozódás az interneten és más elektronikus forrásokban fellelhető releváns tartalmakról; 15. Tájékozódás kutatási lehetőségekről, konferencia jelentkezésekről, állás lehetőségekről; 16. Mások véleményének kikérése új gondolatokról; 17. Kapcsolattartás távoli kollégákkal; 18. Csevegés; 19. Új barátok szerzése; 20. Bekapcsolódás egy virtuális közösségbe.” (Gresham 1994:44-45)

zott tudást az egyedül folytatott munka eredményeivel összehasonlítva¹⁴ az együttműködést minden esetben eredményesebbnek találja a tudomány előremozdítása szempontjából, mint az önállóan folytatott munkát (Thagard, 1997).

Míg Thagard cikkében *a több kutató közötti együttműködésekre épülő kutatások és közösen publikált cikkek számának* elmúlt évtizedekben tapasztalható növekedését próbálja magyarázni, Stephen R. Acker egy másik dolgozatban azt követi nyomon, hogy a hagyományosan egy földrajzilag meghatározott ponthoz, valós városi térhez (egy egyetemi *campus*-hoz, tanszékhez vagy kutatóintézethez) köthető együttműködések *hogyan szakadnak el konkrét lokalitásuktól* a telekommunikációs eszközök - és nem utolsósorban az internet - megjelenésével (Acker, 1996). A több, földrajzilag távoli pontban dolgozó kutató és tudós együttműködésében bonyolított közös kutatási és publikációs projektek ugyanazt az informatikai infrastruktúrát használják, mint a földrajzilag vagy hierarchikusan tagolt nagyvállalatok tevékenységük összehangolására¹⁵. A csoportmunka támogatására létrehozott hálózati alkalmazások fejlesztése illetve a számítógép által támogatott együttműködésen alapuló munka (*computer-supported cooperative work, CSCW*) módszertanának kialakítása a dinamikusan fejlődő kutatási területek.

Thomas A. Fintholt és Gary M. Olson a tudományos együttműködések támogató hálózati technológiák - az ő zsargonjukban kollaboratóriumok (*collaboratories*) - történeti áttekintése három típusát különböztetik meg: 1) az egymással nem egy fizikai térben dolgozó emberek közötti kapcsolatot biztosító platformokat; 2) az egymással nem egy fizikai térben dolgozó emberek és az általuk közösen használt információk közötti kapcsolatot biztosító platformokat; és 3) az egymással nem egy fizikai térben dolgozó emberek és az általuk közösen használt kísérleti/laboratóriumi eszközök közötti kapcsolatot biztosító platformokat (Fintholt és Olson, 2000). Bár ebben a fejezetben nem ismertettük részletesen a költséges infrastrukturális eszközök megosztását, illetve távolból történő használatát lehetővé tevő 3) típusú kollaboratóriumokról¹⁶, az eddig felvázoltak fényében is elmondható, hogy a tudományos együttműködések terén új távlatokat nyitott az internet. A digitális térben zajló együttműködések lassan formálódó új modelljei azonban nem feltétlenül problémamentesebbek, illetve hatékonyabbak az off-line kollaboráció hagyományos formáinál. Az on-line technológiai környezet tudományos kollaborációt gátló specifikumait a következő fejezetben ismertetem röviden.

2. Az on-line együttműködés akadályai

Ahogy a tudományos munka hagyomány színtereit - az egyetemi *campus*-okat - ma tudatosan tervezik úgy, hogy az minél ideálisabb terepei legyenek az együttműködésnek (Acker, 1996), a tudományos kollaboratív munka támogatását célzó internetes szolgáltatások is tudatos tervezést igényelnek. E tervezési folyamat során figyelembe kell venni azokat a részben az on-line technológiai környezet műszaki speci-

¹⁴ Az összehasonlítás szempontrendszere: a munkafolyamat által létrehozott kísérleti eredmények vagy elméleti konstrukciók *megbízhatósága, magyarázóereje, termékenysége, sebessége és hatékonysága*. E paraméterek részletesebb definícióit lásd (Thagard, 1997).

¹⁵ Ne felejtsük, hogy a világméretű számítógépes hálózatok létrejöttében fontos szerepet játszottak a transznacionálisan terjeszkedő nagyvállalatok és bankok pénzügyi és logisztikai infrastruktúrával kapcsolatos igényei (Castells, 2000).

¹⁶ Többek között azért, mert az utolsó fejezetben ismertetésre kerülő Agyfarm nem nyújt ilyen jellegű szolgáltatásokat.

fikumaiból, részben a már létező off-line tudományos infrastruktúra működési szabályaiból fakadó tényezőket, amelyek gátolhatják az együttműködések hatékony működését, illetve eltántoríthatják az egyes kutatókat és tudósokat a rendszer használatától.

A szolgáltatáshoz való hozzáférést megakadályozhatja vagy megnehezítheti, ha annak erőforrás-igénye nincs összhangban a felhasználó gépének – memória és processzor – kapacitásával illetve internet hozzáféréseinek sávszélességével. Ha a hazai tudományos szféra számára fejlesztünk szolgáltatást, nem számolhatunk a legkorszerűbb hardverekkel, illetve egy átlagos modemnél gyorsabb¹⁷ adatátviteli sebességgel.

A hagyományos publikációs infrastruktúra *ellenőrző, szűrő és eligazító* funkcióink hiányában¹⁸ az on-line közösségi fórumokon vagy saját honlapján bárki közzé tehet vitatható minőségű illetve tartalmú dokumentumokat, s ez az on-line elérhető publikációkkal kapcsolatos bizalmatlanság mellett komoly problémát jelenthet az így nagyságrendekkel nagyobb mennyiségű publikált tartalom közötti tájékozódás terén is. A minőségellenőrzés híján alacsony presztízsű on-line fórumokon a tudományos elit már csak saját státuszának megőrzése - illetve kiadóinak érdekeinek és jogainak tiszteletben tartása - okán sem publikál; s mivel az on-line publikált cikkeket az off-line intézményrendszer nem veszi figyelembe, a fiatal kutatókat sem motiválja semmi, hogy itt tegyék közzé eredményeiket. Mivel a tudományos teljesítmények – az „elsőség” – *regisztrációja* szintén a nyomtatott folyóiratok világához kapcsolódik, sokan vonakodnak a nyomtatott verzió megjelenése előtt on-line publikálni eredményeiket. A plágiumtól való féltelmet csak erősíti, hogy a digitális formában feltöltött dokumentumok teljes szövege gyakorlatilag másodpercek alatt – szerkeszthető formában – lemásolható.

A publikációs infrastruktúra biztosítása mellett az on-line fórumok, e-konferenciák működtetése sem problémamentes. Ezek moderálása egyrészt rendszeres emberi munkát igénylő folyamat, másrészt mindig lesznek olyanok, akik nem fogadják el moderátorok döntéseit, s az így támadt konfliktusok ellehetetlenítik a közösségi munkát¹⁹. A moderálatlan fórumokra szabadon gyakorlatilag minden költség nélkül postázhatóak irreleváns, sértő, ellenőrizetlen minőségű, illetve nem kívánt reklámot tartalmazó üzenetek, amik megzavarják, és szélsőséges esetben el is lehetetlenítik az on-line közösség működését (Smith, 1999). Az ilyen zavaró, destruktív magatartást elősegíti az internet relatív anonimitása²⁰, illetve az, hogy az off-line közegben ilyen esetekben szokásos szankciók nem alkalmazhatók. Az on-line közösségi kommunikáció e problémák ellenére egyáltalán nem lehetetlen:

„Tekintve, hogy az on-line interakció relatív anonim, nincs központi autoritás és hogy nehéz, ha nem lehetetlen pénzügyi vagy fizikai szankciók érvényesítése, meglepő, hogy az Internet nem mindenki harca mindenki ellen. Egy, a társadalmi renddel foglalkozó tudós számára nem a rengeteg konfliktus, hanem az on-line közössé-

¹⁷ Azt a lehetőséget is figyelembe véve, hogy a felhasználók nem feltétlenül munkahelyük általában gyors hálózatát használják, hanem otthonról kapcsolódnak a rendszerhez.

¹⁸ A megjelenés előtti szakmai kontroll (peer-review) intézményének hiánya által okozott problémákról illetve azok lehetséges megoldásáról lásd (Harnad, 1996).

¹⁹ Ezért a megfigyelésért az Index Politika fórumának moderációs válságát személyesen megtapasztaló Babarczy Eszternek tartozom köszönettel.

²⁰ Még a legvédettebb, meghívásos alapon működő, e-mail címeket nyilvántartó szolgáltatások esetén is maximum öt perc munkába kerül egy új freemail cím létrehozása és önmagunk meghívása és valamilyen álnéven történő belépése.

gekben megfigyelhető [erőforrás]megosztás és együttműködés nagy mértéke szorult magyarázatra” (Kollock, 1999:220)

Az on-line publikáció és az on-line fórumokon folyó diskurzus közös problémája a potyautas jelenség²¹ is: a rendszert használókat semmi sem kényszeríti saját publikációik feltöltésére, sem arra, hogy segítsenek az egyes fórumokban mások által feltett kérdésekre; miközben minden további nélkül letölthetik mások cikkeit, illetve feltehetnek kérdéseket. Peter Kollock a következő motivációs tényezőkkel magyarázza, hogy a „szankcionálhatatlan” potyázás ellenére miért képesek az on-line közösségek mégis hatékonyan funkcionálni:

- a kontribúció alacsony költsége;
- a kontribúció által elérhető presztízs;
- az az érzés, hogy az egyén kontribúcióján keresztül hatással van – on-line – környezetére;
- statisztikailag bizonyított, hogy a kérdésekre gyakran válaszolók maguk is gyakrabban és gyorsabban kapnak választ kérdéseikre.

Az e fejezetben részletezett problémákkal a magyar tudományos kutatók kollaboratív munkáját támogató internetes szolgáltatás tervezésekor szembesültünk kollégáimmal²², s ha tökéletes megoldásokat nem is találtunk, a rendszer specifikációjakor igyekeztünk olyan mechanizmusokat, amelyek figyelembe veszik és kezelik e veszélyeket. A következő fejezetben az Agyfarm projekttel kapcsolatos fontosabb információkat és a szolgáltatást ismertetem.

3. Az Agyfarm projekt

Az Agyfarm az Oktatási Minisztérium IKTA-5 pályázata keretében támogatott kutatás-fejlesztési projekt. A projektet a BME Szociológia és Kommunikáció Tanszékén működő Média Oktatási és Kutató Központból²³ (MOKK) és a La Frutta Elettronica Kft.-ből²⁴ (Frutta) álló konzorcium viszi. A projekt tudásközpontja - a MOKK – felelős a fejlesztéshez szükséges alapkutatásokért és a szolgáltatás funkcionális specifikációjáért, a technológiaközpont – a Frutta – tervezi az interfészt és a szolgáltatás háttérében álló adatbázist, és implementálja a terveket. Az MTA SZTAKI Operációkutatási és Döntési Rendszerek Kutató Labor a konzorcium megbízására fejleszti a szolgáltatás háttérében működő kollaboratív ajánló algoritmusokat. A 2003. tavaszán indult projekt 2004. májusában ér véget a szolgáltatás prototípusának üzembe helyezésével. A projekttel kapcsolatos további információk és dokumentumok a szolgáltatás majdani web-címén, a <http://www.agyfarm.hu>-n elérhetőek.

Az Agyfarm projekt célja egy magyar tudományos kutatók igényeire szabott on-line kommunikációs és publikációs infrastruktúra kifejlesztése. A prototípus célközönsége elsősorban az internetet mindennapi munkájuk természetes eszközeként

²¹ A közgazdaságtan potyautas jelenségnek hívja azt a helyzetet, amikor az egyének nem vesznek részt a közjavak létrehozásában és fenntartásában, de részt vesznek ezek fogyasztásában. Ez a - rövid távon az egyes egyén számára maximális hasznot hozó – stratégia hosszabb távon, amennyiben egy közösségben nagyobb teret nyer, a közjavak teljes feléléséhez vezet, s így a közösség minden tagját, még a potyázóknak is rosszabb helyzetbe hozza.

²² Mivel a dolgozat tartalma sok közös beszélgetés és e-mail váltás eredménye, e helyütt mondok most köszönetet nekik: Babarczy Eszter, Bodó Balázs, Bozóki Sándor, György Péter, Halácsy Péter, Kangyal András, Kemény Vagyim, Knapp Gábor, Lendvay Ildikó, Lepsényi Imre, Rapcsák Tamás, Révész Kata, Szakadát István, Zachar Krisztián.

²³ <http://mokk.bme.hu>

²⁴ <http://www.frutta.hu>

használó fiatal kutatók, TDK²⁵-zó egyetemi hallgatók, szakkollégisták, doktoranduszok, ám mások számára sem korlátozzuk a szolgáltatás használatát. Az ingyenesen igénybe vehető Agyfarmba regisztráló kutatók automatikusan létrehozzák *saját* – önéletrajzuk, publikációik, képeik tárolására alkalmas – *oldalukat*, illetve előre összeállított *oldaltípusok* közül választva néhány kattintással létrehozhatnak többek között:

- egy konkrét témát, tudományterületet körüljáró *tematikus*;
- egy konkrét ötlet megvitatásához illetve megvalósításához partnereket kereső *ötlet*;
- egy kutatási projekt belső munkáját támogató *projekt*;
- és egy-egy folyóirat, konferencia, kurzus, doktori iskola, tanszék, kutatóintézet belső munkájának szervezését illetve webes megjelenését szolgáló *folyóirat, konferencia, kurzus, intézmény oldalakat*.

Az egyes oldaltípusok kialakításakor a tudományos szféra intézményeit, tevékenységeit, illetve az azokhoz tartozó kommunikációs igényeket tartottuk szem előtt. Az egyes oldaltípusokhoz a következők közül választottuk ki az alapbeállításban adott, ám könnyen módosítható funkció-készletet²⁶:

- *Kommunikációt támogató funkciók*: fórum; hírlevél-motor; weblog-motor; közösen szerkesztett dokumentum folyamatkövető-motor; szavazás motor.
- *Tároló/ megjelenítő funkciók*: dokumentum-tár; multimédia-tár; link-tár.
- *Navigációt támogató elemek*: a kapcsolódó agyfarm-oldalakra mutató linkek (munkatársak, intézmények, rokon területeken kutatók,...), naptár.

Az on-line publikációval és kommunikációval kapcsolatos legfőbb probléma - az információ-túlterhelés – kezelésére az *összetett keresőmotor és navigációs interfész* mellett egy *kollaboratív tartalom-értékelő és -ajánló rendszert*²⁷ integráltunk a rendszerbe, amely a háttérben működő ajánló algoritmusok segítségével igyekszik a felhasználó számára releváns tartalmakat²⁸, illetve hasonló érdeklődésű, rokon területeken mozgó agyfarm-felhasználókat²⁹ ajánlani. Az óriási információmennyiség szűrésén túl az értékelések és ajánlások rendszerének célja, hogy az egyes kutatók diszciplináris, intézményi és földrajzi kereteiken túlmutató ismeretekre és kapcsolatokra tehessenek szert.

Az Agyfarm prototípusának kifejlesztése legalább olyan nehéz feladat, mint az, hogy rávegyük potenciális felhasználókat a rendszer használatára. Az Agyfarm ötlete saját kutatóintézeti kommunikációs igényeinket alapul véve formálódott, így reméljük, hogy a felkínált funkciók már magukban is elég vonzóak lesznek a fiatal kutatók számára. A szakkollégistákkal folytatott beszélgetések igazolni látszanak feltevéseinket, de hosszú kommunikációs, szervezési munka áll még a projekt előtt a célközönség elérése terén.

²⁵ Tudományos Diákköri Konferencia

²⁶ Ezért a felosztásért Bodó Balázsnak tartozom köszönettel.

²⁷ Hasonló ajánlórendszerek működnek például az Amazon (<http://www.amazon.com>) és az Epinions (<http://www.epinions.com>) szolgáltatásokon.

²⁸ A felhasználói profilban tárolt és az egyes tartalmakhoz rendelt kulcsszavak hasonlósága és a felhasználóhoz közeli felhasználók értékelései, aktivitása alapján.

²⁹ Közös ismeretség és hasonló aktivitás; felhasználói profilokban tárolt kulcsszavak hasonlósága; a felhasználók által végzett értékelések hasonlósága; illetve a felhasználók egymás között kinyilvánított autoritási és bizalmi kapcsolatai alapján.

Mivel fontosnak tartjuk az egyes tudományterületek szakértőinek megjelenését is az Agyfarmban, az egyes oktatásban, kutatásban, konferenciaszervezésben és folyóiratok on-line kiadásában hasznos funkciók mellett lehetővé tettük, hogy a felhasználók *mesterek-tanítvány viszonyt* definiálhassanak egymás között. A mesterek értékelései, ajánlásai útmutatóul szolgálnak a tanítványoknak a rendszerben található tartalmak közötti tájékozódásban, illetve akik nyilvánosan értékelik a számukra elküldött dolgozatokat. Az off-line autoritás struktúrák megőrzése így lehetővé válik az on-line térben.

Az Agyfarm prototípusa működés közben várhatóan legalább annyi új kérdés elé állít majd minket az on-line technológiai környezetben folytatott kommunikáció, publikáció és kutatás kollaboratív modelljével kapcsolatban, ahányat a fejlesztési folyamat során megválaszolunk. A következő verzióknak már egyaránt ki kell tudnia szolgálni az angol és magyar nyelvű felhasználókat, illetve lehetővé kell tegye, hogy az Agyfarmra feltöltött publikációk láthatóvá, elérhetővé váljanak a nemzetközi tudományos publikációs adatbázisok felől. Amennyiben a prototípus beválik, jó érv lesz az on-line publikációk elismerését szorgalmazó kutatók, doktoranduszok kezében is.

Irodalom

- ACKER, STEPHEN, R. (1996) „Space, Collaboration and the Credible City: Academic Work in the Virtual University”, in *Journal of Computer Mediated Communications*, in Vol.1. No.1. Elérhető az interneten: <http://www.ascusc.org/jcmc/vol1/issue1/acker/ACKTEXT.HTM>
- CASTELLS, MANUEL. (2000) *The Rise of Network Society*. New Edition, London: Blackwell Publishers
- GAY, GERI (1999) „Document-centered Peer Collaborations: An Exploration of the Educational Uses of Networked Communication Technologies” in *Journal of Computer Mediated Communications*, Vol. 4. No. 3. Elérhető az interneten: <http://www.ascusc.org/jcmc/vol4/issue3/gay.html>
- GAY, GERI; LENTITI, MARC (1996) „Use of Communication Resources in a Networked Collaborative Design Environment”, in *Journal of Computer Mediated Communications*, in Vol.1. No.1. Elérhető az interneten: http://www.ascusc.org/jcmc/vol1/issue1/IMG_JCMC/ResourceUse.html
- GYÖRGY PÉTER (2002) *Memex*, Budapest: Magvető.
- GRESHAM, JOHN L. (1994) „From invisible college to cyberspace college: computer conferencing and the transformation of informal scholarly communication networks”, in *Interpersonal Computing and Technology*, Vol. 2. No. 4., pp. 37-52. Elérhető az interneten: <http://jan.ucc.nau.edu/~ipct-j/1994/n4/gresham.txt>.
- HARMSZE, FRÉDÉRIQUE-ANNE P. (2000) *A modular structure for scientific articles in an electronic environment*, Ph.D. thesis, Van der Waals-Zeeman Laboratorium, Amsterdam. Elérhető az interneten: <http://www.science.uva.nl/projects/commphys/papers/thesisfh/Front.html>.
- HARNAD, STEVAN (1993) „Implementing Peer Review on the Net: Scientific Quality Control in Scholarly Electronic Journals”, In: Peek, R. & Newby, G. (szerk.) *Scholarly Publication: The Electronic Frontier*, Cambridge: MIT Press. Elérhető az interneten: <http://cogsci.soton.ac.uk/~harnad/Papers/Harnad/harnad96.peer.review.html>
- HARNAD, STEVAN (1990) „Scholarly Skywriting and the Prepublication Continuum of Scientific Inquiry” in *Psychological Science*, Vol. 1, pp. 342-343. Elérhető az interneten: <http://www.ecs.soton.ac.uk/~harnad/Papers/Harnad/harnad90.skywriting.html>
- HAYTHORNTHWAITHE, CAROLINE; KAZMER, MICHELLE M.; ROBINS, JENNIFER (2000) „Community Development Among Distance Learners: Temporal and Technological Dimensions”, in *Journal of Computer-Mediated Communication*, in Vol.6. No.1. Elérhető az interneten: <http://www.ascusc.org/jcmc/vol6/issue1/haythornthwaite.html>

- HITCHCOCK, STEVE; CARR, LESLIE; HALL, WENDY (1996) „A survey of STM online journals 1990-95: the calm before the storm”, in: Mogge, D. (szerk.): *Directory of Electronic Journals, Newsletters and Academic Discussion Lists*, 6. edition, Washington, D.C.: Association of Research Librarians, pp. 7-32. Elérhető az interneten: <http://journals.ecs.soton.ac.uk/survey/survey.html>.
- KIRCZ, JOOST G.; ROOSEDAAL, HANS E. (1996) „Understanding and shaping scientific information transfer”, in: *Electronic publishing in science. Proceedings of the joint ICSU Press - UNESCO Expert Conference*, Paris, pp. 106-111. Elérhető az interneten: <http://www.science.uva.nl/projects/commphys/papers/unescocom.htm>.
- KLING, ROB; COVI, LISA (1995) „Electronic Journals and Legitimate Media in the Systems of Scholarly Communication”, in *The Information Society, Special issue on Electronic Journals and Scholarly Publishing* Vol. 11. No. 4. Elérhető az interneten: <http://www.kcl.ac.uk/humanities/cch/chwp/klings/index.html>.
- KOLLOCK, PETER (1999) 'The economies of online cooperation: gifts and public goods in cyberspace' in Smith, M.A. és Kollock, P. (szerk) *Communities in Cyberspace*, London: Routledge.
- KOKU, EMMANUEL F.; NAZER, NANCY és WELLMAN, BARRY (2000) „Netting Scholars Online and Offline” in *American Behavioral Scientist*, Vol. 43. Special issue: Mapping Globalization. Elérhető az interneten: <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/nettingscholars/scholnet-abs9a.pdf>
- KOKU, EMMANUEL F. és WELLMAN, BARRY. (2002) „Scholarly Networks as Learning Communities” in Barab, S. és Kling, R. (szerk.) *Designing Virtual Communities in the Service of Learning*, Cambridge: Cambridge University Press. Elérhető az interneten: <http://www.chass.utoronto.ca/~wellman/publications/scholar/barab4e.PDF>
- KOLLOCK, PETER. (1999) 'The Economies of On-line Cooperation: Gifts and Public Goods in Cyberspace' in Smith, M. A. és Kollock, Peter. (szerk) *Communities in Cyberspace*, London: Routledge.
- MATZAT, UWE (2001) *Social Networks and Cooperation in Electronic Communities. A theoretical-empirical Analysis of Academic Communication and Internet Discussion Groups*, Ph.D. thesis, Psychologische, Pädagogische und Soziologische Wissenschaften, Rijksuniversiteit, Groningen. Elérhető az interneten: <http://www.ub.rug.nl/eldoc/dis/ppsw/u.matzat/thesis.pdf>
- NYÍRI, KRISTÓF (1995): „Hálózat és tudásegész” in *A század szellemi körképe*, Pécs: Jelenkor. Elérhető az interneten: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/kmfil/kutatas/nyiri/ve_fil.htm
- NYÍRI, KRISTÓF (1999a): A virtuális egyetem filozófiájához. Elérhető az interneten: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/kmfil/kutatas/nyiri/ve_fil.htm
- NYÍRI, KRISTÓF (1999b): „A virtuális egyetem felé”, in *Világosság*, 1999/8–9. Elérhető az interneten: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/kmfil/kutatas/nyiri/vil_vu.htm
- NYÍRI, KRISTÓF (2000): Nyitott tudomány, nyitott oktatás. Internet és interdiszciplinaritás. Elérhető az interneten: http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/tudfil/OKTK_2000.htm
- MASSY, WILLIAM F.; ZEMSKY, ROBERT (1995) „Using Information Technology to Enhance Academic Productivity” in *Enhancing Academic Productivity*, June 1995, Wingspread. Elérhető az interneten: <http://www.educause.edu/nlii/keydocs/massy.html>
- SMITH, A. D. V. (1999) 'Problems of Conflict Management in Virtual Communities' in Smith, M. A. és Kollock, P. (szerk) *Communities in Cyberspace*, London: Routledge.
- THAGARD, PAUL (1997) „Collaborative Knowledge” in *Noûs*, Vol. 31. No. 2., pp 242-261. Elérhető az interneten: <http://cogsci.uwaterloo.ca/articles/pages/Collab.html>.
- WELLMAN, BARRY és GUILA, M. (1999) „Net Surfers Don't Ride Alone: Virtual Communities as Communities” in Smith, M. A. és Kollock, P. (szerk) *Communities in Cyberspace*, London: Routledge.

M. CSÁSZÁR ZSUZSA

A tudás szerepe a dél-dunántúli régió fejlődésében

Korunk legjelentősebb tőkéje a tudás és az aktív tanulás készségének kultúrája.

A fenti gondolat szellemében végzett, az egész országra kiterjedő kutatásunk célja annak bemutatása, hogy mind a térszerkezet, mind az oktatás változásai hogyan alakítják a meglévő gazdasági-társadalmi struktúrákat. Jelen tanulmány kutatásunk dél-dunántúli régióra vonatkozó részeredményeit foglalja össze. Kísérletet tesz annak illusztrálására, hogy a gazdasági nehézségekkel küzdő, sok tekintetben heterogén Dél-Dunántúlon a gazdasági, társadalmi folyamatok miként befolyásolják az oktatás működését, a tudás megszerzésének lehetőségeit.

Az elérhető statisztikai adatok elemzése révén, elsősorban a 2001-es népszámlálás alapján a régió demográfiai jellemzőit – különös tekintettel az iskolázottságot – az oktatási kínálattal összefüggésben vizsgáltuk. Ezen túl a KSH adatbázisának segítségével elemeztük a régió gazdasági fejlettségét, társadalmi jellemzőit.

A dél-dunántúli régió jellemzői:

A magyarországi hét tervezési-statisztikai régió közül a Duna, Dráva, Balaton között elterülő 3 megyét – Baranya, Tolna, Somogy – magában foglaló terület a dél-dunántúli régió, melynek természetes központja Pécs, a 160 ezer lakosú nagyváros.

A terület természeti erőforrásokban – elsősorban energiahordozókban, valamint ásványi anyagokban, hévízforrásokban – igen gazdag. A térség múlt századi gazdasági erejéhez nagymértékben hozzájárult a bányászat, az ipari feldolgozó tevékenység. A régió mezőgazdasági adottságai az ország egészéhez viszonyítva jónak mondhatók, különösen kedvezőek a déli tájak a szőlő- és bortermelés szempontjából.

A régió közlekedési hálózata a főváros felé orientált. A közúthálózat fejlesztési hiátusai főként Tolna és Baranya megyéket sújtják. Egyedül a Balaton-part gyors kapcsolattartása biztosított mind Budapest, mind Horvátország felé.

A régió népesedési viszonyait a közepes termékenység, a magas halandóság és a viszonylag előrehaladott demográfiai öregedés jellemzi.

A 2001-es népszámlálási adatok szerint a természetes fogyás folyamatos és egyre nagyobb mértékű. Az élveszületések száma 1980 óta erőteljesen csökken, a halandóság mindvégig magas szinten stagnál. Az öregedési folyamatot jól jelzi, hogy a 60 évesek és idősebbek népességen belüli aránya 1980-ben 17,0% volt, 2001-ben pedig több mint 20%. Ugyanakkor a 14 év alattiak aránya 21,5%-ról közel 17%-ra csökkent. Összességében a dél-dunántúli régióban az országos átlagnál alacsonyabb az oktatásban érintett korcsoportok jelenléte, miként az élve születések száma is, mindez a viszonylag magas halálozási aránnyal és a népesség átlagosnál nagyobb öregedésével jár együtt. Ezek a tényezők a térség oktatási helyzetképét is más megvilágításba helyezik.

Az elvándorlások száma a dél-dunántúli régióban meghaladta az odavándorlóso-két, ebben Tolna és Somogy megye játssza a vezető szerepet. A régióból, de különö-

sen Tolnából elvándorlók korösszetételének és iskolai végzettségének elemzése azért érdemel említést, mert kimutatható az összefüggés a migráció motivációja és a felsorolt mutatók között. A népesség vándorlását több dolog befolyásolja, de legerősebben a gazdasági, a megélhetési tényezők, a munkavállalás és az iskoláztatás. Tolna megyében az utóbbi tényező az elmúlt években igen felerősödött, a középiskolai korosztályból 4 év alatt több mint 350 fiatal „tűnt” el, folytatta más megyében tanulmányait és a statisztikák szerint a megye felsőoktatási kínálatának szűkössége miatt máshol tanult tovább. A régión, a megyéken belül kisebb területi átrendeződés történt egyrészt a falvakból a városok irányába, másrészt a fejletlen területről a fejlettebbek felé, tovább gyengítve a hátrányos helyzetű térségek pozícióit.

Mindezek a folyamatok is szerepet játszottak abban, hogy a régió népessége az 1980-as 1.061 ezer főről 2001-re 992 368-ra csökkent.

A népesség iskolázottságát vizsgálva szembevetendő az analfabétáknak az országos átlaghoz viszonyított magas aránya (0,7%), ami elsősorban a roma lakosság jelenlétének köszönhető. Befejezett általános iskolai végzettséggel rendelkezik a megfelelő korú lakosság 87%-a, legalább középiskolai végzettsége van 33,7%-nak és felsőfokú diplomája a 25 éves és idősebb népesség 10%-nak. A megyék közül Baranyában a legkedvezőbb a lakosság iskolázottsága, ami a szélesebb körű közép- és felsőfokú oktatási intézményhálózattal van összefüggésben.

A Dél-Dunántúl népességének gazdasági aktivitását és a gazdaság jelenlegi fejlettségét jól jellemzi, hogy a munkanélküliség – természetesen jelentős kistérségi eltérésekkel – jóval az országos átlagot meghaladó, 11% feletti. A foglalkoztatottak nagy szektorok szerinti megoszlását vizsgálva a régiók közül a mezőgazdaságban dolgozók aránya a dél-dunántúli régióban, különösen Tolna és Somogy megyében magas. Az ipari foglalkoztatottak aránya viszont éppen itt a legalacsonyabb, pedig a kilencvenes évek közepétől az iparban foglalkoztatottak száma a fejlettebb régiókban emelkedett.

Az egy főre jutó GDP, a külföldi beruházások, a vállalkozások számát tekintve a régió a három Dunától keletre fekvőhöz hasonlóan rossz helyzetben van. A gazdasági és foglalkoztatási mutatókat összegezve elmondható, hogy a dél-dunántúli régió sokszínű képet mutat, magában foglalja a dinamikusan fejlődő megyeszékhelyeket, az idegenforgalmi vonzerőt jelentő balatoni agglomerációt és a periférikus helyzetben levő határmenti területeket, az elmaradott térségeket, valamint a stagnáló agrár-perifériákat is.

A Dél-Dunántúl Magyarország legalacsonyabb népsűrűségű tervezési-statisztikai régiója, mintegy 70 fő/km² értékkel. Ezzel szemben a településsűrűség értéke regionális szinten is viszonylag magas (4,5 település/100km²), Baranya megyében pedig kiugrónak mondható. A Dél-Dunántúl településszerkezetére a közép- városok hiánya, az aprófalvas szerkezet jellemző. A települések magas száma igen előnytelen struktúrát takar: a régióban több mint 320 település lélekszáma nem éri el az 500 főt (ezeknek mintegy kétharmada Baranyában található). A városok közül kiemelkedik mind lélekszámát, mind gazdasági kulturális jelentőségét tekintve Pécs és a régiós társközpont szerepére vágyó Kaposvár. A többi város hajdani mezővárosból, illetve nagyközségből jutott mostani rangjára. Vonzáskörzetük jóval kisebb kiterjedésű, mint a két központé és városi szerepkörük bővülése is lassúbb folyamat. A jelenlegi városhálózathoz 32 város tartozik, köszönhetően a kilencvenes évek nagy várossá nyilvánítási hullámának. De még így is találkozunk városhiányos térségekkel Tolna középső részén, a Zselicségben és a Somogyi-dombvidéken. (KSH

Magyarország régiói, 1998). A falvak mérete délről északra haladva koncentrikusan nő, az aprófalvakban gazdag Baranya községeinek kétharmada 500 fő alatti törpefalvú, rossz megközelíthetőséggel, előregedő és lassan elnéptelenedő lakossággal.

A régió oktatási helyzetképe

Az alapfokú oktatás jellemzői

Az alapfokú oktatás helyzetét alapvetően meghatározzák a régió népesség- és településföldrajzi, valamint demográfiai adottságai. A már említett törpefalvakra többnyire a rossz demográfiai helyzet, az előregedő népesség a jellemző, ezért sok esetben egyszerűen nem születik annyi gyerek, amely lehetővé tenné önálló iskolák fenntartását. Így az önkormányzatok kénytelenek más településekkel együttműködve eleget tenni a törvény által rájuk rótt alapfokú ellátási kötelezettségüknek. Az eredmény: a régió 600-nál is több községi jogállású települése mintegy 270 iskolát tart fenn. Baranyában nagyjából minden harmadik, Somogyban és Tolnában minden második önkormányzatra „jut” egy iskola. Az iskolahálózat szétaprózottsága tehát kisebb mértékű, mint a településhálózaté. Ennek ellenére a régióra mindinkább a kisméretű iskolák a jellemzőek.

Az általános iskolákra vonatkozó mutatók is csak a korábbi állításokat támasztják alá: az egy osztályra és az egy pedagógusra jutó gyermekek száma egyaránt a legalacsonyabbak között van az országban. A régióban minden ötödik általános iskola részben osztott, vagy osztatlan formában működik, az iskolák egynegyede pedig csak alsó, vagy csak felső tagozatot tart fenn. A Dél-Dunántúl adataihoz leginkább hasonlítanak a Nyugat-Dunántúl és Észak-Magyarország esetében találunk. Ezek a térségek társadalmi-gazdasági fejlettség tekintetében mind a Dél-Dunántúltól, mind egymástól jelentősen különböznek, településhálózatuk viszont hasonló képet mutat.

A kilencvenes években ellentétes és egymástól eltérő gyökerű hatások alakították az iskolák számának változását. Egyik oldalon a csökkenő gyereklétszámok és a beszűkülő finanszírozási lehetőségek a városi önkormányzatokat több esetben iskolák összevonására, bezárására kényszerítették. Másrészt az oktatással szembeni differenciáltabb társadalmi igények, az önkormányzati szférán kívüli iskolafenntartók megjelenése számos új létesítményt hívott életre. Ezeknek a hatásoknak az eredményeként a régióban 2000-ben 14-gyel több általános iskola működött, mint 1990-ben. Hasonló irányú és arányú változásokat tapasztalhatunk kettő (Észak-Magyarország és a Dél-Alföld) kivételével valamennyi magyarországi régióban. Az iskolák döntő hányadát (a Dél-Dunántúlon 92%-át) a települési önkormányzatok működtetik.

A régió másik, oktatási szempontból kiemelendő népességföldrajzi sajátossága a különböző nemzetiségek magyarországi viszonylatban magas arányú jelenléte. Baranya és Tolna megyékben a német, illetve Baranyában a horvát nemzetiség identitásának megőrzésében játszanak jelentős szerepet a kisebb településeken és a városokban egyaránt működő, a nemzetiségek nyelvét és kulturális örökségét ápoló iskolák. A továbbbővülő kulturális hagyományok miatt a kötelező nyelvoktatásban részt vevő tanulóknak mintegy kétharmada a német nyelvet választja.

A középfokú oktatás jellemzői:

Az elmúlt évtized – mint az élet számos más területén – a középfokú oktatásban is gyökeres változásokat hozott. A társadalmi-gazdasági átalakulás nem hagyta, nem is hagyhatta érintetlenül a középfokú oktatást. A középiskolai expanzió oktatási szakemberek szerint egyszerre jelentheti a középiskolai képzésbe lépők és a bennlévők számának emelkedését, valamint a végzettséget szerzettek arányának növekedését. A szakmunkás és szakiskolai képzések visszaszorultak, helyüket elsősorban a versenyképes szakmákat, tudást kínáló szakközépiskolák vették át. Ezzel párhuzamosan megfigyelhető a gimnáziumok lassú, de folyamatos térnyerése.

Az országos folyamatok a régióban is érvényesülnek. Míg a középiskolák száma 38%-kal növekedett, addig a hagyományos szakiskoláké ugyanennyivel csökkent. A régió szakközépiskolái is törekсенek az OKJ-képzések indítására, hiszen ezek jelenthetik a versenyképes tudás elsajátításának lehetőségét.

A középiskolák számát illetve a középiskolás diákok számát tekintve a dél-dunántúli régió az országos (vidéki) átlagot képviseli.

A fenti adatoknál többet mond, ha az egy pedagógusra, illetve osztályteremre jutó diákok számát vizsgáljuk meg régiók és iskolatípusok szerint, megállapítható, hogy a dél-dunántúli régió mind a pedagógusok, mind a tantermek tekintetében az országos átlagnál jobban áll.

Részletesebb jellemzést ad a régió középiskoláiról, ha szemügyre vesszük a legfontosabb, legversenyképesebb, illetve a régió középfokú oktatásában legmeghatározóbb képzési profilokat. A régiós intézmények oktatási arculata széleskörű, szinte minden típusú képzés megtalálható benne. Ezek közül is kiemelkednek számukban és jelentőségükben a régiós adottságokhoz, történelmi, társadalmi hagyományokhoz igazodó képzések. Szakmát adó képzéseknél ilyenek a vendéglátási, az idegenforgalmi, az élelmiszeripari és az agrár jellegűek; gimnáziumoknál pedig a nyelvi-nemzetiségi jellegű oktatási profilok. Természetesen az új társadalmi-gazdasági kihívásokra adott válaszként itt is előretörték a „sikerképzések”, a számítástechnika-informatika, a nyelvi képzések, a közgazdasági profilú oktatás, valamint a környezetvédelmi irányultságú képzés. Ezek jelentősége a tanulóknak nyújtott versenyképes tudás mellett abban rejlik, hogy nagymértékben hozzájárulhatnak a térség gazdasági szerkezetváltásához. A nyelvi oktatás, a versenyképes szakmákat adó, valamint a régió gazdasági adottságainak megfelelő képzések elősegíthetik az országos átlagtól elmaradt dél-dunántúli régió gazdasági fejlődését.

1. táblázat Néhány, a régióban fontos képzési profil száma és aránya a középiskolákban

	Gimnázium		Szakközépiskola és Szakiskola		Összesen	
	db	%	db	%	db	%
Oktatási profil/OKJ szakképzés						
Számítástechnika/Informatika	11	21,5	23	45,1	34	33,3
Nyelvi képzési profil	18	35,3	4	7,8	22	21,5
Közgazdaságtan	-	-	20	39,2	20	19,6
Környezetvédelem	-	-	6	11,7	6	5,8
Vendéglátás/Idegenforgalom	-	-	15	29,4	15	14,7
Élelmiszeripari	-	-	11	21,5	11	10,7
Agrár	-	-	19	37,2	19	18,6

Forrás: KSH, OM Statisztika, saját számítás

Sajnálatos módon a Dél-Dunántúl két megyéjében, Tolna, Somogy megyékben nem csökkent az átlagos mértékben a szakképző intézményekben tanulók száma. Az országos átlaghoz képest azonban még így is magas a résztvevők száma, holott ezeket a térségeket sújtotta a legjobban a gazdasági szerkezet átalakulása, és ebből a helyzetből napjainkra sem tudtak még talpra állni. Egyébként ezekben a megyékben alakult át a legkevésbé a szakképző intézmények szerkezete, a megszűnt intézményeket nem váltotta fel érettségire épülő szakközépiskolai képzés. Tolna megyei középfokú oktatási vizsgálatainkból jól látható, hogy a szakképzést illetően bizonyos szakmákban túlképzés folyik – pl. az építőipari és a ruhaipari szakmákban az országos átlaghoz, sőt, a munkaerőpiaci viszonyokhoz képest is. Érdekes a kereskedelmi, élelmiszeripari és vendéglátóipari profil hátránya a többi megyéhez viszonyítva. A szakmunkásképzés helyi sajátossága, hogy a képzési helyek felében legalább három, vagy négy profil szakmái vannak jelen. Ez felveti a képzés minőségének és gazdaságosságának kérdését.

A megyei szakközépiskolai kínálatban a térség agrár jellegéből fakadóan még mindig magas a mezőgazdasági képzés aránya. Ennek ellentmond a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának radikális csökkenése. A képzési profil fenntartása nem lenne probléma, ha sikerülne annak tartalmát modernizálni, a kompetencia alapú képzés elvárásai alapján átalakítani.

A fenti, országos viszonylatban is elterjedt középiskolai képzési profilok mellett a régió rendelkezik néhány sajátos, esetenként egyedülálló képzési formával is. Ilyenek a nemzetiségi képzések (német, horvát), a kéttannyelvű oktatási formák (angol, német, olasz, spanyol stb.), valamint az országban egyedülálló pécsi Gandhi Gimnázium. Ez az intézmény célul tűzte ki a roma értelmiségi réteg szélesítését, a roma kultúra és identitás ápolását.

A régió középiskolái – kevés kivételtől eltekintve – városi jogállású településeken találhatók. A középiskolák léte a kisvárosokban szinte presztízskérdéssé vált, a tényleges városi funkció egyik bizonyítékaként kezelik. Ez érthető is, hiszen a regionális identitás kialakításában egy kisvárosi középiskolának nagy szerepe lehet. A nagyobb városokban (elsősorban megyeszékhelyeken) a középfokú oktatási kínálat egyre szélesedik, mind többféle képzési formát kínálnak az iskolák, emellett a kereslet a társadalom részéről diverzifikáltabb és sokkal igényesebb.

A régióból Baranya megye középfokú képzési kínálatának sokszínűségével és a gazdasági, munkaerőpiaci viszonyokhoz történő jobb alkalmazkodásával emelkedik ki. A másik két megyét tekintve Tolna hátrányos helyzete a középfokú oktatásban érintett korcsoport magasabb arányú elvándorlása, korszerűtlenebb szerkezetű szakképző rendszere miatt feltűnő.

Felsőfokú oktatás jellemzői

A rendszerváltás után nem csak a közoktatás, hanem a felsőfokú oktatás is átalakult, mind szerkezetét, mind profilját, mind mennyiségi mutatóit tekintve. A középfokú oktatás általánossá válása mellett, a felsőfokú oktatás tömegesedését is megfigyelhetjük. A felsőfokú végzettség megszerzésére irányuló törekvésben döntő szerepet játszik az éles (és a rendszerváltás előtt nem létező) munkaerőpiaci verseny is. Ebbe a folyamatba illik a felnőttképzés tömegesedése is.

A másik nagy változás elsősorban a felsőoktatási intézmények szervezeti felépítésében ment végbe. Az állami egyetem mellett több egyházi, magán és alapítványi felsőoktatási intézmény jött létre. Az egyetemi integrációs folyamatok következ-

tében pedig nagy összetett felsőoktatási centrumok jöttek létre, megszüntetve ezzel több korábbi intézmény önállóságát.

A Dél-Dunántúli régióban három felsőfokú oktatási intézmény székhelye található. Ezek a Pécsi Tudományegyetem, a Kaposvári Egyetem, valamint a Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola. Ezek közül azonban csak a PTE tartozik az ország nagyobb és népszerűbb felsőoktatási intézményeinek körébe.

2. táblázat A legnépszerűbb magyarországi felsőoktatási intézmények (az első helyre beadott jelentkezési lapok alapján)

2003. (2002.)	Intézmény	Jelentkezők száma (fő) 2003. (2002.)
1. (1.)	Eötvös Loránd Tudományegyetem	17720 (17342)
2. (4.)	Pécsi Tudományegyetem	11734 (10569)
3. (5.)	Szegedi Tudományegyetem	11559 (10182)
4. (6.)	Budapesti Gazdasági Főiskola	11473 (8867)
5. (2.)	Szent István Egyetem	10079 (11655)
6. (3.)	Debreceni Egyetem	9296 (10991)
7. (7.)	Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem	7510 (7105)
8. (9.)	Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egye- tem	6097 (5461)
9. (10.)	Budapesti Műszaki Főiskola	5120 (5206)
10. (11.)	Miskolci Egyetem	5080 (5189)
11. (8.)	Nyíregyházi Főiskola	4746 (5812)
12. (13.)	Nyugat-Magyarországi Egyetem	4709 (4503)
13. (17.)	Semmelweis Egyetem	4262 (3929)
14. (12.)	Eszterházy Károly Főiskola	3821 (4510)
15. (14.)	Széchenyi István Egyetem	3489 (4220)

Forrás: www.om.hu

1. táblázat: A régió felsőoktatási intézményeinek alapadatai (2001/2002)

	Hallgatói létszám	Oktatói létszám	Hallga- tó/oktató
Pécsi Tudományegyetem	27013	2243	12,0
Kaposvári Egyetem	3071	224	13,7
Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola	107	24	4,4
Összesen	30191	2491	12,1

Forrás: Oktatási Évkönyv 2001/2002. OM, Bp. 2002

A Pécsi Tudományegyetem 10 karán több mint 25000 hallgató tanul, dolgozóinak száma meghaladja az ötezret. A karok számából is látszik, hogy az intézmény tevékenysége szinte a teljes felsőoktatási spektrumot felöleli. Az egyetemen, jogi, egészségügyi, gazdasági, természettudományi, bölcsész, műszaki, művészeti, pedagógiai, felnőttoktatási képzések folynak. A választható szakok, specializációk száma több száz, melyek a hagyományos képzési formák megőrzésével párhuzamosan, és dinamikusan változnak, igazodva a társadalmi, gazdasági igényekhez.

A PTE a város, a régió és az ország oktatási-kutatási rendszerében előkelő helyet foglal el. Ezek mind arra predesztinálják az egyetemet, hogy az ország társadalmi-gazdasági fejlődésében fontos szerepet játsszon.

4. táblázat: A PTE-re jelentkezők száma és aránya régiók szerint 2003-ban

Régió	Jelentkezők száma	%
Központi	1286	12,8
Közép-Dunántúl	974	9,7
Nyugat-Dunántúl	1360	13,5
Dél-Dunántúl	4726	47,0
Észak-Magyarország	287	2,9
Észak-Alföld	341	3,4
Dél-Alföld	831	8,3
Válaszhiány	256	2,5
Összesen	10061	100,0

Forrás: www.om.hu (csak az egyetem Pécsen működő szervezeti egységeire vonatkoztatva).

Az 5. táblázatból kitűnik, hogy az egyes karok népszerűsége az ország különböző területeiről érkezett jelentkezők körében más és más. A Bölcsészettudományi Kar mindhárom területi kategóriában keresett volt. A távolabbról érkezők a Művészeti - és az Egészségügyi Főiskolai Kart részesítették előnyben. A régióból érkező jelentkezők számára a BTK mellett a Természettudományi Kar és a Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet volt népszerűbb az átlagnál.

5. táblázat: A PTE-re jelentkezők száma és aránya karok szerint

	Pécsi kistérség		Dél-Dunántúli régió		Többi országrész	
	Jelentkezők száma (fő)	%	Jelentkezők száma (fő)	%	Jelentkezők száma (fő)	%
PTE-ÁJK	194	10,1	339	12,1	552	10,8
PTE-BTK	453	23,5	715	25,5	1041	20,3
PTE-KTK	180	9,4	196	7,0	410	8,0
PTE-PMMFK	283	14,7	431	15,4	691	13,5
PTE-TTK	215	11,2	391	14,0	485	9,5
PTE-ÁOK	56	2,9	84	3,0	184	3,6
PTE-EFK	238	12,4	352	12,6	888	17,3
PTE-MK	29	1,5	25	0,9	128	2,5
PTE-FEEFI	276	14,4	269	9,6	743	14,5
Összesen	1924	100,0	2802	100,0	5122	100,0

Forrás: www.om.hu

A másik két felsőoktatási intézmény -a Kaposvári Egyetem, és a pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola hallgató létszáma és képzési kínálata és térségformáló szerepe is kisebb a PTE-hez képest (3. táblázat).

Vizsgálataink alapján megállapítható, hogy a régiók oktatási intézményrendszerét és annak átalakulását döntően az adott térség fejlettségi állapota és tradíciói befolyásolják. Ez utóbbi fontosságát azért is hangsúlyozzuk, mert a jelenlegi helyzetet nemcsak az elmúlt tíz év változásai, hanem a magyar gazdasági társadalmi, kulturális fejlődés több évszázadra visszanyúló sajátosságai határozzák meg. Egy adott térség fejlettségi szintje a gazdasági mutatókban mérhető fejlettségen túl feltételezi a magasabb iskolázottsági szint meglétét, a korszerű infrastruktúra kiépítettségét és a modernizált településrendszert. A Dél-Dunántúl a gazdasági mutatók alapján a stagnáló térségek közé tartozik. Az infrastrukturális beruházások és a külföldi tőke előfordulása a régióban még kevésbé érezhető.

Kutatásunk egyik konklúziója, hogy egy-egy regionális centrum, mint például Pécs, ha az elmúlt évtizedben gazdasága válsághelyzetbe is került, de egyetemi központként, sokszínűbb képzési kínálattal, fejlett középiskolai hálózattal rendelkezik, akkor a tudásra épülő ágazatok fejlesztésével reményt láthat a kitöréshez. Ugyanakkor vizsgálati eredményeink azt is jól példázzák, hogy a magas iskolázottság és az ehhez kapcsolódó jól kiépített közép- és felsőfokú oktatási intézményhálózat meglete nem elegendő térségformáló erő. A további fejlődéshez és a válságból való kilábalásához elengedhetetlen az alpinfrastruktúra fejlesztése, így válhat vonzóvá a régióban akkumulálódott humántőke a beruházók számára.



Varga Beáta: Vegetáció

BENE ADRIÁN

A magyar Sartre-recepció torzulásának ideológiai gyökerei

Cikkemben a kánonképződés folyamatának ideológiai meghatározottságára szeretnék rámutatni. Erre jó alkalmat kínál Jean-Paul Sartre, francia gondolkodó és író, életműve magyar recepciója sajátosságainak vizsgálata. Ezeket a sajátosságokat az alábbiakban én torzításként, az államszocialista berendezkedés kultúrpolitikájának egyenes következményeként értelmezem. Az állampolgárainak életét és gondolkodását minél teljesebb mértékben befolyásolni kívánó ideológia, Marx, Engels és Lenin nézeteinek vulgarizált, hatalmi eszközzé korcsosított változata szükségképp olyan kanonizációs mechanizmust eredményez, amelyben bármely szerző és életműve irányatosan interpretálandó és szelektálandó. Ez könnyen fajult a cenzúra révén kirekesztéssé, burzsoá reakciósként való megbélyegzéssé.

Mint látni fogjuk, ez Sartre és életműve esetében egyértelműen tetten érhető. Olyannyira, hogy a politikai rendszerváltozás óta eltelt évek során sem igazodott ki néhány ferdtetés; a mai Sartre-képre rányomja bélyegét a korábbi ideológia. Ez nem jelenti azt, hogy egyáltalán nem történtek kísérletek Sartre kánonban elfoglalt helyének újragondolására, de a jellemzőbb felfogás szerint olyan szálla, amelyet el kell távolítani. Én azonban nem hiszem, hogy Sartre művét, akár csak részben is, feledésre kellene ítélnünk. Egy, magát felelősnek és lehetőleg szabadnak tartó, értelmezői közösség semmiképp nem engedheti ezt meg. Kiváltképp azért nem, mert úgy tűnik, az a paradoxális helyzet állt elő, hogy Sartre-t azért fenyegeti a feledés veszélye, mert baloldalisága miatt egy kalap alá veszik az őt élesen támadó kommunista pártideológia művelőivel.

Ma Magyarországon ismerői Sartre-t mint filozófust az egzisztencializmus és a fenomenológia gondolkörében helyezik el, tekintettel mestereire, Heideggerre és Husserlre. Baloldali elkötelezettsége, amely idős korában anarchizmusba hajlik, ismertebb, mint filozófiai szakmunkái. Műveinek jelentős része magyarul kiadatlan; 1943-as főművének, *A lét és a semminek*, teljes fordítása jelenleg készül. Az elmúlt évtizedek Sartre-értelmezésének ideológiai előfeltevései miatt a mai napig sem alakult ki hű kép a huszadik század egyik legnagyobb gondolkodójáról. Ez legpontosabban a szubjektivistaként elmarasztalt gondolkodói pálya vizsgálatakor tűnik fel.

Sartre gondolkodására meghatározó hatást gyakorolt az Edmund Husserl és Martin Heidegger nevével fémjelzett fenomenológia. Az alábbiakban röviden ismertetem ezen gondolatrendszer néhány alaptételét. Fontos kategória a minden transzcendenst érintő fenomenológiai redukció (ἐποχή), zárójelezés, amelynek útján a megismerő én eljuthat a tiszta fenoménekhez. (A világot felfoghatjuk tényekként, vagy lényegekként – előbbi a természetes-reális beállítódás, ez jellemzi a ténytudományokat és a mindennapi felfogást, melyek a világ tételezéséből indulnak ki; ezt függeszti fel és jut el a transzcendenciától az immanenciáig a fenomenológia mint lényegtudomány. Ennek feltétele az intellektuális beállítódás, a lényeglátás mint tapasztalat.) A

transzcendentális fenomenológia a világ tényeit intencionálisként, az énnel való vonatkozásban vizsgálja: a dolgok mindig viszonyban vannak velem, és a tudat maga ez a viszonyulás, ezen viszonyulások összessége. Ennek megfelelően nincs egy, a tudati világon kívüli objektív világ: ez felesleges megkettőzés lenne. Ez a gondolat jelenik meg Sartre *A lét és a semmi* című művének Bevezetésének első soraiban: „A modern gondolkodás jelentős haladást hajtott végre, mikor a létezőt a megjelenések azon sorára redukálta, amely azt megmutatja. Ezzel a dualizmus bizonyos fajtáit kívánta felszámolni, amelyek a filozófiában zavart okoztak s azokat a fenomén monizmusával felcserélni.”¹ A transzcendentális én a világ folyamatos megélésében állandó tudatfolyamot alkot, amely intencionális aktusok összessége – ezek leírása a fenomenológia feladata. Van azonban egy fontos különbség Husserl és Sartre irányultsága között, amint azt Hyppolite írja: „Husserl terve sokkal inkább egy tiszta elmélet felfedezése, egy autentikus filozófiáé mint az értelem megragadása, mintsem az emberi létező sorsaként felfogott radikális szabadság leleplezése. (...) A »fenomenológiai redukció« Sartre-nál nem ugyanazt jelenti, mint Husserl-nél, nem fed fel egy, a világot láttató és megvilágító és ezáltal azt nyújtó *cogitot*, felfedi azonban a világot, amelyben mint szabadság létezünk, amelyről nem mondhatunk le, amely elől nem menekülhetünk el, semmilyen ürüggyel.”²

Sartre tehát átvette az intencionalitás gondolatát szembeszegezve azt az elmaradottnak ítélt francia akadémiai filozófiával, *A husserli fenomenológia egyik alapvető gondolata: az intencionalitás*³ című rövid írásában: „A tudat és a világ egyszerre adottak: a világ, minthogy lényegénél fogva tudaton kívüli, lényegénél fogva a tudatra vonatkozik. (...) Azt a szükségességet, hogy a tudat mint valami önmagán kívülinek a tudata létezzen, Husserl »intencionalitásnak« nevezi.”⁴ Mint látni fogjuk, a magyar fogadtatás számot vet ugyan Sartre fenomenológiai alapállásával, azonban az ellene megfogalmazott kritikákból kitűnik, hogy a szerzők sokszor nincsenek tisztában alapvető fenomenológiai tételekkel, ennek következtében hajlamosak félreérteni Sartre írásait, kritikájuk pedig szófacsarássá silányodik.

A magyar recepció alaphangját Lukács György adta meg. *A polgári filozófia válsága* című tanulmánygyűjteményében található írása véleményem szerint filozófushoz nem méltó, csupán ideológusi erényeket csillogtat. Abba a hibába esik, amellyel éppen az általa kritizált Sartre-t vádolja, szerintem nem kellő alappal: nem érvek szembesítéséből von le következtetéseket, sokkal inkább kész véleményének szolgálatába állítja érveit. A könyvben szereplő, *Az existencializmus* című írásban a tárgyalt „reakciós” filozófiai irányzat – ami egyébként nem annyira irányzat, mint

¹ Seregi Tamás kéziratos fordítása. Eredetiben: „La pensée moderne a réalisé un progrès considérable en réduisant l'existant à la série des apparitions qui le manifestent. On visait par là à supprimer un certain nombre de dualismes qui embarrassaient la philosophie et à les remplacer par le monisme du phénomène.” (*L'être et le néant - Essai d'ontologie phénoménologique*, Paris: Librairie Gallimard, 1949 - Dix-neuvième édition)

² Jean Hyppolite: *Figures de la pensée philosophique, Tome II*. Quadrige/PUF, Paris, 1991., 54. o. „(...) le projet de Husserl est beaucoup plus la découverte d'une théorétique pure, d'une philosophie authentique comme appréhension de sens, qu'elle n'est le dévoilement d'une liberté radicale qui est ou serait le destin de la réalité humaine. (...) La »réduction phénoménologique« n'a pas chez lui [már mint Sartre-nál] la même signification que chez Husserl, elle ne dévoile pas un *cogito* qui donne le monde en le voyant et l'éclaire, mais elle dévoile par-delà le monde dans lequel nous sommes nous-mêmes une liberté à laquelle nous ne pouvons jamais renoncer, à laquelle nous ne pouvons pas échapper en dépit de tous nos subterfuges.”

³ Gond 10., 155-157. o.

⁴ i.m. 156. o.

egyfajta megközelítésmód – egyik képviselőjeként kerül szóba Sartre és szabadság-elmélete. „Az egzisztencializmus nemcsak a halál, hanem egyidejűleg az abszolút szabadság filozófiája is. Ez egyik legfontosabb alapja főleg a Sartre-féle egzisztencializmus népszerűségének és ebben rejlik – bár első látásra paradox módon az egzisztencializmus mai hatásának reakciós oldala.”⁵

Lukács szerint Sartre filozófiai főművének, *A lét és a semminek* keletkezése idején a szabadság utáni vágy a fasizmussal szemben álló korhangulatként terjedt el. Ennek lett volna köszönhető az egzisztencializmusnak („mint egy koráramlat adekvát filozófiája”) elterjedése. Eme vágyban a szabadság pusztán elvont, differenciált „mítosz”: „Sartre szabadságfogalma a lehető legelvontabb.”⁶ Ezután ismerteti Lukács, igencsak vázlatosan, Sartre szabadságfelfogását, erkölcsi relativizmusként ítélve meg azt. „A választás, a szabadság lényege nála abban áll, hogy az ember önmagát – mint még nem létezőt, mint elvileg megismerhetetlent – választja; az állandó veszély, amellyel ez jár, abban áll, hogy mások leszünk, mint amik vagyunk. És itt semmiféle morális tartalom vagy forma nem lehet iránytű, zsinórmérték.”⁷ – írja Lukács. Számomra nem világos, mit ért annak veszélye alatt, hogy mások leszünk, mint amik vagyunk, tekintve, hogy Sartre tárgyat és tudatot megkülönböztetve, előbbi úgy határozza meg, mint ami „az, ami”, a tudat viszont „nem az, ami és az, ami nem”: utóbbinak ez transzcendentális és egyben ontológiai jellemzője, ez teszi lehetővé a semmitést. „Ez a sartre-i szabadság teljesen irracionálissá, ellenőrizhetetlenné, önkényessé válik.”⁸ – teszi hozzá, rámutatva saját szabadságfelfogásának abszurd voltára.

Ennél is súlyosabb félreértés, ha nem félremagyarázás, miszerint: „Elveti a szabad választás összefüggését az ember multjával [sic], vagyis az egyéniség folytonosságának következetességének elvét.”⁹ Ez már szarvashiba a javából. Ha Lukács csak *A lét és a semmit* és az *Exisztencializmust* olvasta is – márpedig ez valószínű –, akkor sem igazolható a fenti következtetés. Elég, ha elolvassuk *Az ego transzcendenciáját*.

Véleménye alátámasztására Lukács azt hozza fel, hogy Sartre még a kanti kategorikus imperatívuszt is elveti, de aztán mégis megalkuszik a közvéleménnyel, és kitarat emellett az *Exisztencializmus* című pamfletben, ahol kifejti: „És a szabadságot akarva rájövünk, hogy az teljes mértékben embertársaink szabadságától függ és hogy az ő szabadságuknak a mienk a feltétele. (...) az én szabadságommal együtt a többiek szabadságát is kell akarnom, és saját szabadságomat csak a többiekével együtt tűzhetem ki célul magam elé.”¹⁰ Lukács kifogása: „Ez igen szépen hangzik. De ez Sartre-nál csupán eklektikus beépítése a felvilágosodás és a kanti filozófia erkölcsi elveinek az egzisztencializmusba. (...) Sartre-nál ez az általánosítás [ti. a szubjektív idealizmus moráljának formai általánosítása] már csak azért is eklektikus kompromisszum a régihez ragaszkodó filozófiai követelménnyel, mert a szabadságfogalom ilyen objektíválása szöges ellentétben áll minden ontológiai megállapításával.”¹¹

⁵ Lukács György: *Az egzisztencializmus* in: *A polgári filozófia válsága*. Hungária, 1949. (2. , bővített kiadás), 142.o.

⁶ i.m. 143.o.

⁷ i.m. 144.o.

⁸ uo.

⁹ uo.

¹⁰ Jean-Paul Sartre: *Exisztencializmus*. (ford.: Csatlós János) Hatágú Síp Alapítvány, 1991. Reprint, eredeti: Studio, 1947., 76.o.

¹¹ Lukács i.m. 145.o.

Éppen Lukács, a kiugrott neokantiánusból lett pártideológus, vindikálja tehát a jogot magának arra, hogy eldöntse, mit gondolhat egy filozófus, ha következetes akar lenni magához, illetve inkább ahhoz, ahogyan Lukács olvassa egy korábbi művét. Lukács itt összemosza a háború alatt írt, 1943-ban megjelentetett *A lét és a semmit* egy későbbi, az interszubjektivitással kapcsolatban már más, egyszerre kantianusabb és baloldali, nézeteket tükröző írással, az *Exisztencializmussal*. A két mű között, amelyeknek keletkezését több év választja el egymástól: „Az ellentmondás nyilvánvaló”.¹² Nos, egy művön belül jogosan várunk el következetességet, egy életművön belül azonban legfeljebb akkor, ha magunkévá tesszük a szellemtörténeti iskola tanait – márpedig Diltheyt mint irracionalistát Lukács elítéli. Érvelése tehát kevésbé vall filozófusra, én legalábbis a preconcepciókat nem tartom érvalapnak.

Lukács így folytatja: „Hacsak annyit jelentene, hogy Sartre a népszerűség, a tan elterjesztése kedvéért némi vizet, talán sokat is tölt az egzisztencializmus borába, nem volna érdemes erre a tényre sok szót vesztegetni; nem a mi feladatunk az egzisztencializmus »ortodoxiája« felett örködni. Ámde itt olyan ellentmondás került napfényre, mely magának az egzisztencialista koncepciónak leglényegével áll szoros összefüggésben. Az ontológiai szolipszizmusra és az irracionálisizmusra gondolok.”¹³ Tény, hogy erre Lukács gyakran gondolt, de talán nem mindig a megfelelő alkalmakkal; emlékeztetnék rá, hogy *Az ego transzcendenciája* lényegében a szolipszizmus lehetőségének kiküszöbölése, e tekintetben Husserl kiigazítása. Ennek velejárója a szűklátókörű materializmus elvetése, szigorúan racionális – Descartes-tól ezt bajos elvitatni – alapról, ahogy az a Lukács által is ismert *Exisztencializmusban* is egyértelműen megjelenik. Az idevágó részt érdemesnek tartom teljes terjedelmében ideidézni: „Minden materializmusnak az az eredménye, hogy az embereket önmagukat is tárgyaknak, azaz meghatározott kölcsönhatások összességének tekinti, amely semmiben sem különbözik egy asztalt, egy széket, vagy követ alkotó sajátságok és jelenségek szövedékétől. Mi az emberi szférát éppen az anyagi szférától különálló értékek szövedékében akarjuk megállapítani. De a szubjektivitás, amelyhez így mint igazsághoz eljutunk, nem szigorúan individuális szubjektivitás, mert kimutattuk, hogy a COGITO-ban az ember önmagán kívül embertársait is felfedezi.”¹⁴

„Sartre (...) tagadja a fejlődés szükségszerűségét, sőt magát a fejlődést is. (Még az egyéneknél is, hiszen leszakítja a döntés szituációját a múlttól); tagadja az egyén valóságos összefüggését a társadalommal; az embert környező dologi összefüggésekből külön »világot csinál« (...).”¹⁵ – olvashatjuk továbbá. Az állítás első része mai szemmel nem tűnik igazi adunak, de a korabeli dogmatikus hegelianus materializmus nem tűrte a másságot: mint a fenti idézetből is kiérezhető, botrányosnak tartotta azt. Máskülönben Sartre sokat merített a köztudottan evolucionista alapállású amerikai pragmatizmusból, Emersontól legalábbis Jamesig, de Alexandre Kojève tanításain keresztül Hegel tanaiból is. Az egzisztencializmus „optimista-tan”¹⁶-volta nehezen lenne értelmezhető némi fejlődésbe vetett hit nélkül. A lukácsi állítás második fele pedig nem vehető komolyan, tudván, hogy már az *Exisztencializmus* ismertetésében vettetett papírra. Sartre ekkoriban ugyanis már egyértelműen a marxizmus

¹² uo.

¹³ uo.

¹⁴ Sartre i.m. 64.o.

¹⁵ Lukács i.m. 147.o.

¹⁶ Sartre i.m. 84.o.

társadalmisága felé tájékozódott, még ha nem is tudott azonosulni a kommunista pártnézetekkel.

Lukács kijelenti a minden determinációt tagadó, ennyiben nyilván mindennemű (párt)uralommal összeegyeztethetetlen, az egyéni felelősséget hangsúlyozó elmélet-ről: „Az ezen az alapon létrejövő – fatalisztikus, mechanikusan túlfeszített – szabadságfogalom önmagát semmisíti meg.” Ezután pedig Lukács érvelése semmisíti meg magát, megállapítva a kritizált sartre-i fogalomról, hogy „lényegében nem mond többet, mint amit Engels alkalmilag megállapított, hogy nincs olyan emberi ténykedés, amelyben az egyéni tudatnak közvetítő szerep ne jutna.”¹⁷ Vagy el kell vetnünk Engels-et is, vagy nem sikerült megcáfolni Sartre-t.

Lukács egész gondolatmenetének célzatosságát mutatja a cikk konklúziója, amely szerintem önmagáért beszél. „A Sartre-féle szabadságfogalom gondolati csődjét azért kellett olyan élesen kidolgozni, mert éppen itt van a kulcsa e tan viharos hatásának bizonyos körökben. A szabadság, a felelősség elvének ilyen elvont és túlfeszített, teljesen üressé és irracionálissá vált koncepciója, a közélet, a társadalmi szempontok előkelő megvetése az egyén ontológiai integritásának védelmében első-sorban a sznobok részére egészíti ki magával ragadó módon a Nincsen mítosztát; mert az ő számukra a kegyetlenül szigorú elveknek a cinikus cselekvési lehetőségekkel, a morális nihilizmussal történő ilyen vegyülete szükségképpen felette vonzó kell hogy legyen. De azonfelül ez a szabadság elgondolás alkalmas arra is, hogy a mindig szélsőséges individualizmusra hajló értelmiség bizonyos része ideológiai alapot nyerjen a demokrácia kifejlesztésének, továbbépítésének elutasítására. Már eddig is akadtak bizonyos, magukat demokratáknak valló közírók, akik a feketézők, a szabotálók és a síboló tőkések jogait védték az egyéni szabadság nevében, sőt ezt az elvet arra is felhasználták, hogy a reakció, a fasizmus »szabadságának« elvét védelmezzék; már eddig is a felelősség volt a jelszó, amelynek nevében az új birtokosok földjének telekkönyvezését, a B-listázást előbb megakadályozni, majd visszacsinálni igyekeztek. Ezeknek is nagyon kapóra jön a Sartre elvont és túlfeszített szabadság- és felelősség-koncepciója.”¹⁸ Ezek az egyszerre háborzongató és nevet-séges pártszónoki tirádák határozták meg hosszú évtizedekre a magyarországi Sartre-recepció alapállását. Lukács írása már csak azért sem hiteles, mert az itt hangoztatott szolipszizmus- és társadalmiatlanság-vádnak ő maga mond ellent ugyan-ezen kötet másik írásában, *Az egzisztencialista etika zsákutcájában*. Itt a francia egzisztencializmus elismerten a „baloldali, haladó, a demokratikus és szocialista értelmiség filozófiája akar lenni”.¹⁹ Ezen belül Sartre – a lukácsi Schopenhauer-Nietzsche / Heidegger-Sartre analógia keretében értelmezve – „arra törekedett, hogy a magába zárkozó passzivitás bölceletéből, az objektív történelmietlenség vagy történelemellenesség, a társadalmi akozmizmus bölceletéből az aktivizmus bölceletét építse fel, egy történelmi, egy társadalmi bölceletet”.²⁰

A fent elemzett írást idézi Szabó Tibor²¹ is, a Sartre és Lukács közötti ellentétet vizsgáló írásában. Az olvasót ezután nem lepi meg annak leszögezése, hogy „Sartre és Lukács igen erőteljesen szembenálltak egymással elméleti téren. (...) Lukács

¹⁷ Lukács i.m. 147.o.

¹⁸ i.m. 147-148. o.

¹⁹ i.m. 153. o.

²⁰ i.m. 155. o.

²¹ Szabó Tibor: *Sartre és Lukács a szubjektum kérdéséről*, in: (Szabó Tibor szerk.): *Lukács és a modernitás. Lukács az európai gondolkodás történetében*. Szegedi Lukács Kör, Szeged, 1996., 107–121. o.

például *A polgári filozófia válsága* című 1949-ben megjelent könyvének két tanulmányában (...) is kifejezi szembenállását Sartre felfogásával, s ezt a negatív állásfoglalást tulajdonképpen élete végéig fenntartotta. Sartre pedig valahányszor csak alkalom nyílt rá, mindannyiszor bírálta Lukács »pánobjektivizmusát«. Ezt különösen a *Történelem és osztálytudat* című könyvében véli felfedezni.²² Szabó ennek analóg előképét látja Hegel és Kierkegaard vitájában. Eszerint Hegel és Marx nyomán Lukács az általánosból indult ki, miközben Kierkegaard-hoz és Heideggerhez hasonlóan Sartre a szingularitást tartotta meghatározónak. Ez a fajta szembeállítás – mint ahogyan minden mereven bináris oppozíció (ahogy Derrida nevezi) – vitatható, már csak azért is, mert Sartre Kojève-en keresztül legalább annyit merített Hegel bölcséletéből, mint amennyit Lukács. Ehhez járult a két baloldali filozófusnak a sztálinizmushoz fűződő ellentétes viszonyukból eredő politikai szembenállása – fűzi hozzá Szabó.

Ez a szembenállás érthető is munkásságuk első felének ismeretében, azonban a kései főműveik, a *Critique de la raison dialectique* és *A társadalmi lét ontológiája*, nézőpontjai jelentősen közeledtek egymáshoz. Szabó szerint „Sartre erőteljes lépést tesz a marxizmus irányába, Lukács pedig – s ez mindmáig nem kapott elegendő hangsúlyt – az egzisztencializmus irányába”.²³ Ez a – szintén nem vitán felül álló – tény azonban nem változtatott kettejük viszonyán, mivel „nem ismerik egymás késői munkásságát. Teljesen világos, hogy egy-egy kiragadott mű alapján mondanak véleményt a másik egész munkásságáról, Sartre a *Történelem és osztálytudat*, Lukács pedig a *Lét és semmi* [sic] alapján.” Tegyük hozzá: és az *Exisztencializmus* alapján. „Lukács tehát téved, amikor Sartre-ot szubjektivistának tartja, Sartre pedig akkor téved, amikor Lukácsot pánobjektivistának nevezi.” – vonja le végkövetkeztetését Szabó.

Érdekes ezzel kapcsolatban, hogy a fiatal Lukács még éppen „Kierkegaard példáján okuló esszéisztikus életet akart kiépíteni a maga számára”²⁴, egyenesen „rajongott Kierkegaard-ért”,²⁵ akinek Hegellel való szembenállása miatt „Lukácsban konfliktus jött létre”.²⁶ Hermann hangsúlyozza, hogy Lukács „gondolatköre nem szabadult meg a kierkegaardiánus kérdésföltevésektől (...), éppen úgy Marxot és Kierkegaard-t akarta egyeztetni, mint ahogyan Sartre vagy Merleau-Ponty, illetve Jaspers gondolatvilágában szintén az ilyen kierkegaardiánus tendenciák, valamint néhány Hegelből és Marxból származó gondolat egyeztetése adta az ideológiai alapot.”²⁷

Hermann is kitér az általam elemzett, az egzisztencializmust támadó Lukács-tanulmányokra, és megállapítja: „Az egzisztencializmus már heideggeri formájában is sokat merített a fiatal Lukácsból, a fiatal Lukács hatása Merleau-Ponty és Lucien Goldmann közvetítésével nem csekély mértékű volt a francia egzisztencialistákra sem. Lukács azonban az egzisztencializmus esetében is abból a koncepcióból indul ki, mely szerint minden irracionalista polgári irányzat szükségképpen a faszizmus kitermelője volt, illetve a reakciós eszmék szükségképpen továbbhordozója.”²⁸ Ezt

²² i.m. 108. o.

²³ i.m. 109. o.

²⁴ Hermann István: *Lukács György élete*. Corvina, Bp., 1985., 29. o.

²⁵ i.m. 62. o.

²⁶ vö. i.m. 81. o.

²⁷ i.m. 97. o.

²⁸ i.m. 168. o.

Hermann sem fogadhatja el, igazságtalannak érzi a bírálatot: „Itt nyilvánvalóan az ideológia győzedelmeskedett a realitáson.”²⁹ Vitamódszerét hamisnak ítéli.³⁰

Hermann még 1974-es könyvében is elfogadja azt, amit talán irracionálisizmus-dogmának nevezhetnénk, és amely központi szerepet játszott Sartre későbbi magyar recepciójában. „Az irracionálisizmus fejlődési útja vitathatatlanul a fasiszmushoz vezetett.”³¹ Azonban ő különbséget tesz a Heidegger-típusú és a Sartre-típusú között, finoman bírálva Lukácsot ennek elmulasztásáért. „Itt Lukácsot nyilván az a lendület viszi félre, melyet számára nagy felismerése kölcsönzött. Az irracionálisizmus ugyanis valóban gyökere a fasiszta ideológiának, azonban ebből nem következik az, hogy a modern polgári létalapon – egy ellentmondásos – antifasiszta tendenciájú irracionálisizmus ne jöhessen létre. Sartre-nál ez a folyamat elég világos.”³²

A következő idézet a mai, már Freudon iskolázott olvasó számára igen szórakoztató, eközben rávilágít Lukács Sartre-ral kapcsolatos attitűdjének motivációs bázisára is. „Lukács ebben az időben radikálisan a Szovjetunióhoz való viszonyt, tehát a meglévő szocializmushoz való viszonyt teszi filozófiailag lényeges ugróponttá. Sartre szubjektív szándékai azért nem érvényesülhetnek – objektíve –, mert a Szovjetunióban lezajlott fejlődés – mint perspektíva – hiányzik gondolatvilágából. Olyannyira így van ez Lukácsnál ekkor, hogy egy helyen azt mondja: aki a szocializmust szereti, de a Szovjetuniót elutasítja, ahhoz az anyához hasonlatos, aki állítólag égi az anyai szeretettől, de saját gyermekét nem gondolja, mivel annak nagy a füle.”³³

A magyar recepció másik alapfigurája Tordai, akinek Sartre-ral kapcsolatos munkássága a hatvanas évek folyamán egybeesik egyfajta szellemi nyitással, amely mai szemmel kevésbé tűnik jelentősnek, mint a kortársak számára, jelentősége azonban elvitathatatlan. Tordainak minden hiányossága ellenére elvülhetetlen érdemei vannak az akkoriban polgárinak nevezett kortárs filozófiai irányzatoknak és ezeken belül az egzisztencializmusnak a magyar olvasókkal való megismertetésében.

Az 1964-ben megjelent, Márkus Györggyel együtt jegyzett, *Irányzatok a mai polgári filozófiában*³⁴ című, ismeretterjesztő célú műben majdnem akkora terjedelemben foglalkozik Sartre-ral, mint az egész egzisztencializmussal. Elsősorban a főmű, *A lét és a semmi* alapján vizsgálja az egzisztencialistaként meghatározott életművet, kiemelve három problémakört: a lét és a semmi viszonyát; az egyén viszonyát a többi egyénhez; valamint a szabadságot mint az életmű központi kérdését.

Tordai a terminológiával kapcsolatban említést tesz a hegeli és heideggeri hatásról, a husserliről azonban csupán annyiban, hogy „Sartre maga elveti a látszat és a lényeg szétválasztását, s ebben a fenomenológia hatása is tükröződik.”³⁵ Nos, ebben kimondottan a fenomenológiai alapállás érhető tetten, amely szerint a fenomenon lényeg és megjelenés azonossága; nincsen holmi platóni-kanti módon egy fenomenális látszat mögötti noumenális lényeg-valóság.

Ateizmusáról szólva megteszi a különböző egzisztencialistaként számon tartott gondolkodók között azt a distinkciót, amelyet Lukács hajlamos volt elmulasztani.

²⁹ i.m. 169. o.

³⁰ i.m. 181. o.

³¹ Hermann István: *Lukács György gondolatvilága*. Magvető, Bp., 1974., 259. o.

³² i.m. 260-261. o.

³³ i.m. 261-262. o.

³⁴ Márkus György - Tordai Zádor: *Irányzatok a mai polgári filozófiában*. Gondolat, Bp., 1964.

³⁵ i.m. 83. o.

Tordai szerint Sartre-nál „nem jelentkezik az irracionálisnak és az agnoszticizmusnak az az összeolvadó köde, ami a jaspersi felfogást elborítja. (...) Sartre nézetei egészen más jellegű összképet mutatnak, mint amilyen a jaspersi vagy heideggeri egzisztenciál-filozófia.”³⁶ Ez persze nem zárja ki a sartre-i koncepcióval szembeni alapvető elvi kifogásokat, mint azt látni fogjuk.

Az első kifogás az önmagában létezőnek fordított en-soi meghatározását (az, ami) éri, mert eszerint a „dolog létében nincsenek objektíven különböző értékű lényegi és nem lényegi tulajdonságok”.³⁷ Ez az engelsi dialektikus materializmus alapján állva természetesen elfogadhatatlan, hiszen „világos, hogy Sartre kizárja az objektív világból a dialektika lehetőségét, sőt még a mozgás bármilyen formájának elfogadása is kétségesse válik”.³⁸ Ezt a szemléletet Tordai egyenesen metafizikainak minősíti, pontosan az anyag-szellem, lét-tudat azon avas bináris oppozícióinak keretei közt gondolkodva, amelyeknek felszámolása a fenomenológia fennlen hirdetett célja. Óhatatlanul felmerül a kérdés, vajon Tordai a *L'être et le néant* Bevezetését is elolvasta-e, amelynek első bekezdéseiben a fenomén monizmusa jegyében a „filozófiában zavart okozó” dualizmusok felszámolásáról esik szó?

Ide kívánczik egy rövid közbevetés a természet engelsi dialektikájáról, amely a keleti marxizmus alapján álló politikai berendezkedésű országokban Marx és Lenin tanaival együtt emelkedett az ideológia rangjára. Ez már azért is érdekes, mert Marx és Engels felfogása a dialektikáról nemigen illeszkednek. Lucien Sève rámutat azon nem elhanyagolható különbségre, hogy Marx „a dialektikát az elméleti gondolkodás módszereként tárgyalja; *A természet dialektikája* viszont úgy határozza meg, mint a természet, a társadalom és a gondolkodás »legáltalánosabb törvényeinek« tudományát (MEM 20. köt. 358. old.). Az 1857-es *Bevezetés*ben a dialektika alapvető kategóriái a konkrét és az elvont, a különös és az általános; *A természet dialektikájában* viszont az ellentmondás, a mennyiség és minőség, a tagadás tagadása. (...)»³⁹ A kettő összeegyeztetésének kísérlete volt a sztálini evolucionista szcientizmus, amely szerint „a dialektika éppen abban a mértékben válik objektív megalapozottságú »módszerré«, amilyen mértékben »tudományosan« tükrözi a valóságot.”⁴⁰ Ezt Sève a materialista dialektika karikatúrájának minősíti, amelyben „a dialektika szuper-természettudományként jelenik meg, amelynek »törvényei« előre leírják nekünk a dolgok globális menetét, bármilyenek legyenek is a körülmények”.⁴¹ Erről a „deduktív dogmatizmusról” kénytelen megállapítani, hogy „mindvégig Engels-idézetekre támaszkodik, miközben Marx neve meg sincs említve”.⁴² A szerző ezután bírálja a Kojève- és Sartre-féle idealista kritikákat, mégis egyetért velük a lényegben: a természet engelsi dialektikájának elvetésében. „Úgy tűnik, mintha a materializmus és a dialektika nem formálhatna jogot az általánosságnak ugyanarra a típusára. Az anyag kategóriájának, mint láttuk, egyetlen megkülönböztető tartalma az, hogy az objektív valóságot jelöli a maga legnagyobb általánosságában, teljesen elvonatkoztatva minden más meghatározottságától, annak az egynek a kivételével, hogy a tudaton kívül létezik. A dialektikus ellentmondással már nem ez a helyzet, mert definiálásához

³⁶ i.m. 84. o.

³⁷ i.m. 85. o.

³⁸ uo.

³⁹ Lucien Sève: *Bevezetés a marxista filozófiába*. Kossuth, Bp., 1984., 372. o.

⁴⁰ i.m. 373. o.

⁴¹ i.m. 374. o.

⁴² uo.

már számos más kategoriális meghatározottság szükséges: az egység és a minőség, az azonosság és a különbség, a tagadás, a mennyiség és a minőség stb.”⁴³ Végül Engels gondolatvilágának következetlenségét abban látja meg, hogy hol a szubjektív, hol az objektív idealizmus fonalát követi; szándéka szerint és általában az utóbbit: „a dolognak tulajdonítja a szellem mozgásának dialektikus jellegét”.⁴⁴ Szóval az idealisták által támadott materialista dialektika maga is idealista. Ezt az okfejtést Tordai sajnos nem ismerhette, pedig biztosan érdekes reakciót váltott volna ki benne.

A megvilágító erejűnek szánt kitérő után visszatérünk Tordai elemzéséhez. Lét és semmi viszonyát Tordai olyanformán problematizálja, hogy az *en-soi*-t az anyaggal, a *pour-soi*-t pedig a semmivel azonosítja. Ezután elképesztő naivitással leszögezi: „ha a semminek nem tulajdonítunk létet, akkor az nem létező és nem is mondhatunk róla semmit”.⁴⁵ Ha mégis mondunk róla valamit, akkor léttel ruházzuk fel, szubsztanciává tesszük – és pontosan ezt teszi, miközben Sartre-ról állítja ezt. Így jut arra a következtetésre, hogy így „megjelenik az anyagtól független lélek és szellem, és a koncepció dualizmusba fordul.” Sartre viszont nem beszél sem lélekről, sem szellemről, mivel az ember mint *pour-soi* itt transzcendentális énként fogandó fel. Arról nem beszélve, hogy a *pour-soi* nem azonos a semmivel, amely a léttel szemben állna. Az ember, a *pour-soi* az a lét, amelynek révén a semmi világra jön. A negativitás, a fennálló semmitésének (Tordai semmizésnek fordítja a néantisation szót, meglehetősen esetlenül) szabadsága transzcendentális emberi jellemzőként szerepel. Ennek révén próbál eljutni Sartre szubjektum és objektum azonosságához, amelynek mint totalitásnak két mozzanata lenne az *en-soi* és a *pour-soi* létrégiója, és így nem képeznének dualizmust.

Lehetséges, hogy evvel Tordai is tisztában volt, csak hogy ideológiai előfeltevései igazolásához figyelmen kívül volt kénytelen hagyni? Mindenesetre az ő kérdései idealizmus és materializmus dualizmusa körül forognak. Erővel a „különálló szellemi szubsztancia”⁴⁶ elméleteként igyekezik beállítani Sartre elméletét, miközben az a megközelítés fenomenológiai nézőpontból fel sem merülhet. Mindenesetre Tordai így jelölheti ki a maga által kreált kifogás elleni védekezés egyetlen útját: „ha a tudatot az anyag mozgására vezetjük vissza. Ha azonban ezt tesszük, akkor nyilván fel kell adni az önmagában létezés fogalmát és el kell jutni az anyagi világ dialektikájához.”⁴⁷ Ezt támasztja alá szerinte az is, hogy „a semmizés nyilván az anyag képessége.”⁴⁸ Rejtély számomra, hogyan juthatott erre a következtetésre, hacsak nem prekonceptióinak fényétől elvakulva. (A kérdéssel kapcsolatban lásd az előző bekezdést.)

A tudat és a „semmizés” körüli félreértést sejtet a következő kijelentés is: „Látuk, hogy a tudat egyaránt semmizeti saját testét és a külső objektív valóságot, s ezáltal mindkettőtől elhatárolja magát.”⁴⁹ Úgy tűnik, Tordai biológiai-pozitivistikus felfogásban képes csak a tudat kérdéséhez közelíteni, viszont itt egy fenomenológiai tudatfelfogással van dolgunk. Utóbbi szerint nem egy tartályszerű tudatról van szó, a

⁴³ i.m. 375. o.

⁴⁴ i.m. 377. o.

⁴⁵ i.m. 87. o.

⁴⁶ i.m. 88. o.

⁴⁷ uo.

⁴⁸ uo.

⁴⁹ uo.

hagyományos „bekebelező” ismeretelmélettel ellentétben, hanem több tudatállapotról, amelyek folyamának egységét a konstituált én mint virtuális vonatkoztatási pont biztosítja.

Tordai alapvető kifogása az egész sartre-i életmű ellen az, hogy az az egyénből indul ki, és így „az egész problémát nem látja és nem tudja társadalmi vonatkozásaiban, a társadalmi valóságba helyezett ember szemszögéből nézni.”⁵⁰ Vagyis Sartre jól látja például, hogy az ember az önmagával való azonosságra, az elidegenedettségs megszüntetésére törekszik, de nem érzékeli, hogy ez az állapot „a társadalmi helyzet terméke. Így ezt az ember csak társadalmi küzdelemmel tudja feloldani, azáltal, hogy saját sorsának, a történelemnek urává válik.”⁵¹ Sartre eme vaksága állítólag „az egzisztencializmus alaptételéből ered, amely az egyént csak mint egyént hajlandó felfogni”.⁵² Sartre valóban kiindulópontja valóban szubjektivista, de ez nem jelenti azt, hogy gondolatvilágából hiányozna a társadalmiság.

A fenomenológiának valóban fő problémája az egyén és a világ közti viszony, azonban Husserl is és Sartre is következetesen a szolipszizmus ellen foglal állást, az interszubjektivitás jegyében, amely Sartre-nál egyértelműen társadalmi jelleget ölt. Tordai ezt valószínűleg azért nem képes megérteni, mert a fenomenológiai által elvetett dualizmus(ok) foglya. Ismerteti, hogy a fenomenológiai koncepció szerint én vagyok a világ vonatkoztatási pontja, én fogom pillantásommal egységbe a dolgokat. A Másik ugyanezt teszi, ezáltal „megbontja az általam kialakított kép egységét, mert a világnak mint olyannak ekkor egy új centruma keletkezik, amely rajtam kívül létezik.”⁵³ Ez eddig rendben is volna, ám Tordai ebben ellentmondást lát: „Hiszen a belső világképet a Másik pillantása csak akkor bonthatja meg, ha ez a világkép rajtam kívül is létezik”.⁵⁴ Mint arra fentebb már felhívtam a figyelmet, a fenomenológia elveti külső és belső dualizmusát, anélkül hogy megengedné a szolipszizmust. Tordai mintha nem lenne tisztában ezzel, ráadásul témájától idegen terminológiával ad hangot értetlenségének, mikor olyan kifejezéseket használ, mint „belső világkép”, „világkép-alkotás”, „objektív egység”, „szemlélet általi világteremtés”.

Ezután ismerteti az egyének közti ontológiai konfliktust, amelynek lényege, hogy a Másik tárgyasít engem, pillantása által; ítéletet alkot rólam, amelyet vállalom kell. Ezáltal részben megfoszt önmagamtól, ezt orvosolandó igyekszem a Másikat, az ő szabadságát magamba olvasztani – ami persze nem vezethet eredményre. Erről Tordai megállapítja, hogy valóban szó van elidegenedésről, „de itt is alapvető hibaforrásként jelentkezik a társadalmi vonatkozások elhanyagolása. Ezért nem veszi észre, hogy az elidegenedés elsősorban társadalmi jelenség, aminek következtében azt valami örök emberiben kénytelen keresni, Így viszont magát az elidegenedést is örök emberivé teszi.”⁵⁵ Sartre e művében valóban nem a társadalmiságra helyezi a hangsúlyt, mivel kérdésfeltevése transzcendentális, éppen úgy, ahogy Hegel is *A szellem fenomenológiájában*; mégsem vádolhatók avval, hogy gondolkodói munkásságukban másodrendű lenne a társadalmiság kérdése.

Ezután Tordai a sartre-i szabadság kérdését tárgyalja, a szabad választást úgy értelmezve, hogy „így az emberi lét alapja az Én önkénye lett (...), ezen a ponton

⁵⁰ i.m. 91. o.

⁵¹ i.m. 90. o.

⁵² i.m. 91. o.

⁵³ i.m. 92. o.

⁵⁴ uo.

⁵⁵ i.m. 93. o.

Sartre irracionizmust visz be elméletébe, bárhogyan is védekezik ellene”.⁵⁶ Itt az etikai relativizmus hamis vádjának új változatával van dolgunk. A varázsszavak – már-már komikus módon – továbbra is az irracionizmus és a szubjektivizmus; ezekkel minden „meg van mondva” (hogy stílusosan ne maradjunk el szerzőnktől), fellebbezésnek helye nincs. „Itt tehát egy belső ellentmondás van, egyrészt az irracionizmus felé ható egzisztencialista nézetek, másrészt Sartre határozottan irracionizmusellenes magatartása között; s a két ellentmondás harcában az irracionizmus győzedelmeskedett. Ugyanakkor a sartre-i szabadságfelfogás erősen hajlik a szubjektivizmus felé is. Ez a szubjektivizmus alapján voluntarisztikus jellegű.”⁵⁷ Az ideológiai közhelyek mindenhatóságába vetett hit kiváló példája.

Fenti véleményétől még a szituáció és a felelősség sartre-i fogalmai sem téríthetik el Tordait, mégha ellentmondásba keveredik is eddigi szavaival. „Világosan kell látni, hogy a szituáció nála nem a társadalmi valóságot jelenti”⁵⁸ – írja, aztán pedig az ebben történő választás szabadságából eredő felelősségről: „(...) a sartre-i felfogásból egyenesen következik az elkötelezettség fogalma és annak minden követelménye. (...) Ez az elkötelezettség gyakorlatilag a társadalmi, politikai harcban való felelősségteljes részvételt jelenti.”⁵⁹ Az önellentmondást érzékelvén gyorsan leszögezi, növelve az olvasóban a zűrzavart: „Ugyanakkor azonban az is igaz, hogy a társadalmi harcra vonatkozó pozitív állásfoglalása alapvetően idegen és ellentétes az egzisztencializmustól mint olyantól és főként alaptételétől, alapjától.”⁶⁰ Bizony, sok gonddal jár a merev sémákban való gondolkodás...

Tordai leszögezi, hogy az eddigiekben általa éleselméjűen feltárt ellentmondások egy mélyebb ellentmondást közvetítenek: a valóság és Sartre koncepciója közt feszülő ellentmondást. Ennek oka, hogy ha észrevesz is releváns problémákat, magyarázatukat elvételi, mivel „az embert csak mint individuumot látja”.⁶¹ Miután Sartre társadalmi elkötelezettségével és aktív politikai szerepvállalásával megint csak nem tud mit kezdeni, ezt is ellentmondásnak minősíti és avval folytatja, hogy Sartre-t „haladó és baloldali magatartása (...) oda vezették, hogy meglátta – és nyíltan ki is mondta –, hogy korunk filozófiája a marxizmus. Meglátta és kimondta, hogy (...) az egyetlen eredményes és helyes koncepció a történelmi materializmusa.”⁶²

Az eddigiekben Tordai kizárólag *A lét és a semmi* alapján mutatta be Sartre gondolatvilágát, ráadásul a maga érdekes optikáján keresztül. Ezt követően a másik nagy művét, a késői, befejezetlen *A dialektikus ész kritikáját* tárgyalja. Ebben Sartre a marxizmust az egzisztencializmussal kívánta összeépíteni, „így akar egy, az emberre vonatkozó teljes filozófiát – mint mondja antropológiát – kialakítani, amely az embert egyénként fogja fel, anélkül, hogy kiszakítaná a társadalmi valóságból (...)”,⁶³ valamint a dialektikát megalapozni. Tordai előrevetíti e törekvések kudarcát, leszögezvén, hogy Sartre „fenomenológiai szemlélete itt is lényegében érintetlenül marad”,⁶⁴ továbbra is az egyénből indul ki, elvetve a természet dialektikáját. Csak-hogy Tordai állítja, hogy az emberi gondolkodás dialektikus szemléletűvé fejlődése

⁵⁶ i.m. 97. o.

⁵⁷ uo.

⁵⁸ i.m. 98. o.

⁵⁹ i.m. 100. o.

⁶⁰ uo.

⁶¹ i.m. 103. o.

⁶² i.m. 104. o.

⁶³ i.m. 106. o.

⁶⁴ i.m. 107. o.

nem következhetett be csak úgy, magától; „ebben a fejlődésben éppen a természet dialektikájának a felismerése volt a döntő”.⁶⁵

Hiába is veszi Sartre a munkát hibrid elmélete alapjául, mert nála ez sem lehet társadalmi, hiszen az egyénből indul ki, no meg elveti a természet dialektikáját is. „Az egyén a társadalomban, s a társadalom által meghatározottan él, a társadalom mintegy benne él az egyénben. Így az egyént nem foghatjuk fel kiindulópontként, miként Sartre, nem építhetjük fel rá – hogy úgy mondjuk – a társadalmat, mert az az egyénben már eleve jelen van. Ezt a tényt azonban Sartre mégsem látja meg, s itt ismét egzisztencialista nézeteinek negatív hatása mutatkozik meg.”⁶⁶

Tordai Zádor *A lét és a semmi* elemzésének egész kötetet szentelt,⁶⁷ amely a fenti írás szellemében íródott, hasonló félreértésekre épülő marxista skolasztikával szolgál. Egy gyöngyszem: „A gondolkodás tartalma és formája összefüggésben vannak”.⁶⁸ Például továbbra sincs tisztában a többek között *Az ego transzcendenciájában* kifejtett fenomenológiai tudatfelfogással, amelynek alapja, hogy nincsenek *tartalmak* a *tudatban*. Tordai mégis ilyen fogalmiság keretei közt próbál zöld ágra vergődni Sartre gondolataival: „A tudatban ez esetben kettős tartalom van.”⁶⁹ A sartre-i fogalmakat olyan önkényes és semmitmondó terminológiával helyettesíti („semmi” helyett „más-lét”; „reflexió” helyett „meditáció”, stb.), hogy még az is értelmét veszti, amit egyébként nem értett teljesen félre. A könyv ideológiakritikai elemzése külön könyvet igényelne, ám ezt nem érdemli meg, úgyhogy én itt nem is bocsátkozom a részletes vizsgálatába.

Ne feledkezzünk meg azonban a könyv pozitívumairól: több fejezetnyi részlet szerepel benne magyarul *A lét és a semmiből* (Justus Pál, Nagy Géza és Tordai Zádor fordításában), mi több, részletes Sartre-bibliográfiát is ad az olvasónak.

Tordai írt néhány tanulmányt is Sartre-ról, ezek nem igazán jelentősek, megtalálhatók Saly Noémi bibliográfiájában.⁷⁰ Fontos állomása azonban a magyarországi Sartre-recepciónak a *Mi az irodalom?* című kötet 1969-es megjelenése, és ebben Tordai Zádor utószó-tanulmánya: *Az irodalomelmélet és Sartre*. Ebben Sartre egzisztencialistának tekintett filozófiáját élesen megkülönbözteti a felelősségre és elkötelezettségre épülő sartre-i irodalomelmélettől, megelégedve arról, hogy ezek ugyanabban a szabadságfogalomban gyökereznek. Éles cezúrát húz Sartre életművébe, a *Mi az irodalom?* elé: „A társadalmi küzdelemben elfoglalt helyének, e küzdelemben játszott szerepének tisztázása és meghatározása ettől kezdve fejlődésének egyik rugója.”⁷¹ Vitatható ezen cezúra léte, ha létezik is, akkor is korábbi, legalábbis az *Exisztencializmus* megírásának idejére tehető. De az ilyen meddő vitákat meghagyva másnak, én inkább azt emelném ki, hogy ez már valamiféle igazoláskeresés Sartre pozitív értékeléséhez: ha már filozófiáját reakciónak minősítettük, legalább az irodalomelméletét válasszuk le erről, hiszen végülis szimpatikus alak ez a Sartre, gondolhatta magában Tordai.

⁶⁵ i.m. 108. o.

⁶⁶ i.m. 110. o.

⁶⁷ Tordai Zádor: *Egzisztencia és valóság*. Akadémiai, Bp., 1967.

⁶⁸ i.m. 46. o.

⁶⁹ i.m. 45. o.

⁷⁰ Saly Noémi: Sartre en hongrois et sur la Hongrie – A magyar vonatkozású Sartre-irodalom bibliográfiája (1939-1996) in: *Existentia* 5. (1995/1-4.)

⁷¹ Jean-Paul Sartre: *Mi az irodalom?* Gondolat, Bp., 1969., 261. o.

A bírálóat azonban itt sem maradhat el, csupán enyhül. Tordai természetesen Sartre társadalmi meghatározottságából magyarázza tetteit, jelesen a burzsoázia és a Francia Kommunista Párt közti ingadozásból: „a párthoz csatlakozni, a párt mellé állni nem tud, s így mintegy két pólus között marad, két malomkő között őrlődik”.⁷² Az ebből a helyzetből kivezető út keresése „ismételten olyan vállalkozásokba sodorja, amelyek végső soron újra a burzsoázia érdekeinek akaratlan szolgálata felé taszítják őt”.⁷³ Azonban „bármily homályosan és ellentmondásosan tenné is Sartre, mégis ekkor is és ezzel is a szocializmust keresi”.⁷⁴ Tordai növekvő toleranciáját és/vagy a politikai légkör enyhülését jelzi annak hangsúlyozása, hogy „Sartre a marxizmust tekinti korunk filozófiájának. Ez azt jelenti számára, hogy ez az egyetlen filozófia, amely korunknak úgy felel meg, hogy azt egy szocialista jövő felé haladja meg, amely tehát a világ megváltoztatását is ebben az értelemben fogalmazza meg.”⁷⁵

Ezután Tordai értelmezni kívánja Sartre írás-, olvasás- és jelentéseméletét. Ezt inkább nem kommentálnám bővebben, elég annyi, hogy meglehetősen dilettáns és zavaros valami kerekedik ki belőle. Nem meglepő módon elutasítja, amit szubjektívizmusnak állít, lándzsát törve a társadalmiság mellett.

Összegzés

A fentiekben tárgyalt szerzők nem egyszerűen a magyar Sartre-recepció fontos átlomását jelentették, hanem annak ideológiai alaphangját adták meg. A szocializmus évtizedei alatt az ideológiai szigor enyhült, azonban a Sartre-ről kialakult kép körvonalait ez nem rajzolta már át. Ezt mutatja Köpeczi Béla, Huszár Tibor, Nagy Géza és mások Sartre-kritikai írásainak elemzése, amely terjedelmi korlátok miatt nem jelenik itt meg. Ennek ellenére bízom benne, hogy a rendelkezésre álló keretek és a szükségszerű töredékesség ellenére sikerült rávilágítanom a magyar Sartre-recepció torzulására, és ezáltal kedvezőbb – vagyis reálisabb – fényben feltüntetnem ezt az ellentmondásos életművet. A tanulmány megírását azért is tartottam szükségesnek, mert a mi huszadik századunk második felét meghatározó ideológiának és kulturális hatásainak beható ismerete hasznos lehet napjainkban is. Ismeretét mintha magától értetődőnek tekintenénk, pedig távolról sem az, a fiatalabb korosztályok tagjai számára pedig a legkevésbé sem.

⁷² i.m. 263. o.

⁷³ i.m. 264. o.

⁷⁴ uo.

⁷⁵ i.m. 266. o.

BADA PÁL

A kocka el van veszve

Avagy hallgatói reflexiói Dessewffy Tibor könyvének margójára

Már az elején le kell szögezmem, hogy a könyvvel való találkozásom a véletlen műve volt. De micsoda egy szerencsés véletlen! Előadást kellett tartanom Agárdi Péter Tanár Úr egyik kurzusára, és az irodalomjegyzékben egy tévéből ismerős nevet pillantottam meg: Dessewffy Tibor. Ismertem ezt a nevet és arcot, stílust és gondolkodást, de írott munkáit annál kevésbé. Ez a mű, bevallom férfiasan, újdonság volt számomra: Kocka? Elveszve? Caesarra hajazva szóviccelődünk? Nem bánom, legyen. Hátha tetszeni fog. Minden akkor kezdődött...

Írásomban Dessewffy Tibor: *A kocka el van veszve* című könyvét mutatom be (Bp. Infonia-Aula, 2002.), mivel a szerző felkeltette érdeklődésemet fiatalos, lendületes stílusával és ehhez kapcsolódó lefegyverző tudásával, műveltségével. Ő nem akadémikus nehézséggel, körülményességgel adja elő a mondanivalóját, mint a tudósok többsége, hanem számomra is érthető nyelven közli gondolatait. Ez mindenképp „pluszpont” és kedvcsináló jellegzetesség.

A könyv különböző helyeken és időpontokban megjelent tanulmányok csokorba szedése, de egyúttal szerves egységbe foglalása is. A munka „Az elveszett kocka nyomában” című témakörrel indul, ami a globalizációt és annak következményeit veszi górcső alá. A második rész „Az ántivilág” címet kapta, amelyben a Kádár-korszak egy érdekes jelenségét tárgyalja: a turizmus és a hatalom kapcsolatának alakulását. A harmadik, egyben zárófejezetben, „A mulékony kép jármában - reflexiók” címmel pedig a média működését, hatásmechanizmusát és a befogadókra gyakorolt hatását ismerhetjük meg izgalmas felvetések jegyében.

Dessewffy nagyon jó tollal megáldott kutató, roppant élvezetes stílusban ír, szívesen ismertetném bővebben is kötetét, de a rendelkezésemre álló hely rövidsége miatt nem tudok minden témával súlyához mérten foglalkozni. Ugyanakkor meg kell jegyezmem: írásai tele vannak tudományelméleti hivatkozásokkal (ilyen iskola, olyan hatás, különböző áramlatok stb.), aki ezeket nem ismeri mélyrehatóan, annak problémát jelenthet a mű élvező értelmezése.

Kezdjük a legelején. Mit is jelentenek azok a fogalmak, hogy Globalizáció, Információs Társadalom, Technológiai Változások, Digitális Korszak, Modernizáció, Kapitalizmus? A válaszadás azért is különösen nehéz, mert problémákba ütközhetünk definiálásukkor. Ilyen például, hogy amit ma globalizációnak hívunk, azt még a 80-as években modernizációnak neveztük. (Én persze nem, mert akkor még kisfiú voltam, és nem foglalkoztam ilyesmivel.) Valamint a globalizáció igen-igen komplex fogalom, jelentése és hatása az Élet számos (ha nem az összes) területét érinti. Plusz: a magyar társadalmi helyzet és viszonyok még egyet csavarnak is ennek a fogalomnak az értelmezésén. Nem elég, hogy az államszocializmusból és a kádárizmusból egy csapásra vadkapitalizmusba és piaci viszonyokba csöppentünk bele

mindenféle előkészület nélkül; eközben a Nagyvilág modernizmusból átváltott posztmodernizmusba, ami még Nekik is sok(k). A szegény magyar pedig csak néz nagyokat és felteszi a kérdést: „Most akkor mi van?!”

A szerző tizenkét tanulmányban vizsgálja az előbb feltett kérdésekre adható lehetséges válaszokat. A technológiai fejlődés társadalmi hatásainak bemutatásával kezdeném. Postman két megközelítése szerint (*additív, ökológiai*) csak a második esetben történik mélyreható változás, csak ekkor születik valami radikálisan új szubsztancia. (TV + közönség: nem egyszerűen csak tévénézők lesznek, hanem valami más.) Ritzer a technológiai változások lényegét a racionalizálódásban látja, ami a hatékonyságban, a kalkulálhatóságban, az előreláthatóságban és a kontrollban ölt testet. De hogy jöhetett létre a találékonyosság és a gazdasági sikerek koncentrációja? A választ az USA-ban, fejlődése történeti sajátosságaiban kell keresnünk, pontosabban a Szilícium-völgyben és az amerikai egyetemi rendszerben, amely tudományos alapjaival együtt is piaci szemléletű és a sikerek zálogát az újítások száma és az így nyert pénz és kutatók jelentik. Az óriási amerikai piacon lehetőség nyílt a katonai újítások civil tesztelésére is. Kellett hozzá a gazdasági kockázat és a döntéshozók tudatlansága is. Az Információs Társadalom az „Árnyékvilágban” jött létre, garázsok mélyén és megszállott fiatalok agyában.

„A kockázat kultúránk egyik alapeleme” – ez a következő fejezet témája. Napjainkban minden korábbinál több kockázatnak vagyunk kitéve (környezeti, személyközi, életstílus és orvosi, közbiztonsági, technológiai kockázatok rövid és hosszú távon.) Legtöbbjére már sajnos nem vagyunk befolyással. Beck szerint kockázattársadalomban élünk, és elvesztettük a realitás zsinórmértékeit, a nem szándékolt következmények a fejünkre nőttek. A kocka el van veszve – módosítja a híres antik szállóigét Dessewffy – és megtalálása (a problémák orvoslása) csak újabb kockázatok vállalása esetén lehetséges, ez pedig szorongásokhoz vezet. Ezzel szemben Goffman azt állítja, hogy a kockázatvállalás, a végzetszerűség, az „eksön” az emberiséggel egyidős. Az „eksön” viszi előre a világot. Elég csak Odüsszeuszra, a nagy földrajzi felfedezőkre vagy az Egyesült Államok alapítóira gondolnunk. Szerinte a kockázat az emberi természet szerves része, az embernek vágya, hogy felfedezze saját határait, kipróbálja, hogy mit bír. Ebből az érzésből (eksön) ered a kapitalizmus is. Bell szerint a későmodernitás társadalmában szétterül az eksön kockázata, több ember számára elérhetővé válik.

A posztkommunista országokban, ahol nehezebb és radikálisabb volt az átmenet, a kockázatok hatványozottan vannak jelen. Elég csak a menedzserekre gondolni, akiknek élete maga a kockázat, vagy a bérnyaságra, ami eddig ismeretlen fogalom volt. Napjainkban az individuális kockázatvállalás és kockázatkezelése a főszerep. Bátraké a szerencse, mondhatnánk.

A globalizáció új „értékeket” hozott magával: a fogyasztás istenítését, a spekulációs gondolkodás elterjedését; átalakulnak a munkáról alkotott képzeink, a közös tudás talapzata repedezni kezd. Magyarországon a kádári és a nyugati értékrendszer vív egymással elhúzódó harcot. Az előbbi a vazallusi beidegződéseivel, a nemtörődömséggel, a „mindenki magának kapar” felfogással még jó ideig életben marad a Nyugat (halkan megjegyzem, túlságosan idealizált) „Teljesítmény, Tisztesség, Transzparencia” hármast-jével szemben. Ezért a politikai elit okolható, valamint a multik, akik nálunk olyan viszonyokat, magatartásokat honosítanak meg, amelyek náluk „otthon” (kérdés, hogy van-e otthona egy multinak, de ne filozofálgassunk) megengedhetetlenek lennének.

Ezekkel a folyamatokkal egyidejűleg ugyanakkor nőnek a szociális különbségek, a kétharmad–egyharmad társadalom megszilárdulni látszik. Az „underclass” tagjai kiesnek a szociális hálóból, a hajdani kádári középosztály a mindennapi túléléséért küzd. A „szubjektív jó közérzet” mutatója nálunk alacsonyabb, mint Indiában vagy Nigériában, pedig... Vajon az évszázados magyar pesszimizmust meg tudja-e törni az Információs Társadalom? Milyen lesz a magyar: „info-optimista” vagy „info-pesszimista”? Az optimizmus mellett érvelők szerint gyors siker várható. Legjobb példa rá a mobiltelefonok térhódítása. A siker okai lehetnek a függetlenség, az állami intézményekkel kapcsolatos bizalmatlanság és a státusszimbólum. (A suliban mindenki kiteszi a padra a telót, és rövid hajú barátaink szeretnek ordítva „beszélgetni”...) Az Internet is diadalmasan indult, köszönhetően a „Mindenkinet” programnak, aztán a fejlődés megrekedt. A pesszimisták viszont érvelhetnek a világháló „Nagy Testvér”-funkciója mellett. Negatívizmusra adhat okot, hogy a magyarok nyelvtudása igencsak hagy kívánnivalókat maga után, valamint nem a magyar a legbeszélt nyelv a világon, így nem érthetik pl. költészetünk remekeit.

A fiatalok, az iskolázottak, a városlakók előnyösebb helyzetben vannak ebben a „versenyben”, az idősebbek, kevésbé képzettek viszont le vannak maradva. Rajtuk a felnőttképzés segíthet: az állam és a vállalkozók közösen előnyösebb helyzetbe hozhatják a lemaradókat. Szükség lenne egy átfogó nemzeti stratégiára, ami az oktatással karöltve egy szép, új Digitális Világba kormányozza a mi kis Komorországunkat.

Ehhez szervesen kapcsolódik Dessewffy Tibor könyvének a következő témája: mit tud felmutatni az internet a 21. században? Az internet sokkal decentralizáltabb, „cool”-abb médium, mint a mozi vagy a TV. Ez a hideg-meleg különbségtétel McLuhanra megy vissza, nála elsősorban a felhasználó autonómiájára vonatkozik. Ilyen okoskodással érvelve a mozi és a könyv „hot” médium, mert egy érzést, egy üzenetet, egy gondolatvilágot közvetít, nincs alternatíva. A korlátlan szabadság kínálta szörfölés átalakítja a híreket és a személyes hírpreferenciákat: mindenki saját maga válogathat érdeklődési körének megfelelően. De pont ebben látják a veszélyt is: a médiaesemények közös információ- és tudásalapot hoztak létre, az internet pedig ezt széttörheti a „túlszűrés” által.

A közös tudáskészlet, a közös alap, a közös múlt és emlékezet, messzebbre megyek: a nemzettudat is átrendeződhet, negatív irányban módosulhat – bár én nem vagyok annyira pesszimista, mint a szerző, szerintem ennyire nem rémisztő a jelen-ség. Az oktatásnak mindenestre kiemelt szerepe lesz a közös tudáskészletek megformálásában és kialakításában.

A továbbiakban a kultúra szerepéről, a digitalizált világban elfoglalt helyéről szeretnék – a könyv nyomán – megfogalmazni néhány észrevételt. A kultúra jelentősége abban áll, hogy meghatározza életminőségünket, hogy kulcsszerepe van a tudás elterjesztésében és az annyszor hangoztatott tudásalapú társadalom kiépítésében. A kultúra az élet minden területén értelmezhető (pl. viselkedéskultúra, munkakultúra, szurkolói kultúra – ez ma pont nincs...). Négy alapértéket biztosít: szabadság, jólét, stabilitás, méltóság; és a kultúrának három funkciója van: tudást ad, „szociális cement”-ként működve összeköti a társadalom tagjait, és végül: segíti a személyes eligazodást a mindennapokban.

Dessewffy több írásban is foglalkozik a Kádár-rendszerrel, ami (tőle, illetve szüleimtől eltérően) nekem már nem lehetett személyes élményem. 1956 után új „alku” jött létre a hatalom és a társadalom között: a Kádár-rendszer kijebb vonult az embe-

rek életéből, és az újabb népfelkelést elkerülendő életszínvonal-emelésbe fogott, cserébe a lakosság politikai támogatását vagy legalább semlegességét kérte és kapta. Valóban bekövetkezett az életszínvonal növekedése és a személyi tulajdon gyarapodása. Mivel nem lehetett befektetni profitteremtő dolgokba (vállalkozás, részvények, ingatlan, stb.), maradt a fogyasztás. Csak egy házat és egy nyaralót engedélyeztek, de háztartási gépeket és szórakoztató elektronikát korlátlanul, ami pedig a magnók, tévék, porszívók, autók számának növekedéséhez vezetett. A rendszer relatív szabadságot biztosított (nem volt békekölcsön, munkaversenyek stb.), de az ellenőrzés a háttérben keményen megmaradt.

A korszak egyik fontos vívmánya a turizmus engedélyezése volt. Szüleink rokonlátogatási célzattal, a kultúrák megismerésének vágyától fűtve, valamint bevásárlás szándékával utazhattak külföldre. A hazahozott Milka-csokinak szimbolikus jelentősége is volt: itthon nem lehetett kapni, az már a Nyugat! Az én nemzedékem számára már mesélt történelem, hogy akkor a rendszer hivatalosan különbséget tett a kulturálódni vágyó Jó Turista és a vásárlás, nyereszkesedés céljával utazó Rossz Turista között, az utóbbit némileg büntette is. A gyakorlatban azonban nem volt komoly differencia a kettő között, mert a vámellenőrzések mindenkire kiterjedtek, így a Jó Turista is Rossz Turista lett szorongásaival, megalázottságával együtt. Különböző vámszabályokkal limitálták a behozatalt. De amit csak sikerült valahogy bejuttatnia a Gonosz Szabályszegő Elvtársnak, azt jó pénzért eladta a BÁV-nak, amely továbbadta a lakosságnak a fogyasztás ösztökélése céljából. Magyarul a csencselés, csempészet lett a rendszer egyik alapja: ha nincs Rossz Turista, akkor nincs áru a BÁV-ban, tehát fogyasztás sincs. Sokan azért is választották ezt a fajta vásárlást, mert ez az állami akarat és etika ellenében elkövetett dacos haszonszerzés volt. (Nem munkából szerzett jövedelmekről van szó, ugyanis.) Ugyanakkor az utazások – miközben a határok megnyitásával a rendszer legitimációját erősítették – a nyugati életminta megcsodálásához, a mienkhez hasonlításához, a nyugati hatások beszívárgásához is vezettek, hosszabb távon pedig a rendszer kritikai bírálatához, majd összeomlásához is hozzájárultak.

A rendszerváltással örömdetesesen megszűnt a politikai cenzúra, de a kádári kulturális rendszer egyebekben is megszenvedte az átalakulást: az intézmények közül többen profilváltással más tevékenységbe kezdtek vagy közpénzből igyekeztek tovább élni. Megszűnt az állami monopolhelyzet, kitágult a mozgástér, piaci viszonyok alakultak ki, az elit- és tömegkultúra jóval közelebb került egymáshoz. A siker érdekében az „újfajta” tudásokra (menedzsment, PR) szükség van itt is. A kultúra társadalmi-cement funkciója viszont csak akkor működik hatékonyan, ha minél több emberhez eljut: ehhez az oktatás-képzés, a művészetek megnövekedett szerepvállalása szükséges. A kultúra korlátlanul felhasználható, nem amortizálódik, az új fogyasztók bekapcsolódása nem jár minőségromlással. Ezzel a tendenciával együtt hat a másik meghatározó folyamat is, a globalizáció: a (kulturális) fogyasztás egységesüléséről, egymáshoz hasonulásáról van szó. A termelésben intenzívebbé, kíméletlenebbé vált a verseny. Ez annyiban előnyös, hogy modernizálásra, újításra kényszeríti a termelői szektor szereplőit, igaz, nálunk a „moderált lemaradás elve” jegyében. Ez azt jelenti, hogy ugyanazokat a kulturális javakat fogyasztjuk, mint a Nyugaton élők, csak más színvonalon.

Most, hogy átléptünk az újkapitalizmusba, a negyvenes Dessewffy Tibor könyve kapcsán feleannyi évesként, huszonévesen magam is feltehetem a kérdést: vajon a

rendszerátalakítás lezárásával a korábbi időszakokhoz képest csökkent-e a státusaggódlom, a szorongás életünk, családjunk féltése miatt?

Napjainkban – Beck, Giddens írnak erről s esett is már erről szó – hihetetlenül megnöttek a kockázatok, gyakran ellenőrizhetetlenné válnak a folyamatok (pl. atomerőművek), ez pedig nem ad okot az optimizmusra. Információs korban élünk, a hálózatokhoz való csatlakozás létkérdéssé vált. Aki kimarad, az lemarad. Castells szerint a társadalmi fejlődés kettős spirálon mozog. Az egyik magasba visz: jólétet, erényt, kultúrát hozva magával; a másik viszont lefele vezet, a költséghatékonyság és a kíméletlen racionalizálás, a jóléti állam leépülésének irányába. Választani kell: részei leszünk-e a hálózatnak, és ha igen, vajon a spirál melyik oldalán várjuk a holnapot? Magyarországon mindenki tisztában van a kérdés súlyával és jelentőségével; ehhez alakítjuk iskolaválasztási, szakmaválasztási, családalapítási döntéseinket. A tét nagy. Ezt tudjuk. Ezért szorongunk.

A könyv harmadik – egyben záró- fejezetében a szerző a tömegmédiá korát vizsgálja, elsősorban azt: milyen hatással van ránk a média. Bemutatja a különböző elméleteket, de a tényleges valóságot is. A kultúrához való jog a harmadik állampolgári jog a gazdasági és politikai jogok mellett, ami elsődlegesen az oktatásban és a tömegkultúrában ölt testet. Walter Benjamin attól félt, hogy a tömegkultúrában elvész az egyediség, az ihletett művészi pillanat tömegtermékké válik. A technológiai változás Dessewffy és mások szerint valójában igenis demokratizál, csökkennek a kulturális távolságok, nagyobb lesz a hozzáférhetőség, mindenki szakértőnek hiszi magát. Ezzel szemben Adorno a magaskultúrában látja a jövőt és idegenkedik a technológiai változásoktól. A pesszimisták szerint az esztétikum veszít értékéből, a személyköziség felszámolásra kerül, minden áruvá alacsonyodik. Az optimista olvasat szerint viszont éppen hogy nő a kulturális termékekhez való hozzáférés és a közönség önálló értelmezési lehetősége.

A kötet érdekesen és tanulságosan mutatja be a média funkcióival kapcsolatos elméleti, illetve értelmezési változásokat az 1930-as évektől napjainkig („lövédék-elmélet”; Lazarsfeld modellje; a Klapper-féle szelektív észlelések modellje; az ún. napirend-felfogás; majd a televízióhoz való idomulás Gerbner-féle elmélete). A nyolcvanas évekre tehető a használat-elmélet megjelenése, mely szerint az alkotásokat csak saját kontextusukban, a befogadás körülményeinek ismeretében lehet értelmezni. Ehhez kapcsolódik a poliszémia, a többjelentésűség, ami szerint egy adott szöveg mindenkinek mást jelent, más értelmezések, olvasatok alakulnak ki belőlük. De a televízió gyakran a családi játszma terepe is, eszköz a hatalomért folytatott harcban (ki kezeli a bűvös távirányítót?). Alexander szerint a civil társadalom szintén a képernyők előtt kreálódik: a médiaesemények által vizionált rituálékban jön létre.

Ami Magyarország kulturális állapotát illeti, Dessewffy szerint (és szerintem is) sivárosodunk. Ha a Csisztu Zsuzsa-videó a kilencedik legkeresettebb dokumentum az interneten, ez sokat sejtet az internetező elit értelmiség tagjairól, illetve a hazai sztárkultusz természetéről, pláne, ha egy olyan műsorvezető a sztár, aki éppen erotikus (!) videójával válik híressé. Elszomorító. Kíváncsi lennék, hogy mit gondol ma Dessewffy a valóságshow-k kritikán aluli színvonaláról (kötete korábban íródott), bizony ez is megérne egy alapos tanulmányt. Egyértelmű, hogy esik a színvonal, de van ennél nagyobb baj is: nincsenek olyan pozitív vonzó magatartásminták és viselkedési narratívák, amelyek segítenének a hétköznapi eligazodásban. Ezért a kereskedelmiek mellett a közszolgálati televízió, a „királyi” tévé is nagy mértékben felelőssé tehető.

A televíziózás mind Nyugaton, mind nálunk a 60–70-es években kiépítette, intézményesítette azt a közös tudásalapot, értékrendet és kulturális háttérrel, amelynek segítségével a társadalom tagjai meghatározták önmaguk és egymás helyét a közösségen és társadalmon belül. Emellett – ha akár vitatható módon is, de – valamiképpen a viselkedési normákat és az életvezetési narratívákat is meghatározta, nemzeti keretek között. A kereskedelmi adók elindulásával (Nyugaton a 80-as években, Magyarországon 97-től) ez az áldásos folyamat veszélybe került. Félő, hogy a pluralizálódás következményeképpen a különböző műsornéző csoportok között nem lesz átjárás. A helyzetet súlyosbítja a digitális tv, a személyre szabott programcsomagok elterjedése. Reális a veszély, hogy nem lesz „átfedés”, hogy a közös tudástömb és kulturális emlékezet, illetve értékrend menthetetlenül széttöredezik – írja Dessewffy. Szerintem ez inkább a nagyobb városok médiafogyasztóira lehet igaz, akik amúgy sincsenek olyan szoros kapcsolatban egymással, mint a kisebb közösségek lakói. A közös tudásalap széteséséhez elporladásához még „sok idő kell” s talán megakadályozható. Egyébként sem a média az egyetlen intézmény, amelynek döntő szerepe van az önmeghatározásban és a tudáskészletek meghatározásában, feltöltésében, továbbörökítésében. Kulturálódni „kell”, mégpedig „társasban”: alkotó műhelyek létrehozásával, közös élményekkel, együttes gondolkodással szép dolgokat lehet véghezvinni. Igaz: ez jóval több energiát kíván, mint a kanapén tévénézés, de semmit nem adnak ingyen.

Igen-igen jó könyv Dessewffy Tiboré, sok új dologgal gazdagodtam. Goffman kockázatelmélete nagyon tetszett, elgondolkodtatott. A Kádár-kor életmódjáról, kultúrájáról, turizmusáról pedig ebben a dimenzióban még nem hallottam. Megjegyezném viszont: hagyjuk abba a régi sebek feltépkedését, zárjuk le végre a múltat! Tudom, hogy a jelen és a jövő megértéséhez szükséges az elmúlt 50 év ismerete, de én már kicsit soknak érzem a nosztalgiaáztatást, a bűnbakkeresést és a vájkálódást. Helyette hiteles tényfeltárássra lenne szükség. Szeretném, ha ezután végre már előre néznénk, emelt fővel, mosolyogva.

Időközben napvilágot látott egy újabb írás, a „Provokatív evangélium” címet viselő, a Kritika szeptemberi számában megjelent darab. Ebben a szerző körüljárja ezt a gondolatvilágot, feszegette a logikai szálakat, kapunk egy kis európai uniós víziót, és a mű pozitív végkicsengéssel zárul. Dessewffy optimista alkat. Ő egy technikai utópista, a gépek világában látja a jövőt: szerinte a technológiai változások szebbé, jobbá varázsolják az életünket, csak tudnunk kell azokat jól (fel)használni. Legyen neki igaza.



Panta Kriszta: Rejtőzködő

MAGYAR MIKLÓS – SÁRI MIHÁLY

Az iskola és a család (a pedagógus és a szülő) „párbeszéde”

A család és az iskola az egyén szocializációs folyamatának meghatározó, autonóm intézménye. Szerepe, funkciója, feladatköre egyes elemeiben szükségszerűen módosult a társadalmi, gazdasági, technológiai változások hatására. Ez jól nyomon követhető a huszadik század második felében Magyarországon a háború utáni újjáépítéstől a rendszerváltásig, majd a piacgazdasági átalakulás következményeként. A gazdasági és politikai váltás hatásaként *a három generációs család modell*, amely termelő és fogyasztói funkciót is működtetett, és biztosította a nevelés és oktatás családon belül megvalósítható színtereit, átalakult *kétgenerációs fogyasztó család modellé*. Az iskola teljesítette a tömegoktatási, szakképzési és kultúraközvetítési feladatokat. A politikai, gazdasági átalakulás változást eredményezett az életmódban és az életvitelben is. Az iskola hagyományos funkciói mellett szociális ellátó feladatokat (*pl. étkeztetés, napközi otthoni tevékenység, szabadidő szervezés stb.*) is ellátott.

Ez egy látszólag egyszerű, áttekinthető és működtethető gyakorlat volt. A két intézmény egymás melletti párhuzamos tevékenysége, kvázi együttműködése évtizedeken keresztül fenntarthatónak bizonyult a kialakult funkcionális ellentmondásokkal együtt (*kommunikációs zavarok, zárlatok, szereptévesztések, feladat- és felelősségáthárítások, stb.*).

Az elmúlt évtizedekben a felnőtt társadalom számos működési elégtelenséggel szembesült. Ennek kezelésére nevelési elvárásokat és azok megvalósítását fogalmazta meg az iskola, a pedagógus számára (*pl.: a hazafias-honvédelmi nevelés, a családi életre nevelés, a közlekedésre nevelés, az egészséges életmódra nevelés stb. Napjaink egyik hasonló feladata a környezeti nevelés*). A teljesítést zavaró tényező csupán az, hogy a felnőtt társadalom napi tevékenysége és értékközvetítése nem támogatja ennek eredményes megvalósítását. Ez szükségszerű ellentmondásokkal jár a család és az iskola, a pedagógus és a szülő nevelési-oktatási együttműködésében.

Az iskola valójában diszfunkcionálisan is működik:

- nem segíti a társadalmi mobilizációt,
- nem igazolható tényleges hatásának mértéke a tanuló személyiségfejlődésében,
- alapvető szociális funkciókat működtet.¹

Más összefüggésben a diszfunkcionális működés lényegi oka, hogy „az iskolahálózat nem a társadalmi reprodukció, hanem a társadalmi munkamegosztás szolgálatában áll.”²

A megoldást elősegítése érdekében az iskola arra kényszerül, hogy egyre több feladatot próbál áthárítani a családra, a szülőre. A tanuló és a szülő, az intézmények

¹ Vö.: Klein Sándor: „Mert a szív és az ész együtt mindenre kész...” – In: Új Pedagógiai Szemle. 1992/1. 3-9. pp.

² Gáspár László: Bevezetés az emberi erőforrások elméletébe. JPTE. Pécs 1995. 87. p.

felől két irányból („*alulról felfelé építkező és a felülről lefelé építkező iskolahálózat*”)³ érkező nyomásának hatására kialakuló csapdahelyzetét próbálja kivédeni, illetve következményeit csökkenteni.

A gazdasági, társadalmi, politikai átrendeződések nyomán kialakult új helyzetben, a technológiai- és struktúraváltás következményeként szinte egyidőben zajlott két egymással ellentétes irányú folyamat: számos területen (*pl.: bányászat, kohászat*) a korábban időtálló, korszerűnek vélt, tapasztalatokra épülő, szakmai tudás *gyorsan leértékelődött*, – más területeken (*pl.: informatika, számítástechnika, idegen nyelvi kommunikáció*) új típusú, piacképes, teljesítmény-orientált tudás *gyorsan felértékelődött*, ezek a történések az egyes ember számára is új helyzetet teremtettek.

Előtérbe került az emberi tényező, a munkaerő minősége. Ez egyszerre jelentett a (munkaerő)piac által értékelt, folyamatosan karbantartott szakmai tudást, a megváltozott szerephelyzetekben eredményesen működtethető személyiség-jellemzőket, olyan általános műveltséget, amelynek szerves része az életmód és a problémamegoldás kulturáltsága. A csak végrehajtó típusú embert felváltja az alkotó, a kreatív, a változó körülmények között is eredményes, cselekvőképes ember.

Az iskola valódi szolgáltató funkciójának erősítését támogatta a szerkezeti átalakítás, a NAT és a kerettanterv bevezetése. A törvényi szabályozás tovább bővítette a működési kereteket (*közoktatási, szakképzési, felsőoktatási, felnőttképzési törvény*), lehetőséget teremtett a tanulói érdekképviselőre, a szülői érdekérvényesítésre (*iskolaszék, OKÉV, szakértői hálózat, MAB*), és a minőségbiztosításra (*Comenius 2000*).

A változásban lévő és normatív jegyekkel működő iskola folyamatosan alakítja, bővíti (oktatási) piaci lehetőségeit, még tanulja a hatékonyabb együttműködést a családdal, a helyi társadalommal, a szolgáltatások potenciális résztvevőivel. A szülő számára sem könnyű feladat kezelni ezt az új helyzetet, elfogadni az új együttműködési formákat, amelyben nemcsak megrendelője, hanem finanszírozója is az igényelt szolgáltatásnak. A tanulóban mindinkább tudatosodnia kell, hogy ő a felelős saját eredményéért, s nem játszhatja ki egymás ellen a pedagógust és a szülőt. Ezt a leckét közösen kell megoldaniuk az érintett szereplőknek.

A 21. század embere számára megjelenő új típusú kihívások felértékelték mindkét intézményt és „szereplőinek” tevékenységét, egyúttal eredményes működésükkel összefüggésben megfogalmaztak néhány kérdést is. Ezek lehetnek:

- Képesek-e a hatékony együttműködésre az emberi erőforrásokat termelő rész-folyamatok biztosítása érdekében?
- Segítik-e a saját működési területükön nélkülözhetetlen részfolyamatok megvalósítását?
- Erősíthető-e az új helyzetben az iskola emberformáló, képességfejlesztő funkciója, szinkronban a munkaerőpiac humán erőforrás biztosítási és utánpótlási igényeivel?

A válaszkéréshez fontos pontosítani: „az iskola funkciórendszere nem más, mint a viszonylag autonóm intézmény szakmailag megalapozott, szelektív válaszai a társadalmi és egyéni szükségletekre.”⁴ Ez azt is jelenti, hogy alapul véve a több-funkciós iskolát, az iskolahálózat tevékenységét, célszerű a fő rendezőelvek mentén vizsgálni. Ezek lehetnek:

³ Vö.: i.m. 89. p.

⁴ i.m. 90. p.

- az idődimenzió: az iskola és a család együttműködése csak rendszerelvű szemléletben lehet eredményes. Mindkét intézmény a jelenben működik, a jövő feladataira készít fel, de épít a múlt tapasztalataira.
- a környezeti dimenzió: az intézmények és szereplőik nem függetleníthetik tevékenységeiket, döntéseiket sem a lokális, sem a globális környezet realitásaitól, történéseitől. Ebben azonos a felelőssége az iskolának, a családnak (a pedagógusnak, a szülőnek és az egyénnek) is.⁵
- a társadalmi-egyéni dimenzió: a család és az iskola egyaránt meghatározó szerepet játszik az egyén és a társadalom reprodukciójában. Ez a felelősség nem szűkíthető le és nem hárítható át egyik intézményre sem.

A szocializáció munkaerőpiaci, közgazdasági értelemben felfogható az emberi erőforrások termeléseként.⁶ A fejlesztés részfolyamatainak megvalósítását (*termelését*) évszázadok óta a történelmileg kialakult és működő intézmények (a család, az iskolahálózat stb.) biztosítják. A család és az iskola, a pedagógus és a szülő szerepe, együttműködése meghatározó, kikerülhetetlen a szocializációs és az emberi erőforrás fejlesztési folyamatokban. A témakör együttes pedagógiai és munkaerő-piaci áttekintése a korábbi gyakorlattól eltérő megvilágításba helyezi az érintett intézmények és szereplők helyzetét, feladatait, felelősségét. A megoldáshoz mindkét intézmény részéről szükséges a szemléletváltás.

Nem az a fontos, hogy mi pedagógusok mit akarunk tanítani, hanem az, hogy a tanuló mit akar tanulni, és mire van szüksége ahhoz, hogy eredményesen megoldhassa szerephelyezeteit és feladatait változó körülmények között is.

A szülői szervezetek és az iskola a gyakorlatban

A közoktatás reformja permanens megújító folyamattá vált Magyarországon. Az 1993-ban megalkotott közoktatási törvény állandó és változó elemekből épül fel, s gyakran a változtatások szükségesek: a törvény alkalmazása során kapott újabb tapasztalatok, az Európai Unió mércéihez való igazodás diktálhatja a permanens reformot. Napjainkban is vannak aktuális változtatások, például az új érettségi modell és felsőfokú felvételi rendszer bevezetése, de nagy vitát kavart az általános iskola első négy osztályában bevezetendő új értékelési szisztéma is.

Az alábbiakban a szülői szervezetek és iskolai rendszerek illeszkedésének multidiszciplinális értékelésére vállalkozunk, arra vagyunk kíváncsiak, hogy történetileg és ma milyen érdekérvényesítési esélyei voltak/vannak a szülők iskolához kötődő szervezeteinek.

A legújabb kori változások, paradigmaváltások a 19. század fordulója környékén körvonalazódnak, máig tartóan egyre markánsabb jellemzőkkel írhatók le.

A 20. század ötvenes-hatvanas éveiben Wilbert E. Moore⁷ mint globális és M. G. Ross⁸ mint lokális kihívások rendszerét foglalja össze ezeket. A társadalmi-gazdasági kihívások tükröződnek a kulturális – így az oktatási – intézményrendszer felépítésében, funkcióiban, működési mechanizmusában, normáiban, minőségi követelményeiben, nagyságrendjében, fenntartása módjában. S. Richta: Válaszúton a

⁵ Vö.: i.m. 90. p.

⁶ i.m. 25. p.

⁷ W. E. Moore: Social Change, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1963. 2.p.

⁸ M. G. Ross: Community Organization: Theory and principles, Harper and Brother, New York, 1955. 80-84

civilizáció és Philip H. Coombs Az oktatás világválsága című munkájában már a hatvanas évek végén jelzi azokat a változásokat/kihívásokat, amelyek az oktatást érintik.

Az ötvenes évek kezdetén az oktatási rendszer példa nélküli expanziója következett be szerte a világon. A tanulók és hallgatók száma sok országban több mint duplájára, az oktatási kiadások még gyorsabban emelkedtek, és az oktatásügy az országban a legnagyobb „iparág” fejlődött.⁹ Az oktatásnak új, pozitív stratégiát kell választani, amelynek két nélkülözhetetlen eleme van:

1. Az oktatási rendszer és környezete (input és output oldal), mint egésznek a figyelembe vétele.
2. Gondosan megtervezett cél, innováció, alkalmazkodás a társadalom és gazdaság szükségleteihez¹⁰

Minden kor magával hoz újabb kihívásokat. A 20. század vége, az új évezred különösen bővelkedik a radikális változásokban, amelyeket a multidiszciplinális szemléletű kutatások feltártak. Ezek közül David C. Korten¹¹ A tőkés társaságok viláгурalma és Samuel P. Huntington¹² A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása c. közismert könyvére hivatkozunk, amely kendőzetlenül és megrendítően tárja fel, elemzi a 21. század jelenségeit, veszélyforrásait.

A magyar iskolarendszer korábbi korokban és társadalmakban a társadalmi szükségletek adekvát megoldására alkalmas funkciókkal, szerkezettel rendelkezőt, megfelelt a *társadalom funkcionális egysége tételének*¹³, az *általános funkcionális tételének*, valamint a *nélkülözhetetlenség tételének*¹⁴, s az oktatás szisztémájában a jövőben is érvényesülnek a fenti szervezetszociológiai törvények. Az iskolai rendszer leképezi a társadalom és gazdaság szerkezeti-működési modelljét, a rendszerváltozások az iskolák működésének „filozófiája” megváltozását, új paradigmákat hívnak életre.

Míg a középkorban a *kultúráközvetítés-oktatás vallásos-ideológiai konfigurációja paradigma* érvényesült, a 19. század fordulójától a hetvenes évekig a neveléstudomány és pszichológia *viselkedéstudományi pedagógia paradigmában* ötvöződik. Az oktatás tömegméretűvé válása új paradigma megformálódását inspirálta, amelyet „*társadalomtudományi paradigma*”-ként említi Kozma Tamás.¹⁵

Korunkat Czakó Gábor „gazdaságkor”-nak nevezi, amelyben a társadalmi cselekvés minden faktort gazdasági megoldások szövik át.¹⁶ Valóban, a mai iskola és oktatás a kulturális piac aktora, s amíg a viselkedéstudományi pedagógia „terméke” a közvetített tudás, műveltség, a társadalomtudományi paradigmát vállaló iskoláé a minőségi piacképes tudással rendelkező ember.

⁹ Philip H. Coombs: Die Weltbildungskrise. Ernst Klett Verlag Stuttgart, 1969. 17.p.

¹⁰ uo. 185.p.

¹¹ David C. Korten: Tőkés társaságok viláгурalma. Kapu Kiadó, Bp. 1996.

¹² Samuel P. Huntington: A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása, Európa Könyvkiadó, Bp. 2001

¹³ A. R. Radcliffe-Brown: On the concept of function in social science. Anthropologist, 1935. 37. 395-397.p.

¹⁴ B. Malinowski: „Anthropology”. Encyklopaedia Britannica. Első pótkötet, London-New York, 1926, 132.p. Idézi Robert K. Merton: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Gondolat, Bp. 1980. 163-174.p.

¹⁵ Kozma Tamás: Paradigmáink. Iskolakultúra, XI. évf. 2001./10.sz. 3-14.p.

¹⁶ Czakó Gábor: Mi a helyzet? – Gazdaságkor titkai. IGEN Egyesület, Bp. 1995. 18.p.

- Az iskolaorientált szülői szervezeteknek történetük van, s a következő fejlődési fázisokat lehet elkülöníteni a Klebelsberg Kuno nevével jellemezhető „*érdekeltségi iskola*”-tól az 1993. évi közoktatási törvény elfogadásáig.

Az 1993. évi LXXIX., közoktatási törvény előírta az iskolaszékek létrehozását, amelyben a fenntartó, az iskola testülete-diákönkormányzata és szülői képvisellete kapott helyet. Az iskolaszék fontos döntési, egyetértési, vélemény nyilvánítási és javaslattevő jogkörökkel rendelkezik, amelyekkel élve a szülői képviselleti oldal nem csupán az iskola működését, hanem az önkormányzat (fenntartó) fenntartói magatartását is befolyásolhatja.

Bevallhatjuk, hogy – nem az iskolák hibájából, de – az iskolaszékek többsége formálisan működött, a valóságos érdekegyeztetés hiányzott. A szülői munkaközösségek – felszabadulva a kényszerek nyomása alól, de jogosítványok nélkül – részben továbbra is az iskolák útítársai maradtak.

A társadalmi-gazdasági-kulturális rendszerváltás új, a korábbihoz képest eltérő téri-társadalmi szerkezetbe helyezte a magyar lakosságot. A magyar gazdaság ideológiai fűkek és biztosítékok nélkül került a világpiaci rendszerbe, a neoliberális közgazdaságtani szemlélet szerint a kultúra a kulturális piacon eladható termék lett, a kulturális piac pedig része a közgazdasági értelemben vett piacnak. Az oktatásban új állami finanszírozási szabályok születtek, az intézményrendszer fenntartása plurálissá vált, állam, egyház, alapítvány, vállalkozás azonos fenntartói jogokkal lépett be az iskola-óvoda működtetők körébe.

A nemzetközi munkaerőpiac az idegen nyelvek tudását, a komputertechnikai ismereteket, a menedzsment ismereteket a korszerű szakmai ismeretek mellé emelte, az innovatív képesség és a tudás minősége teszi eladhatóvá a „humán erőforrást”, a termelő ember válik az iskola, a képzés termékévé.

A demográfiai mélyvölgy ezen változások időszakában érte el az iskolákat, versenyhelyzet támadt azonos szerepkörű és helyzetű iskolák között, speciális, minőségi tudás átadására, a „*társadalomtudományi paradigma*” vállalására, az oktatási piac építésére kényszerültek.

Ebben a helyzetben újra kell értelmezni az iskola funkcióját, az iskola és rendszerkörnyezete viszonyát, új fogalom jelenik meg: „iskolamenedzsment”, majd egyre újabb fogalmak: stratégiai menedzsment, innovációmenedzsment, információmenedzsment, minőségmenedzsment, tudásmenedzsment, marketingmenedzsment, projektmenedzsment, PR-menedzsment, pénzügyi menedzsment stb. Az oktatás intézménye többé nem privilegizált, nevelésre-oktatásra determinált szervezet, hanem az oktatási piac szereplője, amelyen a helyi társadalmakban, kistérségekben, régiókban együtt élő családok strukturált rendszere és a termelő szervezetek lesznek a piaci megrendelők, az iskola az eladó. Ha az iskola piaci terméke nem adható el, elfordul az iskolától a megrendelő, a fenntartó pedig megszűnteti, a tudáspiacon keresett terméket produkáló szervezet pedig növeli a bevételeit, finanszírozhatja a minőségi oktatást (szelekció, verseny). A neoliberális művelődéspolitikai koncepció működtet ugyan kiegyenlítő mechanizmusokat (normatív támogatás, projektek) de a piacképes termék garantálja a fundraising esélyeit is.

A családok számára az oktató-képző rendszer csupán egyetlen faktor a kulturális szolgáltatásokon belül, ám a piaci-termelő-infrastrukturális faktorial együtt képezi a társadalmi akciók terét. A (polifunkcionális) családot sokféle érdek határozza meg, ezek közül csupán egy – ám egyik legfontosabb – érdek a család és egyéni emberi erőforrás(tudástőke) növelése, s áttételesen: a piacon megszerezhető pénztőkévé és

kapcsolati tőkévé változtatása, a kondíciók bővített újratermelése, a szükségletek magasabb szintű megoldása. Az iskolában megjelenő szülő-megrendelő pontosan felméri az oktatási rendszeren belül lehetséges érdekérvényesítés lehetőségét, s csak akkor választja azt, ha az hatékony, „energiatakarékos”, eredményes, önérdékközpontú.

A szülői szervezet öntevékeny alapon jön létre, nem jogi személy, iskolán belüli szervezet, amely nem része az iskolának, de véleményezési joggal rendelkezik. A közoktatási törvény 102.§-a /3/ bekezdése felsorolja azokat az eseteket, amelyek esetében például a fenntartó köteles kikérni a szülői szervezet véleményét.

Nem véletlen, hogy több szülői szervezet létesül(het) egy oktatási intézményben, amelyek között érdek-divergencia és konvergencia egyaránt előfordul. Az sem véletlen, hogy nonprofit szülői egyesület, szervezet is létrejön, azzal a céllal, hogy a szülők érdekeit érvényesíteni tudják.

Mi is a probléma az iskola és a szülői szervezet viszonyában?

1. A szülői szervezet az iskola hierarchikus rendszerét követi a felépítésében, ezzel egy idegen, nagyvállalati felépítési modellt követ. Látszólag megfelel az általunk is hivatkozott, a társadalom funkcionális egysége tételének, de nem felel meg az individuális érdekek sokszínűségét tükrözni képes érdekképviseleti szervezetnek.

2. Kikapcsolja a direkt participáció lehetőségét, demokratikus képviseleti rendszerrel helyettesíti azt.

3. Az érdekartikuláció illuzórikus, mert nincs mögötte valóságos rendszeres szervezeti élet.

4. A többszörös érdekáttétel, az érdekek szervezetek fölötti megfogalmazásában elmosódhat a konkrét egyéni vagy osztályközösségi érdek.

5. Korlátozott az autonómiája, önrendelkezése.

6. A belső információs rendszer működtetése (visszajelzések, oldalirányú, azonos szintű, egymű szervezetekkel való kommunikáció) hiányzik.

7. Ha az érdektintegráló fölöttes szervezet a döntését akcióvá bontja le, a „demokratikus centralizmus” működési elve szerint cselekszik, s elriasztja a szülőt. Ha ezt nem teszi, fölfelé érdekelző, lefelé semmilyen szerepe nincs.

8. A szedhető tagdíj nem jogi személyiségű szervezet esetében szabálytalan, a pénz kezelője hiba esetén nem vonható felelősségre. Ha az iskola a pénz kezelője, megnő a bürokrácia, a kifizetés és bevétel a költségvetési, számviteli és adóztatási törvények szerint érvényesíthető.

9. A szülők többségének öntevékenységi foka megmarad a szociális szükségletek által kiváltott öntevékenységi szinten. Az érdekartikuláció és érdekérvényesítés komplex szemlélete és gyakorlata a többség számára ismeretlen.

10. A szülő egyik fontos feladata a gyermeke iskoláztatása. Vannak azonban más szerepei is, amelyek révén érdekérvényesítése rövidre zárható. A szülő azt az utat választja az érdekei megoldására, amely a legrövidebb ideig tart, a megoldásra a legközelebbi szervezetet használja fel, s a legkisebb energia ráfordításra törekszik az elérhető legnagyobb sikert remélve.

Az iskolaszék, a szülői szervezet, a szülői munkaközösség vagy a szülői egyesület ma még nem kiforrott szervezet. Azokat felszámolni botorság lenne, idő, türelem, gyakorlat, tapasztalat szükséges ahhoz, hogy az iskola és a szülői szervezetek optimális szervezeti integrációja, a működés ideális modellje megformálódjon.

SZABÓ SZILVIA – KOLTAI ZSUZSA

Interkulturális Nevelés – az „Europilot” projekt tapasztalatai

E cikk az Europilot Nemzetközi Projekt eredményeiről számol be. A szerzők résztvevői voltak e projektnek, eredményeképp Európai Múzeumi Szakértő Minősítést szereztek, mely az Európai Unió egész területén elismert *kulturális mediátor* diplomát jelent. A múzeumok megváltozott társadalmi szerepének megfelelően, a múzeumi mediációval foglalkozó szakembereknek, olyan kompetenciákkal kell ma már rendelkeznie, mint a projekt-menedzsment, marketing- és PR-ismeretek, kommunikációs és nyelvi készségek, valamint jártasság az európai kultúra és oktatás területén, annak érdekében, hogy a múzeumok kívánatos alternatívaként léphessenek fel a kulturális szolgáltatások piacán, legyen szó akár szabadidős-szórakoztató, akár oktatási tevékenységről.

A *Museums as places for lifelong learning* nemzetközi projekt érdekessége, hogy három fő területből áll, melyek szervesen egymásra épülve, több éves munkát és gyakorlati eredményeket jelentenek a hazai és nemzetközi szakemberek számára, az oktatás és a művelődés területén.

A projekt első fázisát az 1995-ben indult *AEM* (Adult Education and the Museum) jelentette, melynek alapvető célja volt a múzeumi szintér és a felnőttképzés közelítése, vagyis olyan képzési forma kialakítására fókuszáltak, melyben a múzeumi látogatók nem a hagyományos módon sajátíthatják el a tudásanyagot. A központi kérdés az volt, hogy a múzeumok hogyan tudnak megfelelni a társadalmi változásokból adódó modern polgári elvárásoknak. A projekten belül a múzeumok bizonyították, hogy értékes szociokulturális műhelyei a képzésnek, a kommunikációnak, a kultúráközvetítésnek és a szociális reintegrációnak.

1999-ben folytatódott a munka, a második fázis a *MUSAEAM* (Museum and Adult Education are more) formában létrehozott európai hálózatépítés volt. Ennek keretein belül Európa-szerte múzeumi nyílt napokat tartottak, ezzel kapcsolatot teremtve a potenciális közönséggel, szakmai oldalról pedig az UNESCO 5. Nemzetközi Felnőttoktatási Konferenciáján deklarált (1997) eredményeknek megfelelően folytatták a munkát. A második fázisban lezajlott egy nemzetközi kutatás, melyben hazánk is részt vett a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetén keresztül.

A kutatás eredményeként indult el az *EUROEDUL-projekt*, mely a harmadik fázisát testesítette meg a munkának. Célja a többéves elméleti és gyakorlati tapasztalatokra alapozva egy akkreditált curriculum létrehozása volt, mely olyan *kulturális mediátorokat* képez, akik a látogatói igényeknek megfelelően, nemzetközileg elfogadott minősítéssel végzik szakmai tevékenységüket. Ez a szakember támogatja és fejleszti a múzeumok és az élethosszig tartó tanulás közötti kétirányú kapcsolatot, mintegy összhangot teremtve az oktatók és a kulturális szakemberek között, mindezt

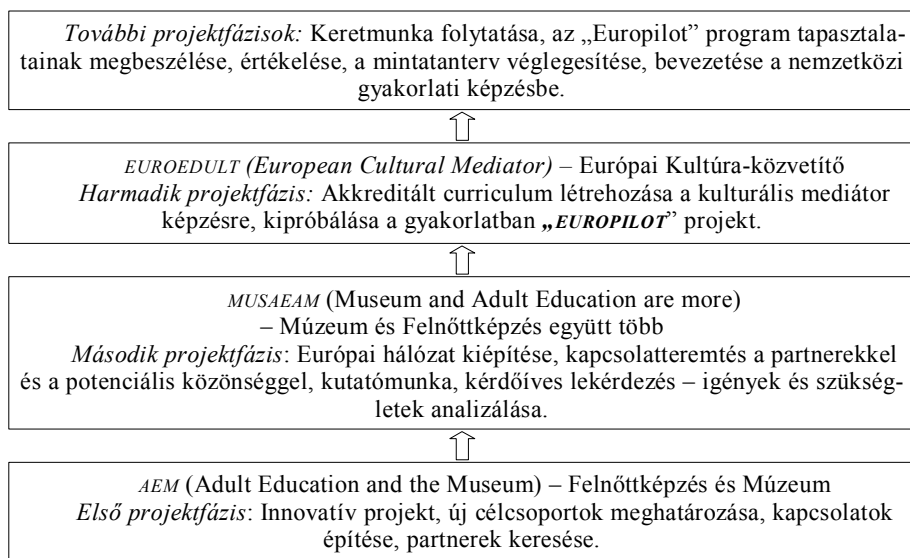
úgy, hogy hasznos legyen a tevékenység kimenetele az ismereteket befogadni szándékozó „végfelhasználók” felé, beszéljünk akár látogatókról, vagy hallgatókról.

Az előadás címében megnevezett EUROPILOT-projekt ennek az EUROEDULT-projektnek a része, a tervezett curriculum próbafázisa. 2003. tavaszán négy ország 22 hallgatójának részvételével indult el az első modul-rendszerű képzés, majd négy helyszínen (Pécs, München, Ravenna, Párizs) folyt az elméleti és gyakorlati ismeretek átadása. A program minden alkalommal többnapos egyéni és csoport munkát jelentett, végezetül el kellett készíteni egy zárótanulmányt.

A modulok teljesítésével a résztvevők megkapták az első Európai Múzeumi Szakértő Minősítést (Kulturális Mediátor EU diploma). A fenti elméleti háttéranyag mellett számos gyakorlati tapasztalattal rendelkezünk, hiszen résztvevői voltunk ennek a „próba-képzésnek”, ami a nevével ellentétben igen „éles” helyzetnek bizonyult. A német precizitás, a francia következetesség, az olasz temperamentum és a magyar tudásvágy hatékony elegye találkozott az elmúlt félévben, és ennek megfelelően hatékony és kooperáló munkával zajlott le az első képzés. Az oktatás nyelve angol volt, ami megadta azt a kommunikációs sajátosságot, hogy négy nemzet dolgozott együtt egy ötödik nyelv közvetítésével. Mindezt kiegészítve, az alaptantervhez képest, az egyes nemzetek kulturális sajátosságai tették színessé a képzést, hiszen az elméleti általánosítások minden nemzet nyelvén más prioritást kaptak. A munka eredményeként a jövőre nézve is hasznos kapcsolatok alakultak ki, és más tevékenységekben is együttműködésen alapuló kezdeményezések születtek.

A sikeres kimenetelt követően idén novemberben (Olaszországban) folytatódik a keret-munka, melynek célja az „EUROPILOT” tapasztalatainak megbeszélése, és a felmerül problémák korrigálása. Ezt követően véglegesítésre kerül a tanterv, ami remélhetőleg nemzetközi viszonylatban szakmailag elfogadottá válik.

Ábra: A kulturális mediátor EU – minősítési rendszere, strukturális felépítése



A Projekt jelentősége

Hazánkban a *kulturális nevelés* ilyen irányú megközelítése még nagyon gyerekcipőben jár, bár folyamatosan arról beszélünk, hogy „vannak problémák”. Nem megfelelő a kulturális intézmények (különösen a múzeumok) látogatottsága, és folyamatosan csökken a lakosság kulturális érdeklődése. Olyan nemzeti problémáról van szó, melyre megoldást kell találnunk, hiszen hazánk kulturális elhivatottsága, majd az Európai Unióban való megítélése is az egyes emberek, a „látogatók és tanulók” ismeretszintjén múlik. A művelődés iránti igény felkeltését pedig két, arra eredendően hivatott intézményrendszernek kell magára vállalnia, nevezetesen az oktatás, felnőttoktatás és a kultúra színtereinek, ahol a „*kulturális mediátor*” szerepe kulcsfontosságú.¹

Társadalmilag, kulturálisan és politikailag megváltozó világunkban az *élethosszig tartó tanulás* gondolata és annak realizálása fontos szerepet játszik és értelmet nyer az emberek egyre nagyobb számú csoportjai számára.² A munkaerő-piaci változások, a rugalmas munkaidő és munkavégzés, a rövid időtartalmú munkaszerződések és a szabadúszó munkaformák növekedése rámutatnak a folyamatos tanulás meghatározó szerepére, amelyek sok esetben az egyéni döntésen és az egyéni részvételen alapszanak.

A tanulás terei kitágulnak térben és időben egyaránt és a tanulás tereinek ahhoz a legfontosabb igényhez kell alkalmazkodniuk, hogy szinte minden kontextusban bővíthesse az egyén az ismereteit.

A kulturális szféra – különös tekintettel a múzeumokra, könyvtárakra, mint a közös emlékezet és gyökerek tárházaira – kiemelkedően fontos szerepet játszik a kultúra, az élethosszig tartó tanulás és a munkaerőpiac egymásra hatása jelenlétének vonatkozásában.

Olyan jelentős programok, mint a nyelvtanulási projektek zöme, szakképzési projektek, a nőket érintő ún. reintegrációs projektek, vagy akár a külföldieknek készült integrációs és sérülteket, betegeket megcélzó rehabilitációs projektek új célcsoportokat hoznak a múzeumokba.³ Ennek alapján világossá válik, hogy a múzeumok és könyvtárak a szabadidő hasznos eltöltésének újabb dimenzióját jeleníti meg. Így új tanulási térként, tudás és kultúrákövetítőként jelenik meg egyszerre, hogy különböző igényeknek megfelelően - az élethosszig tartó tanulás koncepciójának figyelembe vételével – segítse az élet-, és munkaerőpiaci perspektívák bővülését az egyén számára, azaz olyan komplex ismereteket nyújtson, mely hozzásegíti az egyént élete nyugodt formálásához és ahhoz, hogy a munkaerőpiacon potenciális szereplőként jelenjen meg, vagyis munkát tudjon vállalni, munkahelyét meg tudja tartani.

A fentiekben vázoltak alapján *a kulturális szféra partnerséget építhet ki* a gazdaság, a turizmus, a helyi, regionális és országos szervekkel, hivatalokkal, hogy a munkaerőpiaci igényekhez tudja formálni megújuló szolgáltatásait.

Ehhez pedig *szükség van* egy olyan *képzett szakembergárdára*, mely a múzeumokban, galériákban és könyvtárakban látogatóorientált programokat, komplex

¹ Koltai Dénes: A felnőttoktatás társadalmi, gazdasági és területi problémái, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet, Pécs, 2001. 203. p.

² Németh Balázs: Az élethosszig tartó tanulás koncepciója és a felsőoktatás modernizációjának kapcsolata, in: Tudás Menedzsment, 2002. március 97-102 p.

³ Koltai Dénes: A magyar felnőttoktatás feladatai az UNESCO hamburgi felnőttoktatási konferenciája után, in: Humánpolitikai Szemle, 1998. 9. évfolyam 4. szám, 32-42 p.

eseményeket szervez, menedzsel. Az ilyen irányú és típusú képzések lokálisan, regionálisan és országosan ugyan megjelentek, de más országok hasonló képzéseinek tartamához részben hasonlulva mégis egyoldalúak maradtak.

Előzmények, az elmúlt két év már megvalósult munkája, kutatási eredmények

1. Socrates projekt nemzetközi lekérdezés: reprezentatív mintán (múzeum, kulturális intézmények, egyetem) kérdőíves vizsgálat, célja volt, hogy felmérje, az európai dimenziók szempontjából milyen készségekkel, kompetenciákkal rendelkezzek az egyes tagországok kulturális intézményeiben egy kultúráközvetítő, „cultural mediator”.⁴

Eredmények: Németország, Olaszország, Svájc, Franciaország és Magyarország eredményeinek összesítése alapján a szükségletek felmérése.

2. 2001. szeptember 14–16. Pécs, EUROEDULT Konferencia, EU Akkreditált Kulturális menedzserképző Projekt-konferencia. Az itt megjelent külföldi és hazai diákok, kulturális, múzeumi, egyetemi szakértők a kérdőíves vizsgálat eredményeiből kiindulva néhány főbb tantárgyi blokkot, annak rendszerét elemezték egy-egy munkacsoportban.

A tananyagfejlesztés menete:

- A projektben fejlesztendő tananyag egyes tantárgyi blokkjait, moduljait a partnerek dolgozták ki;
- A tananyagfejlesztéshez kapcsolódó kérdőíves felmérést minden egyes partner elvégezte, a felmérést a Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési intézete (PTE TTK FEEFI) összegezte és elemezte, s azt csatolták az elkészülő tananyagtervezethez, mint hivatalos szakmai felmérést;
- A szakmai konferenciák (Göteborg 2001. június, Pécs 2001. szeptember) ajánlásainak feldolgozása (szakemberek, diákok észrevételei stb.);
- A projekt első üteme 2002 márciusában zárult, addigra a tananyagfejlesztés is befejeződött;
- A kész tananyagot egy kiválasztott EU szakmai grémium akkreditálta; minőségbiztosítási eljárását lebonyolította;
- A tananyag EU-bizottság elé tárása;
- EU-oklevelet adó kulturális menedzserképzés elindítása. Az „Europilot” projekt elindítása.

Projekt partnerek:

1. Bajor Népfőiskolai Szövetség (BVV - Németország);
2. Európai Múzeumi Fórum (EMF – Egyesült Királyság);
3. Emilia Romagna Régió Kulturális Intézete (Olaszország);
4. Brit Nemzeti Felnőttoktatási Szövetség (NIACE – Egyesült Királyság);
5. Skandináv Népakadémia (Nordens Folkliga Akademi – Svédország);
6. Pécsi Tudományegyetem (Magyarország);
7. A Louvre Képzőiskolája (École du Louvre – Franciaország);
8. Svájci Felnőttoktatási Szövetség (SVEB – Svájc).

A Projektben megjelenő tananyag (curriculum) főbb tantárgykörök/blokkok (domain) és azok elemei (unit):

Domain 1. Project Management – Projekt menedzsment

⁴ Education as a Tool for Museums. Final Report on the Socrates Project MUSAEAM. (Ed.: Jutta Thinesse-Demel), 2001.

- Units: *Planning* – Tervezés;
Project Financing and Fundraising – Projektfinanszírozás és támogatás megszerzése;
Marketing and Promotion – Marketing és promóció;
Domain 2. Communication Skills – Kommunikációs készségek
Units: *Report Writing* – Beszámoló írása, készítése;
Multimédia Communication Techniques – Multimédia kommunikációs technikák;
Domain 3. Mediation – Közvetítés
Units: *Networking Techniques* – Hálózatépítési technikák;
Negotiating Skills – Tárgyalási készség, technikák,
Working with Partners – Partnerekkel történő együttes munka;
Domain 4. Language – Nyelv
Units: *Technical Language in the Cultural Sector* - A kulturális szféra szaknyelve;
European Language Skills – Európai nyelvi - szaknyelvi készség;
Domain 5. European Culture and Education – Európai kultúra és oktatás
Units: *Cultural Policies in Europe* – Európai kultúrpolitikák;
Comparative Institutional Framework – Összehasonlító intézményrendszer-vizsgálat;
European Cultural History – Európai művelődéstörténet.
Domain 6. Personal Development – Személyiségfejlesztés
Units: *Knowing one self* – Önismeret;
Working in Group – Csoport munka/tréning;
Working in Network – Hálózati munka/tréning;
Working in multi-cultural/intercultural context – multi/inter-kulturális környezeti tréning;
Others – Egyéb (pl. Citizenship Education – Állampolgári ismeretek)

A projekt témája az volt, hogy milyen szerep- és feladatváltozásokkal kell szembenéznie a mai múzeumnak, mint kulturális szolgáltató intézménynek. Az élethossziglani tanulás és a múzeumok kapcsolatának, az együttműködés lehetőségeinek feltárása volt a fő irányvonal. A projekt befejeztével minden résztvevő, akik teljesítették az otthon, egyénileg elkészítendő és a csoportmunka keretében kiosztott feladatokat, valamint akik mind a négy helyszínen részt vettek (Pécs, München, Rávenna, Párizs) oklevelet kaptak, mely az Európai Unió egész területén elismert tanúsítványt jelent.

A csoportmunkák során szabadon választható volt, hogy mely múzeumokkal és képzésekkel kapcsolatos témában szeretnének kutatni a kurzus résztvevői, azzal a kikötéssel, hogy nemzetiségi szempontból minden csoport vegyes legyen. Az elkészült munkák komparatív elemzésre adnak módot, hisz ugyanazon szempontok alapján vizsgáltuk az egyes országok, régiók múzeumainak programjait, a célcsoportok elérésének stratégiáit illetve a működés törvényi, adminisztrációs hátterét.

A projekt során kialakított csoportok kutatási területei:

1. a múzeumok és a Life Long Learning koncepciója,
2. színház és múzeum,
3. a célcsoport orientált múzeumi programok, szolgáltatások,
4. múzeumpedagógia, gyermekprogramok és a gyermekek számára nyújtott szolgáltatások a múzeumban,
5. a felnőtt tanulók célcsoportjainak megcélzási stratégiái a múzeumi munkában.

Új területek, módszertan megismerése

A projekt során alkalmunk nyílt olyan stratégiák megismerésére, mellyel hatékonyabbá tehető a múzeumok kultúráközvetítő tevékenysége. Az élethosszig tartó tanulás és a múzeum feladatainak összekapcsolása, valamint, hogy felismerést nyert

a felnőttek múzeumban történő informális és formális tanulásának hatékonysága, új perspektívákat nyit a múzeumi munkában. Olaszországban az informális tanulást volt alkalmunk megismerni, ahol a Faenza-i Múzeumban betekintést nyerhettünk, miként sajátíthatják el a szülők gyermekeikkel együtt az agyagművesség ősi módszereit.

A szórakoztatás és az ismeretterjesztés egybekapcsolása rendkívül fontos a felnőttek múzeumban folyó informális tanulása során. Párizsban, a Louvre-ban pedig megismertettek bennünket a Louvre, mint felnőttképzési szolgáltató intézmény programjaival. Megdöbbentő volt számunkra, milyen széles skálán mozognak a felnőttek számára tartott kurzusok, kezdve az ön-kibontakoztató, szórakoztató kurzusoktól a művészettörténeti képzéseken át a Louvre által szervezett saját PhD –képzésig.

Európai dimenzió

A projekt kiemelt jelentőséget tulajdonított az interkulturális kompetenciák fejlesztésének. Több feladat szolgálta azt a célt, hogy a különböző országokból származó résztvevők minél jobban megismerhessék egymás kultúráját, mentalitását és segítséget nyújtott a kurzus az előítéletek és általánosítások szertefosztatásában is. Mivel a kurzus az élethossziglan tartó tanulás lehetőségeinek és a múzeumi munka összekapcsolódásának lehetőségeit és jövőbeli perspektíváját kutatta, kiemelten hangsúlyos volt az európai sokszínűség megőrzésének és bemutatásának kérdése.

Megtanulni és megérteni saját régióink, hazánk és más területek népeinek kultúráját, hagyományait, történelmét – ez lehet a módja európai közös múltunk és jelenünk fenntartásának. Külön témaként szerepelt a hátrányos helyzetű rétegek elérésének kérdése. A múzeumoknak külön célcsoportként kell kezelniük a bármilyen okból hátrányos helyzetű rétegeket, legyen ez a hátrány mentális, fizikai, anyagi természetű vagy kisebbségi helyzetükből adódó.

Az esélyegyenlőség tényleges megteremtése volt a leghangsúlyosabb ezen prioritások közül, a tanuláshoz való jog tényleges kiterjesztése minden ember számára. John Ryan, az ír Nemzeti Felnőttképzési Szövetség elnöke fogalmazta meg ezt a legszebben és legtömörebben, az egész projektet lezáró párizsi konferencián: „A tanuláshoz való jog helyreállítása: a kulturális intézmények legfontosabb feladata”.

A tanulmányút programja

EUROPILOT PROJEKT (I.), PÉCS (2003. január 22-25.)

Az Europilot Projekt első kurzusa Pécssett került megrendezésre, a Csontváry Múzeumban. Hazai múzeumi és felnőttoktatási szakemberek előadásából ismerhettük meg a magyar múzeumi szervezet működését, valamint a múzeumi felnőttoktatás igényének szociológia, filozófiai és gazdasági hátterét. Bepillantást nyerhettünk a hatékony múzeumi menedzsment és marketing elméleti hátterébe és gyakorlati megvalósulásába, valamint, hogy ez milyen hatást gyakorol a kulturális turizmusra. Előadásokat hallgathattunk a hazai múzeumok által szervezett szabadidős és oktatási programokról, a Baranya megyei múzeumok helyi kulturális élet szervezésében betöltött szerepéről, a helyi értékek és kisebbségi kulturális emlékek megőrzésének szükségességéről. Massimo Negri, az Európai Múzeumi Fórum igazgatója beszélt arról, hogy milyen kompetenciákkal, képességekkel és készségekkel kell rendelkeznie egy múzeumi szakembernek ahhoz, hogy a múzeum kívánatos alternatívaként léphessen fel a 21. században, akár mint szabadidős, szórakoztató, akár mint oktatási tevékenységet végző kulturális intézmény.

EUROPILOT PROJEKT (II.), MÜNCHEN (2003. február 26 - március 2.)

A projekt második színhelye München volt, ahol a Deutsches Múzeum egy különtermében tartották meg előadásait a német múzeumi szakemberek. Kiemelt jelentőséget kapott itt a hatékony múzeumpedagógiai munka, több német múzeumpedagógus is beszámolt tapasztalatairól és saját intézménye működéséről.

Az egész Deutsches Múzeumra az interaktivitás a jellemző, sok kiállított tárgyat (vagy azok pontos másolatát) ki lehet próbálni, ezáltal ideális feltételeket teremtettek a játszva tanulás megvalósulásához. Lenyűgöző volt számunkra, milyen gyermekbarát módon is ki lehet alakítani egy múzeumot. Programok sokaságával várják mind a gyermek, mind a felnőtt látogatókat, legyen szó akár formális, akár informális tanulásról. A Deutsches Múzeum követendő példát mutatott arra, milyennek kell lennie a 21. század múzeumának. Megismerhettük ezen túlmenően a Bajor Népfőiskolai Szövetség munkáját, valamint, hogy milyen perspektívái vannak Németországban az élethosszig tartó tanulás és a múzeumi munka összekapcsolásának.

EUROPILOT PROJEKT (III.), RAVENNA (2003. március 26-30.)

A Projekt harmadik színhelye Ravenna volt, ahol megismerhettük az olasz múzeumi struktúrát, az olaszországi múzeumok működésének törvényi, történelmi és adminisztratív háttérét, külön kiemelve Emilia-Romagna tartomány múzeumi szervezetét. Bepillantást nyerhettünk a célcsoport-orientált múzeumi stratégia megteremtésének már elért eredményeibe, valamint az olasz múzeumi szakemberek jövőbeni terveibe, miként lehetne minél szélesebb rétegek számára még vonzóbbá tenni a múzeumot. Csoportmunka keretében a különböző országok múzeumi struktúráját hasonlítottuk össze. Előadásokat hallgathattunk a brit, a holland és a francia múzeumi szervezetről, annak működéséről és jogi háttéréről, valamint a történeti előzményekről. Bámulatos volt, milyen széles skálán mozognak a holland múzeumok által nyújtott képzési programok. Összevetésképpen Huszár Zoltán, a Baranya Megyei Múzeumok igazgatója tartott előadást a magyarországi múzeumok fejlődési lehetőségeiről, irányairól. Több olyan csoportos feladatot is végeztünk melyek célja az interkulturális kompetenciák fejlesztése, illetve a nyelvi készségek javítása volt.

A csoport közösen ellátogatott az argentai Ökomúzeumba, ahol empirikus tapasztalatszerzésre nyílt módunk a helyi múzeumok működéséről, gyermek-és felnőtt programjairól, megismerhettük, milyen fontos szerepe lehet egy múzeumnak a helyi kulturális, közösségi élet szervezésében. Megtekintettük a faenzai Kerámia Múzeumot is, ahol előadást tartottak a múzeum működéséről, a programokról, valamint arról, milyen perspektívái lehetnek az élethossziglani tanulás és szabadidős tevékenység összekapcsolásának a múzeumi programkínálatban.

EUROPILOT PROJEKT (IV.), PÁRIZS 2003. június 25-26.

A kurzus lebonyolításához a szervezők az École du Louvre épületében tudtak termet szerezni, rendkívül elegáns környezetben dolgozhattunk. Előadásokat hallgathattunk a francia múzeumok működéséről, a csoportmunkák itt is folytatódtak. A projekt magyar résztvevői itt számoltak be saját kutatási területükről, mindennapi munkájukról, saját múzeumuk működéséről.

Megismerhettük a Louvre Múzeum történetét, szabadidős és oktatási programjait, múzeumpedagógiai tevékenységét, marketing- és PR- stratégiáját, valamint a párizsi kulturális életben betöltött szerepét és közösségfejlesztési módszereit. Az École du Louvre épülete minden igényt kielégítő infrastruktúrával rendelkezik; a csoportos foglalkozásoknak és óráknak teret adó, a legmodernebb technikai felsze-

reltséggel rendelkező kis-és közepes méretű termektől, a képzőművészeti foglalkozások számára kialakított helyiségeken át a konferenciateremig minden feltétel adott, hogy bámulatosan széles spektrumú oktatási, kulturális és szabadidős programjait a legideálisabb környezetben vehessék igénybe a tanulni, művelődni, vagy csak kikapcsolódni, szórakozni vágyó látogatók.

Az École du Louvre épülete adott helyet, a „*Learning in European Museums*”-*Trends, experiences, perspectives* címmel megrendezésre kerülő konferenciának is, ahol a legnevesebb európai múzeumi és felnőttképzési szakemberek tartottak előadást, s mely egyúttal az Europilot projektet is lezárta.

Learning in European Museums”-*Trends, experiences, perspectives*” – Európai Szimpózium, Párizs - A múzeum mint tanulási színtér – (2003. június 27–28.)

A konferencia „Tanulás az európai múzeumokban- Irányvonalak, tapasztalatok, perspektívák” címmel került megrendezésre. A konferencia részben angol, részben francia nyelven folyt, angol és francia szinkrontolmácsolással, szervezője a Louvre Múzeum és az Euroedult Projekt voltak. A konferencia az Európai Közösség és a Socrates-Grundtvig program támogatásával valósulhatott meg. A konferencia a múzeumok élethossziglani tanulásban való szerepvállalásával foglalkozott, valamint azzal, hogy milyen kompetenciákkal, képességekkel és készségekkel kell rendelkeznie a múzeumi dolgozóknak ahhoz, hogy felgyorsult világunkban a múzeumok hatékonyabban tölthessék be kultúráközvetítő szerepüket. A konferencia az innovatív európai tapasztalatokra, kezdeményezésekre és együttműködésre fókuszált.

A múzeumok az elmúlt három évtizedben előre nem látható mértékben fejlődtek. Ez a fejlődés együtt jár társadalmi funkciójuk figyelemre méltó változásával és jelentőségük növekedésével. A múzeumoknak újra kell határozniuk szerepüket és feladataikat a közszolgálatiágban. A múzeumi oktatók kulcsszereplők ebben a mélyreható változásban. Napjainkban a múzeumi előadók, oktatók mint közösségfejlesztő szakemberek jelennek meg, így a közérdek kibontakoztatásának kísérleteiben, megvalósításában és formálásában is fontos szerepet töltenek be.

Az elmúlt évtizedben számos kutatást folytattak regionális, nemzeti, valamint európai méretű projektek keretében, melyek a múzeumokat, mint az élethosszig-tartó tanulás ideális környezetét vizsgálták. Bizonyítást nyert, hogy a múzeumban való tanulás elősegíti, fokozza, valamint megkönnyíti az ismeretek megszerzését minden célcsoport számára. Ez döntő jelentőségű volt abból a szempontból, hogy adekvát képzést nyújtsanak múzeumi oktatóknak és kulturális mediátoroknak. E kísérlet eredménye az Euroedult projekt keretében megvalósított képzés.

Nemzetközi tapasztalatok a múzeumok célcsoport-orientált szolgáltatásairól

Csoportmunkánk keretében 4 régió célcsoport-orientált múzeumi szolgáltatásait hasonlítottuk össze. Ezek: A Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, Piemonte (Olaszország), Emilia-Romagna (Olaszország) és Bajorország (Németország).

Vizsgálati szempontjaink a következők voltak:

1. A múzeumi működés jogi háttere
2. A célcsoportok meghatározása
3. A célcsoportok igényeire formált speciális programok kidolgozása
4. A múzeumok oktatási tevékenysége
5. A múzeumok PR-tevékenysége

Kommunikációs stratégia

Kutatásunk eredményeként megállapítható, hogy mindhárom országban új, a múzeumok szerepváltozásának megfelelő törvényi szabályozás lépett életbe az utóbbi években, valamint, hogy ennek megfelelően elindult egy folyamat, melynek köszönhetően a múzeumok koncepció váltásra kényszerülnek; nyitottá kell válni a társadalom felé és alkalmazkodni kell a látogatók igényeihez annak érdekében, hogy a mára rendkívül változatos kínálatot nyújtó kulturális és szabadidős piacon érvényesülni tudjanak. Fejlődési trendeket figyelhetünk meg, ezek: szolgáltatások fejlődése, a látogatókkal való kooperáció növekedése, professzionális menedzsment, marketing és PR-munka megjelenése a múzeumi vezetésben, valamint a látogatók igényeire formált programok számának növekedése. Leginkább a múzeumi infrastruktúra és a múzeumokban folyó formális oktatás tekintetében van lemaradásunk Olaszországhoz, de még inkább Németországhoz és Franciaországhoz képest.

A program eredményei, további együttműködés

Sokat lehetett tanulni abból, hogy a tőlünk nyugatabbra fekvő országokban miként valósul meg az a látogató-orientált múzeumi-menedzsment stratégia, mely hazánkban az esetek túlnyomó részében még csak az elméleti alapok lerakásánál tart. Újszerű volt ez a konferenciai-sorozat abból a szempontból, hogy egy időben négy különböző ország múzeumi szakemberi vettek részt benne, a programszervezőktől kezdve az egyetemi oktatókig sokféle kapcsolódási pont találkozott itt. Megismerhettük a német, az olasz és a francia múzeumi szervezet törvényi, adminisztrációs hátterét, valamint, hogy milyen módszerekkel igyekeznek megvalósítani a látogatóbarát múzeum ideálját. Hasznos volt, hogy egyúttal betekintést is nyújtottak az adott ország kultúrájába, történelmébe és mentalitásába. A konferenciasorozat nagy hangsúlyt fektetett az interkulturális kompetenciák fejlesztésére; ez is nagyon hasznos volt minden résztvevő számára. További együttműködésre is nyílik alkalom, hiszen az Euroedult Projekt folytatódni fog. Szeretnénk fenntartani a megszerzett szakmai kapcsolatokat, hisz a kurzus 22, öt különböző országból származó részvevője mind a múzeumi, kultúráközvetítő munka valamely ágával foglalkozik. Az ez év őszén Olaszországban megrendezésre kerülő, az Európai Múzeumi Fórum szervezésében megvalósuló konferencián többen is részt vesznek az Europilot Projekt tagjai közül.

Legnagyobb hatással ránk a Louvre által kínált képzési programok és kurzusok széles kínálata volt. Az ott tapasztaltak lényegesek a magyarországi múzeumok jövője szempontjából is, elsősorban abból a szempontból, hogy a hazai múzeumok is kilépjenek a kulturális-oktatási piacra, miután a jövő év májusától múzeumaink ingyenesek lesznek. A változtatás nemcsak költségvetési szempontból fontos, hanem azért is, mert a társadalom részéről is szükséges egy újfajta megközelítési mód a múzeumokkal szemben. A múzeumok ne csak kulturális javaink őrzésének feladatát és egyszerű bemutatását lássák el, hanem hogy hozzák élet-közelivé múltunkat, történelmünket, nemzeti hagyományainkat, értékeinket, hiszen globalizált világunkban, a múzeumoknak döntő szerep jut a másság, a régiók, népek, tájak, városok, kistelepülések sajátos, egyéni arculatának bemutatásában, megismertetésében és elfogadtatásában. Vitathatatlan e szemponthoz a múzeumok kulturális turizmusban betöltött szerepe, ebből az aspektusból értékelődik fel a szakszerű és hatékony (múzeumi) marketing és (múzeumi) menedzsment fontossága.

Sok olyan ötlettel találkozhatunk, melyek megvalósítása nem elsősorban pénz kérdése, inkább az innovatív megoldásoké. A múzeumpedagógia mint elmélet és mint felsőoktatási képzési forma az elmúlt években már hazánkban igen jól működik, azonban a gyakorlatban komoly hiányosságok vannak a felnőtt célcsoportok elérésének stratégiájában, módszereiben, eljárásmodjaiban. Egyszerűen nálunk igen gyér a felnőtt múzeumlátogatókra irányuló kínálat. Az jóformán kimerül a tárlatvezetésekben, valamint a múzeumi, történész és egyéb tudományos szakemberek konferenciáinak szervezésében. A korszerű *múzeumi mediáció* elvei és gyakorlata szerint a múzeumoknak, mint kultúráközvetítő intézményeknek, a helyi közösségek szervezésében kell elsősorban fellépni. E feladatban döntő jelentőségű a projektünk céljának megfelelően kiképzett új professzionának, a *múzeumi mediátornak* a tevékenysége. A mediátor közvetít a múzeum és a befogadó között, egyik lényeges feladata, hogy a hazai múzeumok is szervezzenek a felnőttek számára kurzusokat, képzéseket és olyan szabadidős programokat, mely *kíváncsú alternatívaként* léphet fel a szabadidős programok kínálatának tömegében. Ehhez kiváló ötleteket nyújtott az Europilot Projekt.

Mellékletek

A Projekt résztvevőinek (22 fő) neve és foglalkozása, a csoport összetétele: *Marie Weber*, Franciaország, Musée National des Douanes, Bordeaux szerződéses projekt-felelős; *Uta-Birgit Gigler*, Németország, szerződéses projekt-felelős, kulturális kurátor; *Doris Hefner*, Németország, kulturális kurátor, szerződéses projekt-felelős; *Claudia Königsmann*, Németország, kulturális kurátor, művészeti menedzser; *Suzanna Rizzo*, Németország, kulturális kurátor, régész; *Edith Schoeneck*, Németország, kulturális kurátor, egyéni vállalkozó; *Stéphanie Stephan*, Németország, kulturális kurátor, szerződéses projekt-felelős; *Nerina Baldi*, Olaszország, Comune di Argenta; *Elena Corradini* Olaszország, régész, *Emilia Romagna*, Modenai Egyetem professzora; *Marinella Marchesi* Olaszország, Museo Civico Archeologico, Bologna, régész; *Danielle Serfardini*, Olaszország, Comune di Lugo, Műszaki és Elektronikai Múzeum szakembere; *Vincenzo Simone*, Olaszország, Turin Városi Önkormányzat Kulturális Osztálya kulturális menedzser; *Alba Rita Trombini*, Olaszország, Ravenna, történész; *Anna Maria Visser*, Olaszország, az Università di Ferrara (Ferrari Egyetem) professzora, múzeumigazgató; *Marta Zocchi*, Olaszország, Museo della Vita Condina, szerződéses projekt-felelős; *Kárpáti Katalin*, Magyarország, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, művelődési menedzser; *Koltai Zsuzsa*, Magyarország, PTE, TTK-FEEL, PhD-hallgató; *Müller Judit*, Magyarország, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, titkárságvezető; *Szabó Szilvia*, Magyarország- PTE TTK-FEEL, tanársegéd, PhD- hallgató; *Schreiner Dóra*, Magyarország, Baranya M-i Múzeumok Igazgatósága, művelődési menedzser; *John Ryan*, Írország, Ír Felnőttoktatási Nemzeti Szövetség (IAENA); *Ruth Jermann*, Svájc, SVEB, Igazgatósági tanácsadó.

A tanulmányban ismertetett csoportmunka résztvevői

Elena Corradini – Olaszország, Emilia-Romagna régió, -régész, a modenai egyetem professzor-asszonya,

Kárpáti Katalin – művelődési menedzser, Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága

Koltai Zsuzsa – művelődési menedzser, PhD-hallgató, Pécsi Tudományegyetem „Múzeumi marketing”

Susanna Rizzo – Németország, kulturális kurátor, régész

Vincenzo Simone – Olaszország, Turin Város Önkormányzatának Kulturális Osztálya, kulturális menedzser

Szabó Szilvia – Pécsi Tudományegyetem, egyetemi tanársegéd, PhD-hallgató „Kompetenciafejlesztés – a múzeumi mediátor kompetenciái”

A program fő-koordinátorai

Németh Balázs- Magyarország- Pécsi Tudományegyetem, Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet; Margherita Sani- Olaszország- Istituto di Beni Culturali, Regione Emilia-Romagna; Jutta Thinesse-Demmel- Németország- BVV- München, Bajor Népfőiskolai Szövetség

Projekt-támogató

A nemzetközi projektben való részvételünket a Tempus közalapítvány támogatta, a 2003. tavaszán meghirdetett Socrates Gruntvig III. „Felnőttoktatói mobilitás” ösztöndíjas pályázatán keresztül.

Az „Europilot” Projekt helyszínei

Magyarország – Pécs; PTE TTK FEEFI, 2003. január 23 – 26.; Németország – München; Bajor Népfőiskolai Szövetség (BVV); 2003. február 27. – március 2.; Olaszország – Ravenna; Emilia Romagna Régió Kulturális Intézete; 2003. március 27 – 30.; Franciaország – Párizs; Louvre Képzőiskolája (École du Louvre) , 2003. június 24 – 29.

Előadásaink a Témában

Koltai Zsuzsa: 2003. június 26. Párizs, Louvre „Marketing of the Museum”

Szabó Szilvia: 2003. június 26. Párizs, Louvre „Conception of the visitor friendly museum”

Szabó Szilvia: 2003. augusztus 27-29, Kaposvár VII. Nemzetközi Erkölcs-, Művészetfilozófiai és Nevelési Konferencia, Művészeti nevelés szekció „Interkulturális kommunikáció – az „Europilot” projekt

Bibliográfia

DÉNES KOLTAI: Theoretical, Economic and Regional Issues of Adult Education, Institute for International Cooperation of the German Adult Education Association, 2002.

Education as a Tool for Museums. Final Report on the Socrates Project MUSAEAM. (Ed.: Jutta Thinesse-Demel), 2001.

MASSIMO NEGRI (Ed.): Opening Doors, Access to the European Heritage in Museums, European Museum Forum, 2003.



Virág Eszter: Kapu

Új könyvek jegyzéke a PTE TTK FEEFI könyvtárából

Apák és fiúk és unokák : Jövedelemáramlás együtt élő korosztályok között. Szerk. GÁL RÓBERT IVÁN. Bp., Osiris, 2003. 210 p.

EU Erweiterung [elektronikus dokumentum] : Abenteuer oder Chance? /Presse- und Informationsamt der Bundesregierung, Europäische Kommission Vertretung in Deutschland. Bonn, IIZ/DVV, 200?

HALÁSZ GÁBOR: Az oktatási rendszer : doktori értekezés tézisei. Bp., [s.n.], 2003. 53 p.

Die Internationalität der Volkshochschulen – Vom grenzüberschreitenden Kulturaustausch zur interkulturellen Bildung : Referate der 21. Konferenz des Internationalen Arbeitskreises zur Aufarbeitung historischer Quellen der Erwachsenenbildung, Deutschland - Österreich Schweiz vhsb Stuttgart, 5–8. Dezember 2001 / Hrsg. von Erhard Schultz, Heinrich Schneider ; Institut für Internationale Zusammenarbeit des Deutschen Volkshochschul-Verbandes e.V. (IIZ/DVV). Bonn, IIZ/DVV, 2003. 144 p.

KOTLER-JAIN-MAESINCEE : Marketinglépések : Nyereséges növekedés és megújulás a 21. században. Bp., Park cop. 2003. 177, [3] p.

Lernen für alle : Lernfeste in Südosteuropa 2001= Learning is for everyone / von Institut für Internationale Zusammenarbeit des Deutschen Volkshochschul-Verbandes e.V. (IIZ DVV) ; Red. HERIBERT HINZEN. Bonn, IIZ DVV, 2002. 98 p.

Magyar-német együttműködés az európai partnerségben: Konferencia Pécs, 2002. szeptember 27–28. / szerk. HERIBERT HINZEN [et al.] ; Institut für Internationale Zusammenarbeit des Deutschen Volkshochschul-Verbandes e. V. ; Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet,-Pécs, IIZ/DVV – PTE TTK FEEFI, 2003. 252 p.

A tudáslapú társadalom pedagógiája : II. Országos Neveléstudományi Konferencia, Budapest, 2002. október 24-26. : Program, tartalmi összefoglalók / [kiad. a] Magyar Tudományos Akadémia Pedagógiai Bizottság. Budapest : MTA PB, 2002. 434 p.

UDVARDI- LAKOS ENDRE: Kulturális intézmények, szervezetek és a közművelődés : Főiskolai jegyzet. Bp., Zsigmond Király Főiskola, 2003. 148 p.

Üzleti rendezvényszervezés I. : Titkok és trükkök. Arany [et al.] ; [összeáll., szerk., sajtó alá rend. KOVÁCS GYÖRGY, SZENTGYÖRGYI ZSUZSA]. [Bp.], B+V, [2002] 127 p.

VARGA ATTILA: Innovation, Entrepreneurship, Regions and Economic Development: International Experiences and Hungarian Challenges. Pécs, Pécsi Tudományegyetem , 2002. 295 p.

WOGELAUER, WERNER: A coaching módszertani ABC- je: A sikeres tanácsadó gyakorlati kézikönyve. Bp., KJK–KERSZÖV, 2002. 152 p.

Összeállította: Mészárosné Szentirányi Zita, könyvtáros

Abstrakt

AGÁRDI PÉTER: This paper was prepared based on a lecture given at the 2003. conference for pre-school teachers. It is of great significance what kind of contemporary „adult art” affects educators, parents and the future generation of children. What is the function of modern historical novels, movie avantgarde, conflict-loaded theatre-life, mass-cultural trends and shocking media events, or even Kertész Imre’s Nobel-prize or the Knowledge-of-All University in today’s Hungarian culture? These are the issues analyzed in this paper without giving final answers to the questions arising. 3.p.

HALMOS CSABA: Between february 2002 and July 2003, the European convention drew up a Draft treaty establishing a Constitution for Europe. The draft was adopted by the European convention on 13 June and 10 July 2003. The essential part of the draft is a new „charta” which shows a basic change in the field of social rights. 14.p.

PAVLUSKA VALÉRIA: Nonprofit organisations (NPOs) also need professional management for improving their activities. Among management functions marketing plays the co-ordinator’s role, since it can integrate all the other organisational functions through creating satisfaction of the organisation’s target audience for reaching the organisational aims. Although the general concept of marketing (marketing philosophy and marketing technology) is relevant for managing NPOs’ relations more effectively, we have to avoid the mechanic adaptation of business marketing practice. When we introduce marketing into NPOs management, we have to take into account the specific features of these organisations and have to build up specific marketing models. 18. p.

HOLLÓ JÓZSEF: Socialization and leadership processes in the army. The paper deals with the specific features of military andragogy, a special field of adult education, which is of major importance but still often pushed in the background. The study outlines management decisions and analyzes the military perspective on intuition. 27. p.

KRISZTIÁN BÉLA: Teaching and training are such special organizational systems which members all participate in the various organizational processes making a high number of macro and micro decisions. Therefore strategic principles, planning, and human resources practice applied in the economy have all become part of teaching/training. There have been various measures passed in order to establish quality professional training. Their technical and organizational importance is as well-known as those pedagogical initiatives which change according to the specific requirements of the teaching process. The processes, which intend to improve the economy appear in professional pedagogy as well. The article focuses on one of these processes, namely the Balanced Scorecard. 35. p.

BODÓ BALÁZS: The paper summarizes the results of an e-learning content, technology and methodology research and development in the context of the Hungarian higher education. The work was conducted by the Budapest University of Technology and Economics, together with Eotvos Lorand University and Mimoza Communications. We discuss in detail the effect of the internet as a medium on knowledge

production and distribution within the teacher-student-source of information framework. We also use the notion of learning environment to explain the methodical dilemmas discussed. Our final goal is to provide useful help for individuals and institutions of the Hungarian higher education for future e-learning R+D projects. 39. p

VÁLYI GÁBOR: The Internet lowers the cost of establishment and maintenance of professional ties and increases the speed of communication by orders compared to previous infrastructures of scientific co-operation and information exchange. The world wide computer-network thus allows knowledge workers to build professional links that reach far beyond their geographic, institutional and disciplinary boundaries. The first section of this paper enlists already existing forms of scientific co-operation on the internet. The second section explores problems of collaborative knowledge-production in the computer based on-line environment. The last section presents Agyfarm, a research and development project aiming to produce a web based service to support collaboration of Hungarian academic researchers. 47. p.

M. CSÁSZÁR ZSUZSA: The aim of the nationwide research is to show how spacial structures and changes in education alter the present economic-social structures. This study summarizes the the researcher's partial results referring to the Southern-Transdanubian region. The author makes an attempt to illustrate how social and economic processes in the Southern-Transdanubian region, which in many respects is heterogenous and encounters a lot of economic difficulties, influence the operation of education and affect the possibilities of knowledge gathering. 57. p.

BENE ADRIÁN: The article points out the ideological process of canon development. The analysis of how the French philosopher and writer Jean-Paul Sartre's biography was received in Hungary provides the basis of the study. Specific features of the biography's reception are interpreted by the author as distorted and as a direct consequence of the cultural politics of the socialist regime. 65. p.

BADA PÁL: In the following I would like to share my thoughts and ideas concerning Tibor Dessewffy's latest book (the title is A kocka el van veszve – untranslatable wordjoke). This work is a collection of studies, a finest selection of writings which have been published at different places with various themes and styles. The actor is a sociologist and presents his point of view about concepts like culture, globalisation, captlism, postmodernism, technical utopy. He discusses a really interesting and particular topic: tourism in Hungary in the Kádár – regime. At he end of his book, Dessewffy visualises a possible future by giving alternatives to the forthcoming. He doesn't answer all the questions, but lets the Readers decide. 78. p.

MAGYAR MIKLÓS-SÁRI MIHÁLY: „Dialogue” between the school and the family (educators and parents). This paper outlines the existing co-operation between the two basic institutions of society (family and school) in the fields of socialization and the process of human resource production. The topic is of evidence value, and the issue is multi-sided. Those are the individual's complex development, and its assimilation that are at stake. The authors through their chronological line of thoughts try to show inevitable changes and transformations, by describing development and indicating that there still is a possibility to change. 84. p.

SZABÓ SZILVIA- KOLTAI ZSUZSA: Intercultural education- Introduction of the Europilot Projekt. The authors introduce the aims, structure and future perspectives of the Europilot Project, the first international museum mediator training project. The article focuses on the need of adequately trained experts- the museum mediators- who have the competences to present the museums' cultural services as desirable alternatives on the leisure, cultural and educational market, according to the novel role of today's museums. 90. p.



Kiss Olivia: Portré